

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

VANDERVELDE EMIL

A KOLLEKTIVIZMUS ÉS AZ IPAR EVOLÚCIÓJA

FORDÍTOTTÁK

DR. WILDNER ÖDÖN és ZALAI BÉLA.

1908

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

A KOLLEKTIVIZMUS ÉS AZ IPAR EVOLÚCIÓJA

ÍRTA

VANDERVELDE EMIL

FORDÍTOTTÁK

DR. WILDNER ÖDÖN és ZALAI BÉLA.

1908

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 10.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

BEVEZETÉS.

Azt hiszem, hogy a *létező*
magában foglalja a *múltat*, -
mint ennek sírja, - s a *jövendőt*,
- mint ennek bölcsője.

Enfantin.

A csodás véletlen, amely a civilizációt lehetővé tette, – mondja *Rodbertus* valahol, – abban áll, hogy a közösen végzett munka termékenyebb, mint az elszigetelt munka.

Az ember magánosan alig termelne annyit, hogy megélhetne.

II. A társadalmi munka termékenysége. A társadalmi munka termékenysége nőttön-nő, a szerint, a mint a feladatok megosztása, az erőknek egy irányban való kifejtése, a szerszámok javítása öregbítik hatalmát a dolgokon.

Ennélfogva minden társadalomban – bárminő szerkezetű is különben, legyen az szabad vagy szolgai, kapitalista vagy kommunista – a társadalmi munka fölösleget, *többlet-értéket* termel, vagyis oly értéket,

amely nagyobb, mint a termelés folyamata alatt elhasznált munkaerők és munkaanyagok értéke.

Míg azonban a kommunizmus uralma esetén ez a főleg az összesség javára szolgálna, a kapitalista társadalomban, – amelyet a tulajdon és a munka többé-kevésbé teljes szétválása jellemez – a munka által termelt többlet-érték nem térül meg a munka javára, hanem arra, mint nyereségre, ráteszik kezüket a termelés és forgalom eszközeinek kizárólagos birtokosai.

Ezt állapítja meg Anton *Menger*, bécsi egyetemi jogtanár a következőkben:

„Érvényben lévő örökjogunk, amelynek közép-pontja a tulajdon, a munkásnak nem biztosítja munkája teljes termékét. Magánjogunk, az által, hogy a meglévő javakat s különösen a termelési eszközöket szabad élvezetre és használatra átengedi bizonyos embereknek, ezek tulajdonjogát elismeri: ezeknek oly hatalmat ad, amelynek segítségével személyes munkájuk nélkül biztosíthatják maguknak a szükségleteik kielégítésére szolgáló jövedelmet. Ezt a jövedelmet, amelyet a jogrendszer által előnyben részesített emberek a társadalomtól ellenszolgáltatás nélkülTiapnak, *Saint-Simon* hívei, *Bücher* és *Rodbertus* tanítványai „járadék”-nak, *Thompson* és *Marx* „többlet-érték”-nek hívják, én „munka nélkül szerzett jövedelem”-nek („arbeitsloses Einkommen”) nevezném.”¹⁾

¹⁾ Anton Menger: *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag*. (Stuttgart, 1891.) II. kiad. 2-3. old. – A többlet-érték marxista elméletéről i. még e munka francia kiadásának (Paris, Giard et Brière 1900.) Ch. *Audler*-től való bevezetést is. (XXXIII. és köv. old.)

Ekképen, hála a tőke egyéni tulajdonba vételének, a termelési és forgalmi eszközök birtokosai *örökletesen* élvezik a jogot, hogy osztozzanak a más valaki munkájával teremtett többlet-értéken. Kényük-kedvük szerint elfogyaszthatják újra termő módon vagy meddőén, orgiákba ölhetik vagy felhalmozhatják, hogy annál jobban növelhessék a munka kizsákmányolását. Mint urak parancsolnak a műhelyekben és gyárakban, hacsak nem alkalmaznak helyükre inkább fizetett igazgatókat. S akár közvetlenül, akár közvetett személyek útján a hazai vagy nemzetközi piacra dobnak árukat, csereértékeket, nem azzal a célzattal, hogy szükségleteket elégítsenek ki, hanem csakis, hogy nyereségeket realizáljanak.

Egy szóval a termelés és jövedelem-elosztás szempontjából a jelenlegi rendszert – a múlt benne továbbélő maradványai és a jövő bennerejlő csirái ellenére is – a magántulajdon mindenhatósága jellemzi, amelynek egyedüli célja a haszon, amelynek nincs más társadalmi szabálya, mint a verseny, nincs más féke, mint a munkások szervezete és a törvénynek – sajnos nagyon sokszor illuzórius – közbe lépése.

A szocializmus végső célja ezzel szemben a termelési és forgalmi eszközök kisajátítása, a munka társadalmi szervezése, a többlet-érték visszahárítása a munkásokra annak a mennyiségnek levonása után, amely a társadalom általános szükségleteinek kielégítésére kell.

Következésképp, a teljes (kiegészülő) kollektívizmus uralma alatt: – feltéve, aminek jóslásába nem aka-

runk bocsájtkozni, hogy ennek az uralomnak egy nap meg kell valósulnia – a föld, a bányák, az ipartelepek, a hiteleszközök, a forgalom és közlekedés eszközei kollektív tulajdonban lesznek s csak az élelmiszerek maradnak egyéni tulajdonban.

Az ügyek vitele, ahelyett, hogy mint ma, monarchikus-oligarchikus lenne, köztársasági formát öltene; ahelyett, hogy a születés vagy foglалás jogán ki lenne szolgáltatva a versenyző vagy szövetkezett tőkéseknek, át lenne adva – nem az államnak, ahogy a kifejezéssel visszaélve mondják és ismételtetik, – hanem autonom nyilvános testületeknek, az állam ellenőrzése alatt.

„A kollektív tőkét” – mondja *Schäeffle* - „a közület különleges szervei útján – egyszer-mindenkorra át kellene adni különböző helyi és foglalkozási csoportoknak és alosztályaiknak: a törvény értelmében fölállított közigazgatási hatóságok vagy népfőnökök merőben erkölcsi hatalmat gyakorolnának, ugyanezeknek a szerveknek volna dolga arról gondoskodni, hogy a termelési eszközök fölnyittassanak és szaporíttassanak. Ez a gazdasági irányítás és igazgatás ennél fogva közügy és központosított ügy volna, nem pedig versenyző tőkék műve.”¹⁾

Végül, a javak elosztása szempontjából, az áruknak az a cseréje, a melynek nyereségszerzés a célja, helyet adna hasznos dolgok, használati értékek szétoosztásának oly célból, hogy azokkal társa-

¹⁾ Schäeffle: *Die Quintessenz des Socialismus s a Collectivisme* c. cikk, a *Revue sociale et politique* 3. évfolyama 294. oldalán. (Brüsszel 1893.)

dalmi vagy egyéni szükségletek elégtessenek ki. A munkások díjazása, a helyett, hogy ezt munka-erejük termelési költsége szabná meg, (a többlet-érték a tőkések zsebében maradván) arányba hozatnék vagy szükségleteikkel vagy munkájuk termékének értékévé). Ezt a pontot egy későbbi fejezetben még bővebben ki fogjuk fejteni; e percben legyen elég megállapítanunk, hogy a kollektivizmus integrális megvalósítása nemcsak – mint bizonyos túlrövid meghatározásokból hihetnők – a munkaeszközök kollektív tulajdonba vételét jelentené, hanem forradalmat is jelentene a javak termelése és szétosztása rendszerében.

S ez a forradalom, éppen széleskörűségénél fogva, csakis részleges változások hosszú és bonyolult sorozatának eredménye lehet: „a mély átalakulások nem lehetnének hirtelenek; a hirtelen átalakulások nem lehetnének mélyek.”

A jelenkorban azonban – a szocializmus nem lévén egyéb, mint a mostan uralkodó irányzatok eszményi meghosszabbítása, egyszersmind pedig szerves befejezettsége – a társadalmi forradalom úton van: a kapitalista termelés egész mozgalma a munka szocializációja értelmében előkészíti és szükségsszerűvé teszi a tulajdon szocializációját.

Különösen ebből a termelési szempontból akarjuk a dolgokat vizsgálni elméleti kifejtésünkben.¹⁾

¹⁾ Magától értetődik, hogy ettől a termelési szemponttól elválaszthatatlan az a tekintélyes befolyás, a melyet a javak elosztásában elért haladás gyakorol a társadalmi munka termékenységére. L. W. Sombart: *Ideale der Sozialpolitik (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*. Berlin 1897. X. K. 45. old.) és Solvay: *Le productivisme social. (Annales de l'Institut des sciences sociales*. Bruxelles 1898. Dec. 415. s köv. old.)

Valóban, keveset használna, ha jószágelosztásunk elvei a maiaknál igazságosabbak is lennének, ha alkalmazásuk szükségkép maga után vonná a produktivitás formái kiterjedésének visszaesését vagy csak megakadását is.

A világ minden gazdaságának történetéből alapvető tényül derül ki az, hogy a termelés bármely rendszere – bárminő igazságtalanságok kelnek is nyomában, bármely erős tiltakozást vagy éppen lázadásokat is idéz föl – nem tűnik el másképp, hanemha egy magasabb rendszer elől, amely magasabb nemcsak az elvont igazságosság, hanem különösen a társadalmi produktivitás szemszögéből nézve.

A rabszolgarendszer és a jobbagység, amelyeket a moralisták századok óta elítéltek, még a keresztény civilizáció országaiban sem tűntek el előbb, mint abban a percben, amidőn a termelés szükségletei a munka formális felszabadítását követelték meg.

Épígy, semmi-féle érzelgős eszmék, amelyeket a szocializmus érdekében föl lehet gerjeszteni, nem volnának elegendők a munka *reális* fölszabadítására, ha a kollektívizmus nem volna hivatva győzelmet aratni a tőkeuralmon magasabb produktivitása révén.

Ezt kívánjuk a következőkben kimutatni, kifejtvén a tőkék központosulásának következményeit, a kollektív működés növekvő kiterjedésének eredményeit s a problémákat, a melyeket a társadalmi munka demokratikus szervezése és termékeinek elosztása elénk tár.

ELSŐ RÉSZ.

A kapitalista koncentráció.

A termelés új föltételei, a melyek a régiekkel szemben magasabb rendűek, nem foglalják el előbb helyüket, mielőtt létük anyagi okai nem fejlődtek ki a régi társadalom ölében.

K. Marx.

Lépést tartva azzal, ahogy a társadalmak előrehaladnak, ahogy az emberek közti viszonylatok sokszorozódnak, ahogy a közlekedés könnyebbé és gyakoribbá válik: a munkafelosztás is egyre növekszik.

Míg egy falusi községben alig találunk egy fél tucat elkülönített szakmát, addig a német birodalomban 1895-ben fölvelt ipari összeírás 10397 foglalkozási név létezését állapítja meg, amiből 5506 a tulajdonképeni iparra vonatkozik.

S csak természetes, hogy a legtöbb szakma megint részmunkákra válik szét, amelyeket külön munkások végeznek.

Hasonlóképen *Levasseur*, a primitív csizmadiamesterségnek a modern cipőgyártással való összehasonlítása alapján előadja, hogy Lynns (Massachusetts) műhelyeiben 52 férfi és

nőmunkás vesz részt egy női cipő elkészítésében; munkájuk persze csak alig tart néhány másodpercig, de ezerszer, meg ezerszer ismétlődik ugyanaz nap.¹⁾

Ámde éppen a társadalmi munkának ebből a fölosztásából és a végtelenig menő újramegosztásából kifolyólag, a munkások kölcsönös függősége kényszerítőleg öregbedik. A földművesek, kereskedők, iparosok, társak, ugyanabban a műhelyben munkások, akik egész életüket azzal töltik, hogy ugyanazokat a gombokat varrják föl, vagy ugyanazokat a gomblyukákat vagdossák ki, annál szorosabban csatlakoznak más termelőkhöz, mennél jobban különül el társadalmi tevékenységök. A munkafelosztás folyamatainak állandóan a technikai és társadalmi mellérendeltség folyamatai felelnek meg, amelyek kiszélesített alapon újból helyreállítják a szakmák egységét és a termelés különböző ágainak szolidaritását.

Technikai szempontból a modern gyár az egyéni munkás helyére egy kollektív munkást, egy óriás automatát tesz, aki szintén elvégzi a termelési műveletek összességét: íme a munka fölosztása maga hozza létre és teszi lehetővé a szocializációt.

Szociális szempontból tekintve a dolgot: a régi szervezetek helyébe, amelyek túlságosan szűkekké váltak és amelyeket a technikai haladás szétrepeszt, haladéktalanul új szervezetek lépnek, amelyek a termelés új formájához alkalmazkodnak.

A zárt családi gazdaság, amely maguk a termelők által elfogyasztott használati értékeket termelt, átengedi a teret a cseregazdaságnak, amelynek három egymásra következő alakja van: a városi, a nemzeti és a nemzetközi gazdaság.²⁾

¹⁾ *Journal de la Société de statistique de Paris*. Janvier. 1900.

²⁾ W. Sombart. *Die gewerbliche Arbeit und ihre Organisation*. (Braun's *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*. Berlin. 1899. 3. és 4. füzet.)

A zárt családi gazdaság.

Amikor a munka megosztása még kezdetleges, a gazdasági egység a szó tág értelmében vett *család*, azaz mindazoknak a közössége, akik egy fedél alatt élnek, vagy a középkori kifejezés szerint „egy kanállal, egy fazékból esznek.”¹⁾ Ilyen például a primitív római „família”, a középkori paraszt házközösség, a délszlávok „zadrugá”-ja. Mindezek a házi gazdaságok – bármily tekintélyes számú személyek alkotják is sokszor – azt a közös jellemvonást mutatják, hogy némely jószág, mint pl. a vas, vagy – a tengertől távol eső vidékeken, – a só kivételével, maguk látják el magukat mindennel; hogy továbbá egymás mellett állanak fenn, nincsenek a hasonló gazdaságokkal összeszővődve, hanem csak nagyon laza összeköttetésben állanak velük. Valóságos társadalmi sejtek, a külső világgal való közlekedésnek csaknem teljes híjjával, amelyek mindazt termelik, amit elfogyasztanak s mindazt elfogyasztják, amit termelnek.

Majdnem fölösleges megjegyezni, hogy ilyen körülmények között a munka termékenysége a minimumra szorítkozik.

A cseregazdaság.

a) *A városi gazdaság.* A házi gazdaságtól a társadalmi gazdaság magasabb formáira való átmenet ezen szakában a

¹⁾ Ennek az állapotnak jó leírását találjuk a középkori Angliára nézve H. W. Thurston: *Economies and Industrial History*. (Chicago, Scott. 1899)

termelés és a fogyasztás kezd különválni; a csereviszonyok szaporodnak; az ipar elkülönül a földműveléstől; az ipari testületek megalakulnak a városokban; gazdasági egységgé a város lesz a környező vidékkel.

„Ha a régi német birodalom térképét vesszük kezünkbe”, – mondja K. Bücher – „s azon megjelöljük a helyeket, amelyek a középkor végéig városi jogot nyertek, (körülbelül 3000 volt ilyen) az egész országot délen és nyugaton átlag 4-5 óra járásnyi, északon és keleten pedig 7-8 óra járásnyi távolságban városokkal teleszórva látjuk. Nem mindegyiknek volt egyforma jelentősége; mindazonáltal a maga idejében a legtöbb mégis középpontja volt a területiális gazdasági köröknek (vagy legalább igyekezett az lenni) s e körök éppúgy önmagukba zárt életet éltek, mint előbb a hűbérudvar. Hogy e területek nagyságáról fogalmat nyerjünk, tegyük fel, hogy az egész terület arányosan oszlik meg a létező városi jogú helységek között. Akkor Németország délnyugati részében átlag $2-2\frac{1}{2}$ négyszögmértő föld jut egy városra, középső és északnyugati Németországban 3-4, keleten 5-8. Ha a várost mindig egy ilyen területrész középpontjába képzeljük, meggyőződünk róla, hogy Németországban a paraszt csaknem mindenütt a legtávolibb faluból egy nap alatt elérhette a városi piacot s estére már megint otthon lehetett.”³⁾

így hát lassú, századok óta, sőt még ma is tartó átalakulás folytán a családi közösség részben elveszti függetlenségét.

Mindazonáltal a városi testületi gazdaság (céhrendszer) egész korszaka alatt fennmaradnak a régi családi közösségi formák; az életszükségletek kielégítésére szolgáló javak legnagyobb részét az a gazdaság állítja elő, amelyik elfogyasztja; a munkamegosztás megmarad kevésbé fejlett állapotában; a

³⁾ K. Bücher: *Entstehung der Volkswirtschaft* 49-50 oldal.

nemzeti és nemzetközi kereskedelem csupán csekély számú áruval foglalkozik, így például fűszerekkel, déli gyümölcsöcsel, szárított vagy besózott halakkal – a nép élelmezése céljából – prémekkel, finom posztókkal és az északi tartományokban borral.

A tengerentúli nagy fölfedezésekkel azonban a piacok köre is kitágul, föllép a kézmű (manufactura); a munkamegosztás, amely a középkor munkásainál merőben a mesterségek elkülönülésében állott, most *már* szétválasztja a termelési folyamat különböző műveleteit. A céhrendszer, amelynek produktivitása sülyed, vége felé közeledik; a tőkeuralom korszaka kezdődik.

b) *Nemzeti és nemzetközi gazdaság.* A nemzeti gazdaság, – amely gyámkodó és merkantilista, – kezdetben igazában nem tesz mást, minthogy a céhrendszert szélesebb alapon és az előző formák nagyrészét megőrizve ismétli.

Az iparos és kereskedőosztályok még a leghaladottabb országban is, csak gyenge töredékét teszik az összes népességnek, így pl. Angliában 1688-ban Gregory *King* becslése szerint 4,265.000 földmives állott szemben 240.000 iparossal és 246,000 kereskedővel. 1769-ben azonban, tehát kevesebbel később, mint egy század, ezek az arányok már gyökeresen megváltoznak, mert *Young* szerint a földművesek száma már csak 3,600.000, a kézmű ellenben 3,000.000 embert foglalkoztat, míg egyéb foglalkozásra 1,900.000 ember esik.¹⁾

Az ipari forradalom ettől fogva villámgyorsasággal megy végbe. Megalakul a világpiaç; kifejlődik a közlekedés hálózata; minden ásvány kikél a föld gyomrából; a gépipar lép a kézműipar helyébe; a gyáripar hegemoniára tesz szert a

¹⁾ J. A. Hobson: *The evolution of modern capitalism* (New-York. Scribners Sons. 1899.) 22. oldal.

a termelés minden egyéb módja fölött; a vállalat különböző formái közt valóságos létért való küzdelem, könyörtület nélküli harc folyik egy határtalan csatamezőn.

Ennek az átalakulásnak társadalmi következményeit következőkép írja le K. *Marx* abban a híres (XXXII.) fejezetben, amely *Kapital*-jának első kötetét bezárja:

„A modern nagytőke”, – mondja lényegileg – „a kis mesteremberek és parasztok apró vagyonának megsemmisítése révén keletkezik. Ez a kisvagyon tényleg egyesítette a munkát és tulajdont s mellette a munkás valóságos birtokosa volt az ő termelési eszközeinek és az ő munkája termékének. A magántulajdon eme adaequat, klasszikus alakja, amikor a munkás szabad tulajdonosa a maga kezelte munkafeltételeknek – a paraszt az általa megmivelt földé, az iparos az eszközé, amelyen mesteri módra játszik, – ez a maga korában szerencsés, az igazságnak megfelelő, s munkát és tulajdont azonosító forma azzal a nagy hátránnyal járt, hogy szétforgácsolta a földet és a többi termelési eszközöket, s ennek viszont a produktivitás és a gazdasági haladás látta károkat. A fejlődés bizonyos fokán a hiba szükségkép tönkretette a kis tulajdont, s ami belőle megmaradt (a kisiparos és a kisgazda), napról-napra süllyed, mivelhogy a tulajdon e formája az agrár és ipari nagytőke hatalma elől visszavonulni kénytelen.

A magántulajdon, amely személyes munkával szereztetett meg és úgyszólván azon alapúit, hogy a független és elszigetelt egyén egyesült különleges munkája föltételeivel: kizorul a kapitalista magántulajdon elől, amely a más munkájának kiaknázásán alapszik.

Mihelyt az átalakulásnak ez a folyamata, amely a mesteremberek és parasztok apró vagyonát tönkreteszi, eléggé

megbomlasztja az öreg társadalmat, mihelyt a régi egyéni munkások proletárokká, azaz termelési eszközeiktől elválasztott munkásokká, munkaeszközeik pedig (vagyis egykori kisvagyosok) modern nagytőkévé változik, a tőke harca még ádázabbá válik: a nagytőke, fejlődése második korszakában magát a kistőkést gyűri le.

A termelés eszközeinek a nagyiparban történő folytonos koncentrációja következtében egy tőke sok más tőkét öl meg, de ugyanakkor a nagy magántőke birodalmában ezzel párhuzamosan kifejlődik egyre növekvő módon a munka kooperatív formája, a tudománynak alkalmazása a technikára, a földnek okszerű kiaknázása, a munka magánkézben levő eszközeinek átalakítása olyanokká, amelyek csak közösen használhatók, s minden nép bebogozása a világpiac hálójába.

De amely mértékben fogy azoknak a tőkés-hatalmasságoknak száma, akik bitorolják és monopolizálják a társadalmi fejlődés e korszakának előnyeit: növekszik nyomora, elnyomatása, rabszolgasága, lesüllyedése, kizsákmányolása, de egyszersmind ellenállása is a munkásosztálynak, amely szüntelenül szaporodik, mindjobban fegyelmeződik, egyesül és szervezkedik, éppen a kapitalista termelés mechanizmusa folytán. A tőke egyedúrúsága békójává válik annak a termelési módnak, amely vele és általa nőtt és virágzott. A munka szocializációja és anyagi eszközeinek központosulása oly pontra érnek, amelyen már nem férnek meg kapitalista hüvelyekben. a hüvely szétreped. A kapitalista tulajdon végső órája ütött, a kisajátítók maguk is kisajátíttatnak.”

Törekedtünk ezt a csodálatos helyet majdnem egész terjedelmében visszaadni, hogy megmutassuk, mennyire helytelen dolog azt állítani, – amint gyakran megesik, – hogy a szocializmus, amely mindenekelőtt a jövedelemelosztás

igazságtalanságaival foglalkozik, egészen elhanyagolja a termelés követelményeit.

Sőt ellenkezőleg, az egész marxista fölfogás azon az alapvető eszmén épül föl, hogy a személyes tulajdon átalakulása kapitalista tulajdonná, és a kapitalista tulajdon átalakulása társadalmi tulajdonná annak a döntő tényezőnek köszönhető, hogy a kapitalista termelés magasabb rendű, mint a kis üzemű termelés, a szocializmus pedig magasabbrendű, mint a kapitalista termelés.

Ha az önálló termelők, a mesteremberek, a parasztgazdák, szóval mindazok, kik önmaguknak dolgoznak, anélkül, hogy bárkivel megosztanák munkájuk gyümölcsét, eltűnőben vannak, az első sorban azért történik, mert munkaenergiájuk nem elegendő arra, hogy kárpótolja a szocializált munka előnyeit.

Ha a vállalatok száma csökken, – legalább is az ipar bizonyos ágaiban, – míg a bennök alkalmazott munkások száma nőttön-nő, ez azért van, mert a nagy vállalatok általában véve termékenyebbek, mint a kisüzemek.

Végül, ha a társadalmi tulajdon egy szép napon szükségképpen a kapitalista tulajdon helyére lép, ez megint azért lesz, mert a magánegyedárúságok, az örökletes kiváltságok, a munkanélküli jövedelmek és a mindennemű békóknak megszüntetése, a melyekbe a kapitalista tulajdon a produktív erőket leszorítja, a társadalmi munka produktivitását hallatlan mértékben fokozná.

Természetes, nem állítjuk, hogy ez a vázlat, a mely az egyéni tulajdon a „kapitalista tulajdon” és a „társadalmi tulajdon” szükségképpen túlságosan egyszerűsített formulájával a modern tulajdon egész evolúcióját igyekszik fölölelni, teljes és föltétlen szigorúsággal megfelelné a jelenségek megdöbbentő bonyolultságának.

Sietünk kijelenteni, hogy *Marx* állításai a proletariátus növekvő elnyomódásáról csak egy irányzatot fejeznek ki, a melyet ellensúlyozhatnak, és nem ritkán ellensúlyoznak is, más ellentétesen működő irányzatok.¹⁾ De a mit jól meg kell jegyeznünk, – mielőtt részletesebben kifejtjük a kapitalista koncentráció folyamatát, – az a kapitalista elméletek alapjául szolgáló fölfogás szervessége.

Semmiképen sem akarjuk tagadni,²⁾ hogy Marxnál például a kommunista manifesztumban egyes helyeken nyomát találjuk a „katasztrofális” utópiáknak, a mely ellen pedig a manifesztumnak egyenesen harcolnia kellett, többé-kevésbé számos maradványát találjuk az erőszakos csínynek, a melylyel a forradalom éjjeli tolvajként tör be a modern társadalmakba. Mindazonáltal épp oly igaz marad, hogy egészében véve a marxista elmélet a fentiekkel szöges ellentétben álló jelleget tüntet föl: benne a termelés és forgalom eszközeinek a kollektivitás javára való kisajátítása csak a kapitalizmus kifejlődésének végső stádiumaként, mint a kis termelőknek a nagy termelők által történt előzetes kisajátítása következménye szerepel.

Hátra van még annak a vizsgálata, hogy igaz-e, vájjon „*az egyéni* (személyes) tulajdon,” az önálló termelő munka eszköze a termelés és forgalom minden ágában csakugyan eltűnőben van-e a „kapitalista tulajdon,” a bérmunkás termelő kizsákmányolásának eszköze elől.

¹⁾ Kautsky: *Bernstein und das sozialdemokratische Programm.* (Stuttgart, 1899.) 114-128. oldal.

²⁾ Lásd Bernstein: *Die Voraussetzungen des Sozialismus, und die Aufgaben der Sozialdemokratie.* (Stuttgart, 1899.) II. fejezet,

I. FEJEZET.

Az egyéni (személyes) tulajdon hanyatlása.

„Das Eigenthum ist
Fremdthuin
geworden.“

Lassalle.

Az egyéni (személyes) tulajdonnak, mint munkaeszköznek jellegzetes képviselői, akik még a mai kapitalista társadalomban is megvannak, a következők: a parasztgazda, a mesterember, s – amennyiben leltárának (berendezésének) tulajdonát megőrizte, – a kiskereskedő.

A parasztgazda, aki családja tagjaival maga míveli birtokát, a modern. környezethez többé-kevésbé alkalmazkodva, a középkor zárt házigazdaságát, a falusi közösséget képviseli.

A mesterember, aki tulajdonosa a munkaeszközöknek és aki maga adja el azt, a mit készített, a városi gazdaságnak, a községi céhrendszer korszakának maradványa.

Ami a kiskereskedőt, a termelés majdnem minden ágában fölbukkanó közvetítőt illeti, ezt csak attól a perctől fogva látjuk megjelenni, a mikor a munkamegosztás haladása és a piacok kiterjedése következtében a forgalomban való közbelépésre kedvező alkalom nyílik.

„A részlet- és nagykereskedés (Belgiumban) különösen 1830. óta fejlődött ki”, mondja *De Greef*. „A kereskedelem-

ben elfoglalt keresők száma 1846-ban 103,696 volt, míg 1856-ban 156,803-ra emelkedett, vagyis a közvetítők szaporodása ebben a korszakban rohamosabb volt, mint az össznépeességé; míg ugyanis ez évenként nem egészen 1%-kal szaporodott, addig a kereskedelemben elfoglalt keresők számának évi szaporodása körülbelül 5%-ot tett ki.¹⁾

Látjuk tehát már most is, hogy a tőkeuralom kifejlődésével és az ipari központossal szemben más ágakban s kivált a kereskedelemben viszont szaporodhatnak a kis vállalatok, kutatnunk kell azonban, mily mértékben vannak ezek a kisvállalatok tényleg azoknak személyes tulajdonában, akik hasznukat lefölözik.

1. §. A parasztbirtokosok.

Minthogy a földművelés a nagyvállalatok között a legkevésbé elágazottat képviseli, szükségszerű, hogy ebben a foglalkozásban találjuk meg különösen a tulajdon és termelés ősi formáit.

Ilyenek a községi birtok, amely a községé ugyan, de át van engedve a lakosok egyéni haszonélvezetének, a hűbéri eredetű

¹⁾ Belgium kereskedő népeességének fejlődéséi a következő számadatokból lehet megközelítőleg mérlegelni:

	A kereskedelemből élők száma:	A kereskedelemmel foglal- kozó keresők száma
1846... ..	289,013	103,690
1856... ..	335,915	156,803
1866... ..	400,000 (?)	200,000 (?)
1880... ..	523,000	244,247
1890... ..	700,000	327,091

Látnivaló, hogy az évi növekedés a 3 utóbbi korszak közt már csak 3%, míg az első két korban 5% volt.

De Greef: *Le crédit commercial et la Banque Nationale d' Belgique.* (Bruxelles, Mayolez, 1899.) 223. oldal.

latifundiumok, a fejedelem birtokai, amelyek állami birtokokká váltak, végül a személyi birtok „par excellence” formája: a parasztbirtok, amelyet a családja tagjaitól segített megmívelő közvetlenül használ ki, majdnem mindazt termelvén, ami háztartásában szükséges.¹⁾

Magától értetődik, hogy oly országokban, amelyekben a kapitalista termelés uralkodik, ezek az életkörülmények, ha fenn is állanak még, már gyökeresen megváltoztak. Ha teljes tisztaságukban akarjuk azokat föltalálni, – a munkának merőben nemek szerint való megosztásával, – a példát Kelet-Európa szláv községeiben kell keresnünk.²⁾

„A család kis körében” – mondja K. Bücher – „vagy legalább a szűk falusi határok között, a bukovinai paraszt maga látja el minden életszükségletét. A ház építésénél a férfi rendszeren el tudja látni az ács, a tetőkészítő stb. dolgát, míg az asszonynak el kell vállalnia a sövényes, vagy vert falak malterozását, vagy a deszkafal közeinek mohával való kitöltését, a padlóul szolgáló talaj eldögönyözését s több effélét. A len és kender termelésétől, a juh tenyésztésétől, az ágy és ruhaneműre szolgáló vászon, gyapjú, szörme, bőr, nemez, vagy szalma készítéséig a bukovinai parasztok mindent termelnek, még a festéket is, erre a célra ültetett növényekből, valamint a szükséges, persze nagyon kezdetleges szerszámokat is maguk készítik. S így van ez általában élelmükkel is. Meglehető nagy fáradtsággal maguk mívelik kukorica földjüket, maguk darálják kézi malmukon kukoricalisztjüket, amelyet főeledelük főzésére (mamaliga, amely a polentához hasonló) használnak. Egyszerű földmívelő szerszámaik, konyhaedényeik

¹⁾ A parasztbirtok meghatározásaira nézve, lásd A. Souchon: *La propriété paysanne*. (Paris, Larose, 1899). I. fejezet.

²⁾ Hozzátehetjük, hogy erre csak oly jó példa sok magyar község is. (Fordító).

és főző- és gazdasági eszközeik készítéséhez is értenek, vagy legalább is ért mindehhez egy-egy autodidakta a faluban. Csak a rendkívül kis mennyiségben használatos vasanyag földolgozását engedik át rendszeren a tartományban szétszórva élő cigányoknak.”¹⁾

A fejlődés e szakában a csere, a pénz, a hitel, a tőke, mindezek a kategóriák, amelyeket a polgári közgazdaságtan örökérvényűeknek állít, többé-kevésbé teljesen hiányzanak.

Attól a perctől kezdve azonban, amikor a munka megszlik, amikor a termelés aktusai egymásután elválnak a házi gazdaságtól, hogy áthelyeződjenek a társadalmi termelésbe, a parasztbirtok – még ha nem is nyomják el erőszakos és véres kisajátítások által, mint Anglia bizonyos vidékein történt,”) - gyökeres változást szenved.

Az ipar kifejlődése a városokban megsemmisíti a házi gazdaság munkáit, mint a kenyérsütést, a famunkákat, a kézi fonást-szövést a család céljaira, vagy legalább specializálja és átalakítja ezt az otthonmunka nyomorultul fizetett ágaira, amelyek a hegyes vidéknek völgyeiben és néhol a sík földön is tengődnek.

A művelés alá vont területeknek kiterjesztése, amit az élelmi cikkek növekvő kereslete tesz szükségessé, a városi és iparos népesség növekedésével lépést tartva, magával hozza, hogy eltiltják a legelő-gazdaságot, a faizást, a községi földek eladását, vagy fölosztását, következésképpen elnyomják a legeltetés jogait, amelyek oly értékesek a parasztbirtokok kihasználása szempontjából.

¹⁾ K. Bücher: *Les formes de l'industrie dans leur développement historique*. (Revue d'Économie politique. 1892.) 630. oldal.

²⁾ Brentano: *Erbrecht und Bauernstand in England*. (Gesammelte Aufsätze. 1. 2. Stuttgart, 1899.)

„A községi legelők, – mondták 1847-ben Luxemburg tartomány képviselői a belga országgházban – „a szegény lakosság legbiztosabb jövedelmi forrásai, mert lehetővé teszik, hogy egy-két marhájukat a közös legelőn tartsák; ellátják őket alomszalmával és kunyhójuk zsúpjával, ezenfelül pedig néhol egy darab irtásfölddel, amelyen részben megkereshetik a családjuknak szükséges kenyeret.”

Kivéve azokat a vidékeket, ahol a műveletlen földek még nagy számban vannak, a parasztbirtokosok, akik megfosztattak a közös községi birtokoktól, akik ezentúl pénzre szorulnak, hogy megvegyék azt, amit a tűzhely munkája már nem termel, hogy megfizethessék az egyre nyomasztóbbá váló adókat s a bérelt segédmunkásokat, akik helyettesítik a műhelyek és a kaszárnyák által a házi tűzhelytől elragadott fiaikat: merőben földművesekké válnak s kénytelenek csereértékeket termelni, személyes fogyasztásukat a minimumra szorítani, amerikai zsirt és szalonnát enni, míg saját vajukat, tojásukat, marhájukat, sertésük húsát kénytelenek eladni, vagy a közeli város piacain, vagy közvetítőknél, akik sajnos igen gyakran kizsákmányolják és adósságokba verik őket.

Végül, amikor a nemzetközi viszonylatok kifejlődése, a szállítási eszközök tökéletesedése, a tengerentúli gabona és egyéb termékek benyomulása kiszolgáltatják a földművelést a világpiac minden hullámzásának, a földművesek abba a kényyszerhelyzetbe jutnak, hogy javítsák fölszerelésüket és technikájukat és gazdaságaikat, amelyek már nem fizetnek, átalakítsák olyanokká, amelyek még fizetnek.

A föld képe megváltozik. A gabona elveszti egykori túlsúlyát és nagy mértékben helyt enged ipari növényeknek, zöldségféléknek, a tejjgazdaságnak s a hizlalásra szánt állatok tenyésztésének. A legelő átalakul mesterséges rétté. Az

ugar eltűnik. Öntöző-művek és csatornák barázdázzák a talajt.

Csakhogy a földművelés illetően ipari átalakítására pénz és tőke kell s ezzel a parasztbirtokosok nagy része nem rendelkezik. Ennélfogva javarészők kénytelen adósságokat csinálni, terhes kölcsönöket felvenni birtokaira, – vagy pedig lemondani birtoka önkezeléséről s átalakulni bérlővé.

Nagyrészt ez magyarázza a belgiami parasztbirtoknak az agrár-válság és különösen az 1880 és 1895 közti összeírások óta tapasztalt nagymérvű kevesbbedését.

1880-ban 100 hektár művelt földből 66 volt bérletben és 34 önkezelésben. 1895-ben az önkezelés és bérlet úgy viszonylik egymáshoz, mint 31:69.)

Meg kell jegyezni, hogy a parasztbirtok és önkezelése Belgiumban csak a legszegényebb vidékeken, így a Campine pusztáin, az Ardennek mocsaras tájain, – a Sambre és Meuse közti erdőségeken őrizték meg jelentőségüket. Ellenben a kapitalista tulajdon, a bérlők által való gazdálkodás csaknem

¹⁾ Németországban 5,276.344 üzem közül 15*7% van bérletben 63. 6% önkezelésben 20.7% vegyes kezelésben. A földművelési terület bérelt része csak 14.68%-ot tesz ki. Ámde a bérelt földek viszonya az önkezelésben levőkhöz jelenleg növekedni látszik. (Blondel: *Etudes sur les propriétés rurales de l'Allemagne*. Paris, Larose 1897.)

Franciaországban egy 1892-i felvétel szerint 5,618.317 gazdaságra 4,190.725 önkezelési és 1,437.522 bérleti birtok esik. A közvetlen és közvetett művelés aránya tehát 3:1. – Angliában *Schäeffle* szerint 6-szor annyi bérlet van, mint saját gazdaság. (*Kern-und Zeitfragen*. Berlin, 1895. 193 oldal.) Eképen az önkezelés túlnyomó Német és Franciaországban, ahol a földművesek az összes népességnek még felét teszik, míg háttérbe szorul Angliában és Belgiumban, ahol az iparos és kereskedő népesség túlnyomó többségben van.

Magyarországon az 1895. fölvétel szerint házi kezelésben volt az összes művelt terület 88.39%-a, míg bérletben 11.61%-a. (Sőt Horvát-Szlavonországban 96.68: 3.32%-hoz.) Ez szintén mutatja Vandervele miénti megjegyzésének helyességét. (*Fordító.*)

kivétel nélkül a leggazdagabb vidékeken uralkodik, úgy, hogy egy konzervatív író *De Lavallée-Poussin*, a következőket mondhatta: „A parasztbirtok fejlődése fordított arányban áll a föld forgalmi értékével. Ott, ahol a föld drága, a bérlet az uralkodó rendszer: csak kevés tulajdonos miveli maga ősi földjét s a legtöbb paraszt bérlő. Ennek az ellenkezőjét látjuk olyan helyeken, ahol a földnek kevés az értéke s mentől csekélyebb az, annál kizárólagosabb módon foglal helyet az ön kezel és.”¹⁾)

Ennélfogva mindazok az okok, amelyek a földbirtok értékét emelik, ... – a népesség szaporodása, a városok fejlődése, az ipari központok kiterjedése, a belterjes gazdaság haladása, - egyképen hozzájárulnak ahhoz, hogy a birtok és a munka szétválasszassék s hogy a személyes tulajdon és az önkezelés helyettesítsék a kapitalista tulajdonnal és a közvetett gazdálkodással.

„A kapitalista termelés uralma alatt a földre vonatkozó magántulajdon szükségszerű következménye, hogy a gazdálkodó tulajdonos két személyre válik szét, a tulajdonosra és a vállalkozóra.” (Marx). Amikor pedig ez a kettéválás végbe ment, azonnal elkezdődik a munkás kizsákmányoltatása.

E részt keveset határoz, hogy nagyüzem, vagy kisüzem uralkodik-e.

A szó szoros értelmében vett „kapitalista” földművelés területén, – amely rendszert a birtokosok, bérlővállalkozók és mezőgazdasági munkások szétválása jellemzi, – a munkának kizsákmányolása rendszeren kevésbé megy túl a határon, mint a kisüzem vidékein, ahol a bérlő valójában csak egy parcella munkása, aki a létminimumra van utalva.

¹⁾ *La propriété paysanne.* (Revue Sociale Catholique 1898. febr.) 100. oldal.

Legyen elég e tekintetben Paul *Leroy-Beaulieu* bizonyára kevésbé gyanús tanúskodására hivatkozunk; „Az uradalmaknak egész kis bérletekre való fölprózása, mint ahogy néhány nagyon sűrű népességű vidéken, például Flandriában, vagy a nápolyi királyság „terra di lavoro” vidékén, vagy ínséget szenvedő népességű helyeken, mint például Irlandban látjuk, kedvező lehet a birtokosokra; másrészt azonban nem mentes szociális bajoktól, sőt néha gazdasági hátrányoktól sem. A kisbérlők adáz versenye rendes körülmények közt is nagyon felszöksetti a bérletek összegét; a tulajdonos, aki ekképen könnyű, és bő termések esetén egyre növekvő jövedelemhez jut, többé nem érdeklődik földje iránt. Ebben a különleges esetben a magas bérleti összegek a bérlők nyomorán és igénytelenségén alapszanak. Ezt némely angol író verseny-bérletek hívja.”¹⁾)

Ha föl is tesszük *Sering* módjára, aki *Kautsky* legújabb könyvét bírálja,²⁾ hogy a belterjes gazdaság haladásának nyomában a kis- és középüzemek rendszeren szaporodnak, - amiről később lesz szó, - ebből még nem következik, hogy a mezőgazdasági munkások kizsákmányolása kevesbbé erős és kevesbbé jogosulatlan. De annyit már most megállapíthatunk, hogy a parasztbirtok mindenütt, ahol a kapitalista uralom kifejlődik, többé-kevésbbé rohamosan s többé-kevésbbé teljesen tönkremegy. A családi birtokok, még ha meg is tartatnak és megmenekülnek a jelzálogteher alól, mégis primitív jellegtől és önállóságuktól megfosztva bekebelezetnek a cseregazdaság roppant testébe s a gabonakereskedők, a malomtulajdonosok, a cukorgyárosok és a mezőgazdasági ipar más mágánásainak hűbéreseivé válnak.

¹⁾ Leroy-Beaulieu: *Traité théorique et pratique d' économie politique*. (Paris, Guillaumin, 1899.). 2. kötet, 24. oldal.

²⁾ Sering: *Die Agrarfrage und der Sozialismus*. (Schmoller's Jahrbuch 1899.)

Azonfelül, abban a mértékben, ahogyan a népesség szaporodik s különösen az egyenlő osztály vidékein, – amikor nem hat zavarólag a kétgyermekrendszer demoralizáló következményeivel, a – parcellák, amelyek mind több és több részre osztatnak, mindjobban csorbíttatnak, vagy megterhelhetnek az örökösödési jogok következtében, (örökös-társak kielégítése, stb.) s végre oly aprókká válnak, hogy többé nem nyújtanak élelmet tulajdonosaiknak.

Jusson eszünkbe a *Balsac* „Curé de village”-a békebírójának, az öreg Clousier-nek filippikája a Code Civil örökösödési joga ellen: „Ez a zúzó-gép, amelynek örökös mozgása szétmorzsolja a földet szétdarabolja a vagyonokat, megfosztván azokat szükséges állandóságuktól; amely folyton csak szétbont és soha sem tesz össze, végezetre majd megöli Franciaországot.” Annyi igaz, hogy nagy mértékben hozzájárul a parasztbirtok tönkretételéhez, akár a kapitalista tulajdon, akár a parcellatulajdonos hasznára.³⁾

Az első esetben a parasztok helyére bérlők lépnek.

A másik esetben kénytelenek más kenyeret keresni, először kenyerük kiegészítésül, később főkeresetforrásukul.³⁾

¹⁾ Természetes, hogy mi a bajnál még sokkal rosszabb orvoságnak tekintenők az egyenlő osztály helyettesítését a törzsörökös-rendszerrel, vagy más olyan kényszer-rendszerrel, amely a gyermekek egyikét a többiek rovására előnyben részesítené s amely a parasztbirtokot a kiváltságban részesített örökös érdekében csak úgy tudná konszolidálni, hogy a förládozott örökösök proletarizációját siettetné. E részt lásd *Brentano* szép tanulmányait e cím alatt: *Gesammelte Aufsätze. trbrechts-politik.* (Stuttgart 1899.)

²⁾ A német birodalomban 1895. június 14-én végrehajtott foglalkozási összeírás szerint 100 mezőgazdasági üzem közül 40.35 olyan emberek kezében van, akiknek foglalkozása első sorban nem földművelés. A részletekre nézve lásd Rauchberg: *Die Berufs und Oewerbe-zählung im Deutschen Reich* (Braun's Archiv für Sozialgesetzgebung 130.) 166. s köv. old.

Egy részük – s természetesen erős kisebbségük – valami kis üzletet nyit: kiskereskedő, korcsmáros, marha-, szárnyas- vagy trágya-kereskedő lesz.

Mások, a hazai rögtől elszakítva, feleségüknek vagy szülőiknek engedik át parcellájuk művelését, maguk pedig a kedvező évszakban idegenbe mennek, aratni, répát ásni, téglát égetni s egyéb dolgot vállalni; őszre azután haza visznek néhány száz frankot, a miből télen megélhetnek.

A többiek végül, akik a föld egy kis darabját megtartják, ezt rendszeren a szomszédos bérlővel műveltetik meg, a helyett, hogy mint egykor, kapával maguk látnának hozzá; ezek ipari vagy mezőgazdasági munkásokká válnak.

Belgiumban kivált, a népességi központok egymáshoz való közeledése és a munkásvonatok berendezése folytán, a melyek a munkásokat tízszer olcsóbban szállítják, mint más utasokat, nap-nap mellett több mint 100.000 falusi, ezek között sok törpe-birtokos vagy birtokos-fiú utazik a vasúton, ííogy gyárba vagy szénbányába menjen és sokszor valóban hihetetlen távolra lakásától.¹⁾

Nemrég például Assche-ban jártunk, egy békés flamand mezővárosban, Brüsszeltől északnyugotra, több mint 60 kilométerre a kőszén-vidéktől. A szocialista zenekar hangjaitól a piacra vonzott parasztok között többet láttunk, a kiknek arca bányászokra oly jellemző s a bőrbeverődő szénpor által okozott kékes nyomokat mutatta; megkérdeztük tőlük, vajjon dolgoztak-e valamikor a fekete tartomány árkaiban.

– Még most is ott dolgozunk – felelték. – Minden reggel Assche-ból Bruxelles-Nord-ba, Bruxelles-Nord-ból a körvasúttal Bruxelles-Midi-be, Bruxelles-Midi-

¹⁾ Vandervelde: *Les villes tentaculaires*. Revue d'économie Poétique; April 1899.)

ből Charlerois-ba megyünk s minden este ugyanezen az utón jövünk haza.”

A vasút-ügyi minisztériumból szerzett adataink szerinti Bruxelles arrondissement-jában s különösen a keleti flandriai Alost arrondissement-jában ezer meg ezer majdnem hasonló helyzetű munkás van: tíz órát töltenek a bányában, két órai utat odamenet, kettőt hazamenet a vonaton s gyakran még nagyobb gyalogutat is kell tenniök falujokig. Megdöbbenve kérjük, maradhat-e meg valami emberi az ilyen életekben, a melyeket egészen elnyel a kenyérért való harc.

És mégis, ilyen emberek, – tudtokon kívüli Prometheusok – azok, akik hazaviszik a szocialista tüzhelyekről vett szikrát s az utolsó falu mélyéig meggyújtják a jobb jövőbe vetett remény lobogó lángját.

2. §. A mesteremberek.

A földművelés törzsétől különvált termelési ágakban 2 *mesterség*, amely a középkorban uralkodó gazdasági alakzat volt, a kapitalizmus uralma alatt egyre jobban háttérbe lép.

A mesteremberrel, aki tulajdonosa a maga termelési eszközeinek, a helyi piac számára dolgozik, maga adja el a fogyasztónak készítményeit, alig-alig találkoznak másutt mint az oly vidékeken és iparágakban, ahol valamely körülmény gátolja a piac kiterjesztését és a munka megosztását.

Ezt látjuk különösen a falusi mesterségek, a fényüzési iparcikkek és oly iparágak terén, amelyeknek termékei gyors romlásnak vannak kitéve s így nem bírják el a szállítást, a helyszínén pedig nincs elég fogyasztójuk.

„Általános szabályként lehet felállítani, – mondja *Du Maroussem* – „hogy az esetben, ha a piac szűk s a szom-

szédságra vagy csekély számú lakosságra korlátozódik (mint pl. a sütőipar, a fényűzési bútorigar) a mesteremberek műhelyei maradnak többségben. Ha ellenben a piacok mindjobban kiterjednek, országosokká vagy nemzetköziékké válnak, a gyárak és a nagyiparilag szervezett otthonipar osztoznak a piacon s ez az utóbbi annyiban él meg, amennyiben a kézmű olcsóságánál fogva megbírja a a harcot a technika haladásával szemben.

E tényekhez képest találkozunk a kisipar képviselőivel: az élelmiszeriparban a pékekkel, cukrászokkal, mészárosokkal, hentesekkel; a szövő-fonóiparban: a paszomántosokkal, szafitokkal, nőszabókkal, fehérneművarókkal, női divatárucikkék készítőivel; a bőrparban: a szattyánbőrvarókkal, tokkészítőekkel, táskásokkal; a faiparban: a műasztalosokkal stb.; a fémipar egy részében az igen közönséges vagy igen értékes fémárúk készítőivel.¹⁾

De még ezekben a termelési ágakban is a munkaeszközök tulajdona, a termelők önállósága, a műhely és még inkább a vállalat egyéni szervezete egyre jobban tűnőben van.

Majd a nagyban való termelés törli át a kisüzem falát, a manufaktúra és a gyár diadalmasan versenyeznek a mesteriség ellen: így például a kenyérgyár lép a pék helyére, a bútorgyár helyettesíti vagy teszi szolgájává az asztalosmestert.³⁾

Majd megint, a gyárrendszerre való gyakori áttérés folytán, a régi eljárások megmaradnak az újak mellett. A rézmű is megmarad; a kisiparos mester megtartja műhelyét,

¹⁾ *La petite industrie*. I. k.: L'alimentation à Paris (Paris 1893.) 9. oldal.

²⁾ *Revue du Travail* 1899. dec. 1293. oldal. *Soignies* városról Hennegau): „A vidéki asztalosok sokat panaszkodnak a brüsszeli „Versenyre, ahol a bútorgyárak egyre szaporodnak és gépeik egyre tökéletesednek.

ahol egymaga családjával, vagy egy-két legénnyel dolgozik, de a piac kiterjedésével közvetítő furakodik a termelő és fogyasztó közé s a mesterség átalakul nagyiparilag szervezett otthon-iparrá, kollektív iparrá (*fabrique collective.*)¹⁾

Technikai szempontból alig változott valami. Társadalmi szempontból azonban tökéletes forradalom ment végbe: a független, maguk számlájára termelő, munkatermékük egészével rendelkező iparosok helyén a tőkés, a közvetítő vállalkozó számlájára dolgozó proletárokat találunk. A vállalkozó központosítja a termékek forgalmát és nekik szolgáltatja rendszeren a mintákat, az anyagokat, néha pedig az eszközöket és: munkagépeket is.

S a mesterségeknek ez a visszafejlődése napjainkban oly általánossá vált, hogy korunkat el lehetett nevezni a gyár és kollektív üzem századának.

Értsük meg jól: az otthon dolgozó munkások nem mind a proletariátusba süllyedt egykori mesterekből kerülnek ki. *Schmedland* a kollektív üzembről irt számos tanulmányában nagyon jól kimutatja, hogy az otthon-ipar egyszerre s közvetlenül is megszülethetik, a nélkül, hogy más ipari forma előzné meg s a nélkül, hogy a mesterségből vagy bármely más régebbi termelési alakzatból származnék.

„A városi mesterségek bomlása, mondja, „rendszen a kollektív üzem megalakulásának főesete a városi agglomerációkban. De a mesterség bomlása vagy átalakulása nincs kötve a városhoz, amint az otthon-ipartól leszarmazó fejlődés sincs kötve a mesterség átalakulásához. Az ipari termelés minden formája alá van vetve a kollektív üzemmé való ezen

¹⁾ *Le Play* a „*fabrique collective* alatt a nagyipar oly szervezetét érti, a mikor a munkaadó központosítja azon termékek forgalombahozatalát, a melyeket az iparos munkásság a munkaadók számlájára külön műhelyekben vagy otthon készít.

átalakulásnak. A parasztok falvaiban, tanyáin, pusztáin látjuk, hogy az otthon-munka (a tűzhelynél végzett kézmű) a kollektív üzemre vezet. De épp így van ez a bérmunkánál (napszámnál), amely valaha szintén főfontosságú termelési alakzat volt, sőt többek nézete szerint a legmodernebb termelési rendszer, a gyár-ipar is kollektív otthon-iparrá alakul át.”¹⁾

Ebbe az utolsó kategóriába tartozó példák, – a melyek alacsonyabb rendű alakzatokra való visszatérést jelentenek, - legalább is kétesek s bizonyára kivételesek.²⁾ Ellenkezőleg, gyakran megesik, hogy a kollektív üzem az otthon-munkának vagy a napszámnak kapitalisztikus átalakulásából ered. így például ez az eset látható a szalma-fonásnál Toszkánában és a Geer-völgyben a játékszer-készítésnél, a thüringiai Oberlandban, a flandriai csipkekeverésnél, a Vaesvidéki facipőkészítésnél s majdnem mindenütt a vászon- és gyapottszövésnél.

A régi „mesterek” mellett, a natnuri késesek, a párisi műasztalosok, a croix-rousse-i házi takácsok (canuts) mellett, akik csodálatos selymeket szőnek, a munkásokká vált mesterek, – szabók, cipészek, takácsok, szivarsodrók – mellett, akik még a maguk műhelyében, de már egy tőkés számlájára dolgoznak, egész seregét találjuk az otthon-munkásoknak, a kiket közvetlenül a vállalat főnöke sorozott be az üzembe, vagy legalább, akik előzőleg nem dolgoztak mint mesteremberek.

Egyébként, bárminő is az otthon-iparnak eredete, mindig az jellemzi, hogy a munkások mindig függenek termelvényeik elhelyezésétől s rendszeren ez a függőség vonja maga után a vállalkozó boldogulását s a termelő nyomorát, vagy pedig

¹⁾ Schwiedland: *La répression du travail en chambre*. (Revue d'économie politique. 1898, 530 oldal.)

²⁾ Lásd pl. Kovalewsky: *Le régime économique de la Russie*, (Paris, Girard et Brière, 1898.) 173. oldal.

– ha még ennek van valami veszíteni valója, – tönkremenését.

A munkabérek állandó lenyomása, erőszakos munkaszüntetés a holt szezonban, – azaz abban a szezonban, amelyben éhen lehet halni, – erőszakolt munka az élénkebb forgalmi évadban, íme ez az otthonmunkásnak sajnálatos osztályrésze, különösen attól a perctől fogva, amikor a gép kezdett vele versenyezni.

Azt mondhatná valaki: ura marad idejének, nincs munkarend, amely kényszerítené, nincs munkavezető, aki fölügyelne rá. De mit használ a munkavezető és felügyelő hiánya azoknak, akiknek gályarab-porkolóbjá az éhség; mit használ a munkarend hiánya azoknak, akik szünet nélkül, éjét nappallá téve dolgoznak.¹⁾

Nem érne-e többet, ha a gyárban dolgoznék – terhes munkához láncolva, de amelyet legalább korlátoz a törvény és a gyári rend – ez az otthon dolgozó varrónő, akii *Steinlein* egy rajza (*Les joies d' Été*, = „a nyár örömei”) mutat nekünk, a mint eloltja lámpáját, amikor a hajnal első sugarai beszűrődnek padlásszobájába s aki a reggeli ég isteni fényességét ezekkel a keserű szavakkal üdvözli: Végre hát itt van

¹⁾ Office du Travail: *L' industrie du vêtement à Paris*. 1896. 501. oldal: „Az 1892. november 2-iki törvény előtt, amely a nők és gyermekek munkájáról szól, .. a tíz órai munkanap, amely nagyon gyakori volt, a csendes szezont, a 12½ órás munkanap a forgalmas szezont jelentette. Sőt néha a megrendelők zsarnoki szeszélye, a munkaadók közönye és az üzletvezetők részrehajlása folytán 3 nap alatt 44 munkaórára is volt eset. (12 óra, 20 óra, 12 óra.) A munkaóráról 8 éven át napról-napra vezetett jegyzék módot nyújt több hires műhely maximumának megbecsülésére. Helylyel-közzel vannak 16 órás munkanapok, de a legmagasabb heti munka úgy látszik 76 óra. Ami a „második éjjeli munkát illeti”, – azt a munkát, amelyet némely nőmunkás még otthonra vállal, – ezekről az órajegyzékek természetesen nem tesznek említést. Ez az otthon-munkának kiválóan szomorú oldala.

az idő, amikor megspórolhatok minden nap három órára való petróleumot.”?

A bazárok számára dolgozó parasztok tűzhelyeit kivéve talán sehol sincs egyebütt oly alacsony bér, oly hosszú munkanap, oly szégyenletes kapitalista-kizsákmányolás, mint a nagyvárosok ezen „családi” műhelyeiben, amelyek a hivatalos statisztikában megannyi külön és önálló vállalatnak számítanak. Elég észbe hoznunk London East-Endje, New-York „kemencéi” izzasztó rendszerének (*sweating system*) borzalmait azokban a számtalan munka-szurdékokban, ahol egész családok nemi összevegyülésben és szenyben-piszokban élnek s dögletes levegőben halálra csigázódnak.¹⁾

¹⁾ Az otthon-munka körülményeire nézve lásd különösen a következő munkákat:

ANGLIA. – *First Report from the Select Committee of the House of Lords on the sweating system.* (1888.) – D. F. Schloss: *The sweating system in the United Kingdom.* (Journal of Social Science Netob. 1892)

NÉMETORSZÁG. – Weber: *Das Sweating-System in der Konfektion und die Vorschläge der Kommission für Arbeiterstatistik.* (Archiv „für soziale Gesetzgebung. X. 4. füzet. Berlin. 1897.) – Timon: *Neuere Untersuchungen über die Lage der deutsche Konfektionsarbeiter.* (Neue Zeit, 1898. nov. 5)

AUSZTRIA. – Schwiediarid: *Kleingewerbe and Haasindustrie in Oesterreich.* (Leipzig: 1894.) – Bauer: *Die Heimarbeit und ihre geplante Regelung in Oesterreich.* ^Archiv für soziale Gesetzgebung. X. 2. füzet. 1897.)

EGYESÜLT ÁLLAMOK. – H. White: *The sweating system.* {Bulletin of the département of labou. 1896. május.)

FRANCIAORSZÁG. – *Office du travail.* Du Maroussem: *La Petit industrie* I. és II. kötet. (Paris, 1893. és 1896.)

BELGIUM – *Office du travail.* *Les industries à domicile en Belgique* s különösen Génart kitünő monográfiáiit: (*U industrie coutelière de Gembloux*) és Ansiaux (*L'industrie armurieri liégeoise et l'industrie du tressage de la paille dans la vallée du Geer.*)

SVÁJC. – Swaine: *Die Arbeits- und Wirtschaftsverhältnisse der Einzelsticker in der Nordostschweiz und Vorarlberg.* (Trübner, Strassburg. 1898.)

Mert ne feledjük – s ez a meggondolás kétségkívül megindíthatja a családi munka filantróp csodálóit, – hogy e tűzhelyek, amelyek a termelők számára a nyomor tanyái, egyszersmind a fertőzés tanyái a fogyasztók számára.

„Bizonyos” – mondja Fauquet, – közegészségügyi író – „hogy e készítmények a társadalom különböző osztályai közt számos érintkezést hoznak létre s tekintve az otthon készült munkatermékek fertőzött voltát, éppenséggel nem vallhatjuk szerencsésnek azt a dolgot, „hogy ez a munka megengedi a családapának és anyának, hogy beteg gyermekük ágya mellett virrasszanak, *miközben szépen folytathatják munkájukat.*” E betegek elkülönítése lehetetlen s ezeknél a szegény emberek-nél a ruha, amelyet munkaközben szeretnek takaróul használni, kiválóan alkalmas a fertőző betegségek csíráinak befogadására és megőrzésére.¹⁾

Igaz, hogy túlságosan befeketítenek az amúgy is s'otéf képet, ha mindezeket a veszélyeket, visszaéléseket, végzetes következményeket az otthonmunka mindenféle fajtájának tudnók be. Így például & kesztyű-munkás, akit a régi céhekre emlékeztető szigorú szindikális szervezet véd, korántsem ismeri a cipészek és szabók nyomorult helyzetét.²⁾

De épp oly igaz, hogy a legtöbb esetben az otthonmunkással rosszabbul bánnak, mint a gyári munkással s amit most mondtunk a városi munkáról, az épp úgy, sőt a nyomor fokozódásával alkalmazható a falusi otthonmunkára.

A bécsi parlamentben egy liberális képviselő mondta a következőket: „Itt, – t. i. falun, – a pauperizmus sokkal

¹⁾ *Schwiedland: Travail en chambre et police sanitaire.* (Revue d'Économie politique 1900.) 230. oldal.

²⁾ A briisseli „Collectiv té des Qantiers-re nézve lásd E. Van-dei'velde: *Enquête sur les Associations professionnelles d'ouvriers en Belgique* (Bruxelles, Office de publicité. 1891.) I. kötet 50. oldal.

nagyobb arányokat ölt, mint a városok kisiparában; itt a munkanap 18 órás s nem hoz egyebet a munkásnak, mint burgonyát, a vérszegénység és a fertőző bajok pedig egész völgyeket söpörnek el.”¹⁾)

Ha tehát a kollektív kézmű mégis fönntartja magát, ha – technikai alacsonyabb rendűsége ellenére is – ellenáll a központosított gyár félelmetes versenyének, ezt csak alkalmazott munkásai anyagi és erkölcsi helyzetének mélységes le-súlyesztése árán érheti el. Ennélfogva óhajtandó, sőt törvényes intézkedések által előmozdítandó az a cél, hogy az egyéni termelés ezen elfajult alakzatai átíjlesztessenek a közös termelés magasabb alakzataivá.

Az optinizmusra hajló szellemek azt remélhetnék, hogy ez az átalakulás kooperatív szövetkezetek műve lesz, amelyek az otthonmunkásokat szervezni fogják s ellátják őket elegendő munkaeszkővel, hogy sikeresen megküzdhessenek a kapitalista iparral. Sajnos azonban, nagyon számos esetben ez a remény teljesen csalókának látszik, ilyenkor még azt is valódi technikai és társadalmi haladásnak kellene tekinteni, ha az otthonmunkásoknak a kereskedő tőkéje által történő kizsákmányolása helyet adna a munkások ipari tőke által való műhelyben vagy gyárban végbemenő kizsákmányolásának.

3. §. A kiskereskedők.

Hiába terjednek mindjobban a nagy áruházak, amelyek csodálatos és a környék kis boltjaira nézve oly végzetes ki-fejlődését Zola „A nők boldogságaiban (*Le bonheurs des dames*) oly mesterileg írja le: mégis úgy látszik, hogy a minden

¹⁾ Schwiedland: *La répression du travail eu chambre*. (Revue d' économie politique. 1897.) 580. oldal.

fajta kis kereskedők száma távolról sem csökken, sőt a foglalkozási összeírások szerint állandóan növekedik.

A *Verein für Sozialpolitik* egyik, Boroszlóban 1899-ben tartott ülésén *Werner Sombart* hiteles adatokkal bebizonyította, hogy számuk sokkal rohamosabb arányban nő, mint a népesség száma.¹⁾

Egy helyére, amely a kapitalista bazárok által tönkretéve eltűnik, fölbukkan tíz is más szakmában, más helyiségben, falun vagy a városok külső részein.

Ezek gazdái rendszeresen egykori cselédek, munkások, akiknek van egy kis pénzük, vagy pedig lecsúszott mesteremberek, falukon pedig olyan kisgazdák, akik egészben vagy részben abban hagyják a földművelést.

Nagyban növeli számukat egy sereg kereskedelmi alkalmazott, akik hely nélkül, vagy házasodóban lévén, önállóan rendezkednek be, gyakran szemlátomást elégtelen eszközökkel. „Az a lehetőség, hogy a verseny következtében, túlságosan könnyen lehet nagyobb tömegű árút hitelre vásárolni, vezet arra, hogy némely szakmát egészen ellepnek az inszolid üzletek, amelyek különösen a válság idején, mint eső után a gombák, ütnek fel fejöket, hogy egy-két év múlva a kikerülhetetlen tönk után megint eltűnjenek.”²⁾

Szóval, a kiskereskedelem kiválóképpen a kapitalizmus nyomorékjainak s mindazoknak a menhelye, akik a kemény

¹⁾ A német birodalomban 1882-ben fölvevett adatok szerint 100.000 lakosra 1.364 kereskedő esik, míg az 1895-iki adatok szerint 1.502. Sok városban 1870. óta az arány csaknem megkétszereződött. A kereskedelmi vállalatok szaporodásáról lásd Bernstein: *Die Voraussetzungen des Sozialismus*. 66. oldal. – Berner: *Die Koncertrirang der Betriebe in Österreich*. (Neue Zeit. 1899. Julius 22.) 518. oldal.

²⁾ W. Borgesius: *Wandlungen im modernen Detailhandel*. (Archiv für sociale Gesetzgebung. 1898. I. füzet.)

munkával szemben előnyt adnak a közvetítő sovány nyereségének, vagy akik nem találván többé elég jövedelmet az iparban vagy földművelésben, még egy húrt feszítenek ujjukra s valami kis bódét nyitnak; ez magyarázza különösen a kis korcsmák, italmérések szaporodását, mert minden üzlet közt az ilyeneket lehet legkönnyebben s legkevesebb költséggel berendezni.

Mindazonáltal öreg hiba volna azt hinni, hogy ezek az apró üzletek, amelyeket a hivatalos statisztika megannyi külön vállalatnak számít, általában azok személyes tulajdona, akik az üzletet gyakorolják. Mert sokan és a kapitalista uralom fejlődésével lépést tartva, egyre többen vannak azok, akiknek függetlensége csak merő látszat, mert mindannyian többé-kevésbé közvetlenül néhány iparos vagy kereskedő nagytőkés kezében vannak.

Termékei elterjesztése végett igen csekély kivétellel minden valamire való sörfőzőnek van több-kevesebb saját korcsmája, Belgiumban még a szocialista népházakban (Maison du Peuple) is. S minthogy a tapasztalat csakhamar megmutatta, hogy azok a korcsmák sokkal jobban virágzanak, ha pálinkát semmint ha sört árulnak, sok sörfőző egyszerűen szesznagykereskedő lett.

Ez magyarázza meg azt a látszólag paradox tényt, hogy Bruges-ben nemrég a sörfőzők erélyesen követelték, hogy a szeszmérők a jövőben ne legyenek kötelesek italmérési engedélyt szerezni, holott első pillanatban azt kellene hinnünk, hogy nyilvánvaló érdekük, az oly rendszabályok fönntartása, amelyek a pálinka fogyasztását megszorítják s ennek következtében a sör nagyobb fogyasztására hajtják az embereket.

Az italmérők látszólagos és valódi helyzete közt tapasztalt ez az ellentét, megtalálható a kiskereskedelem sok más ágában is.

Így például a legtöbb holland városban a péküzletek is csak a kapitalista gyárak raktárai.

Macrosty megállapítja a *Contemporary Rewievv* 1899. márciusi számában, hogy a „londoni összes olcsó vendéglők négy vagy öt cég kezében vannak.” Ugyanez a helyzete a tejkereskedelemnek, a gyógyszerészeinek és a szivar-árúdáknak; egyetlen társaságnak száz szivaros boltja van.¹⁾

Ennélfogva mindazt a számtalan kereskedelmi üzletet, a melyek a hivatalos statisztikában szerepelnek, három osztályba lehet sorozni:

1. Olyanok, a melyek ugyan statisztikai egységet képeznek, mindazonáltal csak kapitalista vagy szövetkezeti nagyvállalatok raktárai, fiókjai.

2. Olyanok, a melyek az üzletembernek csak mellékjövédelmet, vagy munkabéréhez pótlékot adnak.

3. Végre olyanok, a melyek valóban önálló üzletek; leltárak, (felszerelésük) pedig a kiskereskedőnek személyes tulajdona.

S ha bizonyos is, hogy a kereskedelmi vállalatok összes száma egyre nő, az már sokkal kevésbé bizonyos, vajjon az ebbe az utolsó kategóriába tartozó vállalatok, a melyek minket a tulajdon és a munka egysége szempontjából egyedül érdekelnek, szintén szaporodnak-e?

Bizonyos, hogy számuk szaporodik a foglalkozások elkülönülése folytán az olyan vidéken, ahol a cserekereskedelem a termelés házigazdasági formának rovására fejlődik, íme ennek a falunak, a mely egykor kizárólag földmívelést űzött, a melynek lakosai maguk sütötték kenyerüket s vajukat és tojásukat kicserélték a szomszéd város boltosainak áruíért,

¹⁾ Kautsky: Bernstein und das sozialdemokratische Programm. 650.

most már meg van a maga péküzlete, fűszeres boltja, vagy legalább egy olyan vegyeskereskedése, a hol egyaránt kapni rőfös-, mint gyarmatárukat, serpenyőket épp úgy, mint nap-tárakat, viaszt épp úgy, mint savanyú heringet, vállfűzöt és szalmakalapot. Ha azonban falun a kereskedelem különválása mindjobban terjed s szaporítja a boltokat, a nagyobb városokban éppen ellenkezőleg a szövetkezetek és különösen az árúbazárok, a nagy árúházak, – a melyek egyike-másika, mint például a Bon Marché vagy a Louvre több ezer alkalmazottat foglalkoztat, – fejlődnek ki és sújtják a kiskereskedőket, ami először azok nyereségének csorbulásában, majd számuk apadásában nyer kifejezést.

Mégis kétségtelen, – s ez a jelenlegi rendszer egyik legsúlyosabb baja, – hogy a kiskereskedőknek oly nagy a számbeli fontosságuk, hogy semmikép sem áll arányban a fogyasztóknak tett szolgálataikkal.

Hány megdöbbenő példáját adták már annak, hogy mibe kerül a közönségnek a közvetítők élösködése, kezdve a normandiai burgonyán, amelynek ára Parisban 60-szor olyan drága, mint termőhelyén,¹⁾ egészen addig a délvidéki borig, amelynek literje a szőlősgazdának 15 centime-et hoz, a boltban pedig 70 vagy 80 centime-ba kerül. Nemrég olvashattuk az *Économiste Français*-ben, hogy 50 kiló kávé átlagos ára, amely 1903-ban 103 frank volt, 1899-ben leszállott 39 frankra s íme ez a két-harmadnyi áresés semmivel sem sülyesztette a retail-árakat s csupán a közvetítők nyertek a dolgon: „a brazíliai kávé, amelynek kilója, minden költséget számítva legreljebb 2 frank 50 centime-ba van, most kicsiben 4-5 frankért árulják s még így sem mindig tiszta minőségben.

¹⁾ Gide: *Lac copérat* (ion Paris, Larosse 1900.)

Ennélfogva a közvetítők haszna még sokkal inkább megterheli ezt, mint a kincstár.¹⁾

Ezenfelül, mindezen – a vevőkre oly súlyos – haszon ellenére is, a kiskereskedők oly nagy számúak, hogy különösen a nagykereskedelem 'által megtámadott ágakban, ezrük meg ezrük a bukás szélén áll. Így mint Ch. *Gide* helyesen jegyzi meg, ha minden pék naponta csak egy zsák lisztet süt meg és ebből a zsák lisztből kell élnie, házbérét, adóit, inasait fizetnie, csak természetes, hogy drágítani kell minden kenyér árát s még akkor is csak nyomorultul tengődik. Éppen ez világosan bizonyítja, hogy ez a mechanizmus kárhozatos és ez igazolja azt a kemény ítéletet, melyet már a falanszteriskola szocialistái hirdettek a kiskereskedők haszontalan sokasága ellen.

„A kereskedelem” – mondja *Considérant* – „csak akkor hasznos, ha a termelés és fogyasztás szükségleteit tartja szem előtt; ezen két ág szolgájának kell lennie . . . Szerepe alárendelt. Természeténél fogva meddő, sem mennyiségileg, sem minőségileg nem tesz hozzá semmit a kezein átmenő javakhoz, ennélfogva műveleteit a lehető legkevesebb egyénnel kell végrehajtani. Ez azonban csak egy oly igazgatási szervezettel valósítható meg, amely a termelőt közvetlen összeköttetésbe hozza a fogyasztóval s amely elnyomja a tolvaj, szipolyozó és élősdű közvetítőket.”

¹⁾ A nagyban és kicsinyben való vásárlás árai közt lévő viszonyra nézve I. Newman; Wholesale and detail prices. (*L'Économie Journal*. 1897. szeptember.)

4. §. Összefoglalás és következtetések.

összegezve a mondatokat, megállapíthatjuk, hogy a kapitalista szervezet növekvő fölénye ellenére is a jelenlegi társadalomban még gyakran találkozunk a régebbi társadalmi alakzatoknak, a kapitalizmust megelőző termelési formáknak jelentékeny romjaival.

A parasztbirtok, a mesterség, a független kiskereskedés, még nincsenek azon a ponton, hogy teljesen eltűnjenek s ott, ahol még fönállanak s megvalósítják a tulajdon és a munka egységét, a szocializmus semmikép sem gondol arra, hogy kényszer útján szocializálja őket.¹⁾

De bármily számosak is a régi korok bizonyítékai valamely országban, vidéken vagy iparágban, az is bizonyos, hogy a kapitalizmus fejlődése általában igyekszik kiküszöbölni, tőkéiktől megfosztani az önálló termelőket, vagy legalább igyekszik egykori függetlenségüket eltörölni, igájába hajtván őket.

Attól a perctől fogva, amikor a piac köre eléggé kitágul, azok az előnyök, amelyeket a termelő éles szeme, kézügyessége s a személyes és közvetlen érdek tüzelte munkakedve teremtenek, többé már nem bírnak kárpótolni azokért a magasabb termelési előnyökért, amelyek a munkamegosztás, a piac pontos ismerete s a tőke bőségesebb befektetése nyo-

¹⁾ L. Kautsky: *Das Erfurter Programm*. (Stuttgart. 1892.) 150. oldal. – Engels: *Die Baaernfrage in Frankreich und Deutschland*. (*Die Neue Zeit*. 1894-95. 10. sz.): „ . . . nyilvánvaló, hogy ha a közhatalom kezeinkbe jutna, nem gondolnánk ana, hogy a parasztkisbirtokosokat akár kártalanítás mellett, akár anélkül kényszerkisajátításnak vessük alá, mint ahogy kénytelenek volnánk ezt tenni a nagybirtokosokkal szemben. A kisbirtokos parasztról az a nézetünk, hogy arra kell birmi, – még pedig nem kényszerrel, hanem a példa hatásával és a közhatalmak segítségével, – hogy vállalatát és magántulajdonát koopeatív egyesületekre ruházza át.”

mában támadnak. Még sokkal inkább így van ez oly egyre szaporodó termelési ágakban, amelyekben s technológia haladása megállapítja a gépek uralmát.

Ebben a tekintetben nincs mi megragadóbb, mint az az értékes, 1898-iki amerikai ankét, amely a kézmű és a gép által végzett munka termékenységét állította egymással szembe.¹⁾ Ezek a valóban csodálatosan szabatos vizsgálódások 672 ipari és mezőgazdasági termékfajtára vonatkoztak. *Carrol D. Wright* jelentésében minden fajtát töröl-hegyre elemez, még pedig négyféle szempontból: a munkások száma, a műveletek száma, a munkaidő és a kézimunkáért fizetett dollárok száma szempontjából, amelyek szükségesek ugyanazon termék-egységnek a) kézzel, b) géppel való előállítására.

Legyen elég néhány tipikus példát idéznünk, amelyek megdöbbentő módon bizonyítják a géppel való termelés minden egyebet lesújtó fölényét:

I. 10 eke gyártása.

Kézzel: 2 munkás, akik 11 külön műveletet végeznek és összesen 1180 órát dolgoznak, 54.46 dollárért.

Géppel: 52 munkás, akik 97 műveletet végeznek, összesen 37 órát 28 percet dolgoznak s ezért 7'90 dollárt kapnak.

II. 500 font vaj készítése.

Kézzel: 3 munkás, 7 művelet, 125 óra, 106 dollár.

Géppel: 7 munkás, 8 művelet, 12óra30perc, 178 dollár.

III. 100 óraszerkezet készítése.

Kézzel: 14munkás,453 művelet, 341.866 óra, 80.822 dollár.

Géppel: X munkás, 1.088művelet,8.343óra, 1799 dollár.

¹⁾ *Hand-and machine-labor.* Thirteenth Annual Report of the Commissioner of labor. 1898. (Washington. 1899.)

IV. 500 rőf gyapotszövet készítése.

Kézzel: 3 munkás, 19 művelet, 7534 óra, 135.61 dollár.

Géppel: 252 munkás, 43 művelet, 84 óra, 6.81 dollár.

V. 100 pár olcsó cipő készítése.

Kézzel: 2 munkás, 83 művelet, 1438 óra 408.5 dollár.

Géppel: 113 munkás, 122 művelet, 154 óra, 35.4 dollár.

VI. 100 font 1 fontos kenyér készítése.

Kézzel: 1 munkás, 11 művelet, 28 óra, 5.8 dollár.

Géppel: 12 munkás, 16 művelet, 8 óra 56 perc, 1.55 dollár.

VII. 12 tucat férfikabát készítése.

Kézzel: 1 munkás, 4 művelet, 840 óra, 50.4 dollár.

Géppel: 11 munkás, 8 művelet, 97 óra 15 perc, 12.8 dollár.

Az ilyen szavakhoz nem kell magyarázat. Lángbetűkkel jelzik a szabó, cipész, takács, pék, órás és egyéb mester kikerülhetetlen végzetét, amely alól csak a különlegességeket és fényűzési cikketeket termelők menekülnek.

A kispolgárság minden kétségbeesett erőlködése ellenére is, amelylyel a függetlenségnek legalább árnyékát akarja megőrizni, a kézimunkával való termelés a közönséges fogyasztás minden tárgyát nézve, napról-napra jobban tűnik el a géppel való termelés elől, amely egyre több bér munkást igaz le.

így pl. Németországban 1882-1895-ig a szoros értelemben vett iparban foglalkozó önálló termelők száma 139.382-vel fogyott, míg az ipari munkások összes száma 861.468-cal szaporodott.

Ha már most az összes ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági ágakat vesszük tekintetbe, 1882-től kezdve az önálló termelők száma époly abszolút emelkedést mutat, mint az alkalmazot-

take és munkásoké, míg azonban ez a növekedés az önálló termelőknél csak 5%, addig 20% a munkásoknál s 10% az alkalmazottaknál. A munka birodalmába frissen érkezetteknek több mint háromnegyede a munkásosztályhoz tartozik s még a szakmák egyetemében is az alkalmazottak és munkások száma érezhetően szaporodik az önálló termelők rovására.¹⁾ Ezt mutatja Rauchberg következő táblázata is: A német birodalomban 1882-1895-ig 100 kereseti foglalkozást űző közül volt:

	Önálló termelő		Munkás és alkalmazott	
	1882	1895	1882	1895
A földművelésben ..	27·78	30·98	72·22	69·02
Az iparban	34·41	24·90	65·59	75·10
A kereskedelemben..	44·67	36·07	55·33	63·93
Összesen.. . . .	32·03	28·94	67·97	71·06

Mindamellet, hogy a mezőgazdasági munkások, állandó-napszámosok tömege a nagyvárosok felszívó hatása folytán, fogyóban van, a proletariátus viszonylagos fontossága nőttön-nő.

Annyit jelent-e ez, hogy az önálló termelők végzettszerűleg s kikerülhetetlenül arra vannak kárhoztatva, hogy ma vagy holnap átalakuljanak bérmunkásokká s megjárják a kapitalista kálváriának egyik stációját a másik után? Nem ez a nézetünk.

Megmondtuk máshol, hogy a fejlődés nagyon különböző útjait láthatjuk, hogy az egyéni tulajdon átalakulhat szövet-

¹⁾ V. Rauchberg: *Die Berufs-und Gewetbezählung im Deutschen Reich vom 14-ten Juni 1895.* (Archiv für sociale Gesetzgebung. 1899. 611. oldal.)

kezeti vagy szociális tulajdonná anélkül, hogy szükségkép át kellene mennie a kapitalista fázison.¹⁾

Másrészt világosan kitűnik, hogy sok ágban, ha az egyéni tulajdon tünőben van is, a kapitalista termelés magasabb formái minden előnyük mellett is, amelyet az okszerű gazdálkodás szempontjából mutatnak, semmikép sem bírják az otthonipar, a törpe birtokon való gazdálkodás és a kis-kereskedés alacsonyabb rendű, pangó, nyomorult formáit végképpen kiküszöbölni.

Úgy látszik, hogy mindazok a bajok, amelyeket a kapitalizmus szült, mint a közvetítők élőködése, a fényűzési ágakban folyó meddő tékozlás, a *sweating-system* gyalázatoságát, a föld elmorzsolása 15 vagy 25 centime-os jövedelmű tulajdonosaival, éppoly soká élnek, mint maga a kapitalista rendszer.

Lehet, hogy az önálló termelés némely ágai a parasztbirtok egy pár romja még túl is éli ezt a rendszert. Valóban nincs okunk arra, hogy el ne képzeljünk egy olyan szocialista társadalmat, amelyben az egyéni tulajdon és munka egy időben és egymás mellett él a kollektív tulajdonnal és munkával.

Azonban bármiként is áll a dolog, az tény, hogy a főiparágakban, ar.iclek a legáltalánosabb és legkiterjedtebb szükségleteket elégítik ki, a géppel való termelés és a nagyban való üzem fölénye iparkodik a személyes tulajdont és az elszigetelt termelést lebíni. S minthogy ugyanazok az okok állandóan hatnak, a termelés és forgalom kapitalisztikus formái, amelyek manapság a munka birodalmát jellemzik, folyton erősödő irányzatot mutatnak a koncentráció és szocializáció felé.

¹⁾ Lásd Vandervelde et Désirée: *Le socialisme en Belgique*. (Paris, Girard et Brière. 1898.) 359. oldal, a Waremme-ben tartott Mezőgazdasági kongresszushoz intézett jelentést.

II. FEJEZET.

A kapitalista tulajdon haladása.

„A monopólium egyre jobban felfújja magát, hogy végre megpukkadjon.”

Proudhon

A tőkék koncentrációjának kezdő korszakát, – amikor az önálló termelők. kisajátítása, a mesterségek átalakítása kollektív vagy központosított gyári munkává, a manufaktúrának helyettesítése a machinofaktúrával végbemegy, – egy új korszak követi, amelyet a nagytőkéseknek a kistőkések ellen folytatott harca jellemez.

Az ipar és kereskedelem legfejlettebb ágaiban a vállalatok száma csökken s ezzel arányosan növekszik a túlélő vállalatok fontossága. A kollektív termelés lép az egyéni termelés helyére; a tőkék társulása lép az elszigetelt tőkék örökébe: ez a részvénytársaságok, a részvénytársaság-csoportok, az ipari szindikátusok, – kartellek, poolok, trösztök, – uralma» amelyek nemzeti vagy nemzetközi gygászi monopóliumokra vezetnek.

1. §. A részvénytársaságok.

Manapság majdnem minden iparágban találkozunk részvénytársaságokkal, pedig a 18. század végén Adam *Smith* egy híres mondásával ugyanúgy nyilatkozott róluk, mint napjainkban a nagy iparágak szocializációjáról szoktak: „Az egyedüli üzletágak” – monda – „amelyeket egy részvénytársaság sikerrel folytathat, anélkül, hogy kizárólagos szabaddalma volna, azok, amelyeknek műveletei mind visszavezethetők az úgynevezett rutinra, azaz a módszer oly egyformaságára, amely csak kevés vagy egyáltalában semmi változatosságot nem enged. Ilyen üzletek: 1. a banküzlet, 2. a tűzkár elleni biztosítás és a tengeri hajók biztosítása . . . , 3. hajózható csatornák építése és fenntartása és 4. egy hasonnemű vállalat t. i. a nagy városok ellátására szükséges víz vezetékének berendezése.”¹⁾

Bank, biztosítás, hajózható utak, vízvezetékek: mennyi vállalat, amelyek már átalakultak, vagy legalább ma-holnap átalakulnak nyilvános vállalatokká, míg a részvénytársaságok birodalma bizony messze túlmegegy azokon a szűk korlátokon, amelyek közé Adam *Smith* szorította. Újból látjuk annak az igazságát, hogy a *ma* utópiája gyakorta a *holnap* valóságává válik. Ennélfogva nem árt utalni arra, hogy azok az érvek, amelyeket ma a kollektívizmus ellen felhoznak, teljesen ugyanazok, amelyeket egykor a részvénytársaságok ellen érvényesítettek.

Abban a korban, amikor Angliában bizonyos számú részvénytársaság (Joint Stock Banks), megalakult, egy gyakorlati szakember, aki maga is bankár volt: Lord *Overstone*,

¹⁾ *Inquiry into the nature and causes of wealth of nations*. 5. könyv. 1. fejezet.

kétségeit nyilvánította sikerük felől, még pedig olyan okokból, amelyek megdöbbenő módon emlékeztetnek azokra az ellenvetésekre, amelyeket ma az állami bankok ellen felhoznak: „Azt hiszem” – úgymond – „hogy a részvénytársasági bankok hiányát szenvedik mindannak, ami a bank ügyeinek jó vezetéséhez szükséges, kivéve a felelősség nagyobb fokú megosztását. A bank üzletei megkívánják oly személyek állandó, mindennapi jelenlétét, akik kiválóan figyelnek minden részletre s percről-percre nagy gonddal őröködnék minden üzlet fölött, amit semmilyen más forgalmi ág nem kíván meg. Szükség van továbbá pontos, azonnali határozásra is, bármely jelentkező körülmény közt s ez az elhatározás sokszor oly sürgős, hogy lehetetlen megfontolásra elhalasztani, ezenkívül pedig minden egyes körülmény más és más eljárási igényel. A részvénytársaságok kénytelenek lesznek érdekeiket alkalmazottakra bízni, akiket meg kell kötni némely általános szabály által, ezeknek az alkalmazottaknak nem lesz már meg az a hatalmuk, amelylyel az egyes bankár rendelkezik, hogy tudniillik az üzletfelek jellemének és felelősségének szinte észrevehetetlen fokozatai szerint járjanak el, nem vállalhatják magukra a hitel szabályozását sem, amelyet üdvös a pillanatnyilag zavarban lévő házaknak engedélyezni, mert hisz ezeknek az alkalmazottaknak nem áll módjukban minden üzlet kedvező vagy kedvezőtlen esélyeiről teljes biztosságot szerezni.¹⁾ Bármily meggyőzeteknek lássuk is első pillanatra ezeket a megfigyeléseket, mégis tény, hogy a részvénytársasági bankok, – hála a nagy tőke által biztosított fölényüknek, – mindjobban legyőzik a szerényebb egyéni banküzleteket: Angliában 1896-ban 102 Joint-Stock Bank volt 2695 fiókkal

¹⁾ Idézi Leroy-Beaulieu: *Traité et Économie Politique*. (Paris, 1896.) 4. kötet. 499. oldal.

és ügynökséggel, 455 millió font sterling depot-val és több mint 43 millió font sterling részvénytőkével. Ellenben az egyéni bankok száma, amely 1844-ben 201-re rúgott, leszállott 3S-ra, 70 millió depot-val és kevesebb, mint 12 millió font részvénytőkével.¹⁾

Különben ugyanez a fejlődés nyilvánul minden iparos államban, valamint a termelés és a forgalom minden főágában. A részvénytársaságok és a nagyipar mindjobban terjednek a magáncégek és a kicsiben való termelés rovására.

Ezt teljesen nyilvánvalóvá teszi a német birodalomra nézve az 1882. és 1895-ben végrehajtott ipari népszámlálás összehasonlítása.²⁾

Angliában a *Joint Stock-Yearbook* szerint, a részvénytársaságok 1890. óta majdnem megháromszorozódtak. Egész iparágak átmentek az egyéni formáról a társas szervezetre. Különösen áll ez a sörfőzésre nézve, amely három év (1886-1889.) leforgása alatt majdnem teljesen átalakult társas szervezetűvé.³⁾

¹⁾ A banküzletben végbemenő kapitalista koncentráció okaira nézve lásd Steele: *Bank Amalgamations*. (The Economic Journal. 1896. dec száma.)

²⁾ *Berufs und Gewerbezhing im Deutschen Reich*. (1882. június 5. és 1895. június 14-én.) – E népszámlálások statisztikai eredményeinek magyarázatát adja az ipari koncentráció szempontjából Kautsky: *Bernstein und das sozial-demokratische Programm*, (a „Grossbetrieb und Kleinbetrieb” című fejezetben.) 49-80. oldal.

³⁾ Lásd The Fortnightly Review 1900. májusi számában John B. C, Kershav: *Joint Stock enterprise and our manufacturing industries*. – Szerző szerint az egyéni vállalatoknak nagyszámú átalakulását társas vállalatokká a többek közt a következő okoknak kell tulajdonítani: 1. Az üzletet lancírozó egyének fellépése. 2. A nyereség csökkenése gazdasági depresszió idején; sok vállalkozó megállapítván, hogy a nagy haszonnak ideje elmúlt, igyekszik részvénytársasággá átalakítani az üzletet, amelyet már lefölezött. 3. A Trades-Unions növekvő hatalma; az iparvállalatok főnökei belátták, hogy legjobb módja megakadályozni, hogy a közönség ne kedvezzen túlságosan a munkások követeléseinek, az, ha szaporítjuk a burzsoák számát, akik az iparvállalatban érdekelve vannak: „A nagyközönségnek nagy és egyre növekvő része most anyagilag érdekelve van a tőke és munka közt folyó minden harcban s iparosaink azt állítják, hogy már nem fenyegeti őket az a veszély, hogy munkásaikat rövidebb munkaidő és magasabb munkabér iránt támasztott követeléseikben tömör és lelkes közvélemény támogatná.” 821. oldal.

Az Egyesült Államokban a munkahivataloktól kiadott cenzusok ugyanezt az irányzatot mutatják. Így például Massachusetts-ben a magáncégek száma az összes iparvállalatok körében 1885-1895-ig csak 9.33%-kal szaporodott, míg a részvénytársaságok növekedése túlhaladta a 77%-ot.

És abban a 9 főiparágban, amelyeknek termékei, a gyártmányok összes értékének 47%-át teszik, a társas forma fejlődését az egyéni cégek észrevehető csökkenése kíséri. Látjuk ezt a következő táblázatból:

Iparágak	Egyéni cégek	Társaságok	Szindikátusok és vasutak	Az üzemek összesen	A magáncégek tagjainak		Részvényesek	
					száma	szaporodása %-ban 1885. óta	száma	szaporodása %-ban 1885. óta
Cipészeti	1990	84	—	2074	2645	12.82*	1.023	145.91
Szőnyegek	5	9	—	14	7	83.33*	1.067	13.87
Gyapot	43	145	—	188	72	25.77*	22.113	52.93
Bőr	180	20	—	200	780**	10.55*	391†	637.74
Gépek és géprészek	500	153	7	660	712	5.91*	5.233	194.92
Fémárúk és fémek	2161	147	1	2309	2549	21.23*	3.935	42.26
Papírneműek	68	91	1	160	123	25.90*	1.663	39.98
Gyapjú	121	45	—	166	190	21*	1.268	35.04
Fésült gyapjú	17	14	—	31	36	50	497	104.53
Más ágak	19.494	917	52	20.463	23.256	17.36	20.011	0.27
Összesen	24.579	1.625	61	26.265	30.370	7.31	57.191	38.81

*) Csökkenés.

**) Beleértve 478 magáncéget a nyerges iparban.

†) Beleértve 113 részvényt a nyerges iparban.

Ebből a táblázatból látható, hogy a tőkék koncentrációja a világ egyik legnagyobb ipari államában a termelés különböző ágaiban nagyon különböző erővel folyik.

De bárhová hatol is be a kapitalizmus, a létért való küzdelem megkezdődik a vállalatok között.

A legkevésbé jól felszerelt vállalatok kétségbeesett erővel harcolnak. Emberfölötti módon küzdenek a tönkremenés ellen s hogy kiegyenlítsék technikai hátrányukat, a munkabérekben fukarkodnak és a munkaidőt az emberileg megengedett határain túl feszítik.

A fejlődés e fokán a termés teljesen anarchikus s az egyének felelőtlensége nyilvánvaló.

Valamely politikai esemény a világ másik végén; háború, rősz termés, technikai forradalom, változás az adók és vámok rendszerében máról holnapra tönkretelhetik a legértelmesebb és a legóvatosabb iparost.

A búrok ostromolják Kimberleyt: ez valóságos szerencsétlenség az amsterdami vagy antwerpeni gyémántkereskedőkre nézve.

Az amerikai nyers gyapot ára 1899 novemberben felszál kilónként 30 centime-mal: a takácsok teljes válságba kerülnek, bár körülöttük általános jólét virágzik.

Méline védvamos politikája diadalt ül: Hoeylaert-lez-Bruxelles szőlősgazdái előtt, a kik főszállítói a francia asztalok korai szőlőjének, bezárul főpiacuk kapuja.

Tegyük föl, hogy holnap a kontinens államai megszüntetik a cukor fogyasztási adóját és kiviteli jutalmát amelyeket a cukorgyárosoknak engedélyeznek s amelyek következtében kénytelenek vagyunk ezt az árut kétszer oly drágán vásárolni, mint az angolok, akik tőlünk megveszik; ez mindazoknak, akik a londoni piac alacsony cukorárainak hasznát látják: az

angol kétszersült-, cukros-gyümölcs-, szirup- és gyümölcsös-gyárak bukását jelentené.

Tegyük föl ellenben, hogy az angolszász imperialisták a végből, hogy a gyarmatokban előmozdítsák a cukornád termelést, erős beviteli vámokkal sújtják az Európában gyártott répa-cukrot: ez romlásba döntené a kontinens cukoriparát.

Íme, a kapitalisták úgy élnek, hogy állandóan elháríthatatlan rossz csillagok fenyegetik őket s – ami ^az ipari anarchiát betetőzi – folyton megesik, hogy közöttük a leg-hatalmasabbak, akiknek legjobb a szimatjuk, minden eszközzel iparkodnak, hogy a helyzet urai maradjanak, hogy megfosszák tőkéjüktől versenytársaikat az által, hogy egyideig a termelési költségen alul árulják a cikkeket. Ismeretes például a két amerikai társaság története, amelyek igyekeztek a marhaszállítást egyed-árúsággá tenni, versenyt szállítván le tarifáikat. Végül - Stévert mérnök szerint¹⁾ – az egyik társaság, amely árait már nem bírta jobban leszállítani, kéz alatt összevásárolta a vidék egész marhaállományát és vetélytársa által szállította.

Hasonló eljárással kaparította magához John D. *Rockefeller*, az egyik petróleumkirály, vasbányáit. Megszerezte a leggazdagabb ereket, a legtökéletesebb technikai módszereket alkalmazta s ez által félelmetes versenyt támasztott szomszédaival szemben. Ha elbuktak a küzdelemben, potom pénzen megvásárolta vállalataikat, ha még elég termékenyeknek találta őket. Ha hosszú ideig ellentállottak az *underselling* (áron alul elfecsérlés) eljárását alkalmazta velük szemben, áron alul adta árúit s ezzel kényszerítette vetélytársait, hogy annyira súlyosszék a maguk árait, hogy belepuszduljanak s vagy

¹⁾ Bulletin de l'Association des ingénieurs sortis de l'école de Liège. 1898. (106. oldal.)

csődöt mondjanak, vagy pedig önként leboruljanak lába elé. Ő persze könnyen vesztetett több hónapon át, minden tonna ércnél, mert az ő erszéyének mélyebb volt a feneke (*the longer-purse*) s jól tudta, hogy a vetélytársaié hamarabb kiürül, mint az övé.

Hasonló praktikák különben, a brutalitás különböző fokain, nap-nap mellett előfordulnak a kapitalisták közt.

Azt mondhatná valaki, hogy ennek a fogyasztó látja hasznát, mert:

... „Corsaires à corsaires,

L' un l' autre s' attaquant, ne font pas leurs affaires!”

(A tengeri rablók egymásra támadva nem csinálnak üzletet.)

Ez igaz, de csak addig a percig, a míg a győztesek megszabadulván vetélytársaitól, időleges veszteségüket kamatostul behozzák s a hadi költségeket a közönséggel fizetetik meg.

A verseny – *Proudhon* szerint – megöli a versenyt.

Előbb-utóbb bekövetkezik az, hogy a dolgok ilyen állapotának, ennek az állandó anarchiának kellemetlenségei annyira megnőnek, hogy a kapitalisták igyekeznek annak véget vetni a termelők közt létrehozott megegyezésekkel. A mikor már csak kevés, jól fegyverzett versenyző áll egymással szemben a csatateren, mint megannyi többé nem osztható egység, elkezdenek egymással tárgyalni, abban hagyják a haszontalan és terhes háborút s megegyezést kötnek azokkal, akiket nem tudnak szétmorzsolni.

Ekkor a kapitalista fejlődés új fázisa kezdődik: a kartellek és trösztök (trusts) uralma.

2. §. A kapitalista egyedárúságok.

Az anarchiától az egyedárúsáig vezető átmenet két egymásutáni fokon megy végbe: egyik az ipari és kereskedelmi vállalatok egyesülésének szaka (kartellek, ringek, pool-ok), a másik a teljes fúziójuk (trösztök) kora.

I. A kartellek.

A kartell szabad és megegyezésszerű szövetkezése ugyanazon szakma vállalkozóinak a végből, hogy közösen monopolizálják a piacot, mindazonáltal többé-kevésbé megtartván saját vállalatuk önállóságát.¹⁾

Ha a legegyszerűbb kartelltől a legbonyolultabbakig haladunk, négy fajtájukat különböztethetjük meg: az árkartelleket, a termelési kartelleket, piaci kartelleket és nyereségmegosztó kartelleket.

1. *Az árkartell.* Ez a kartellek legkezdetlegesebb alakja; oly szövetkezés, egyezés, amelynek értelmében bizonyos számú iparvállalat vagy egy iparág összes vállalkozói megállapodnak, hogy egyazon az áron veszik a nyersanyagokat, vagy egyazon a meghatározott áron árusítják a készítményeket.

A vétel kartellje példájául válasszuk a cukorgyárosokat, akik kényszerítik a termelőket, hogy a répát egyazon árért szállítsák mindnyájuknak.

Az eladási kartellek néhány év óta folyvást szaporodnak, különösen a felhalmozott s csak drágán szállítható árukban, amelyek ezek folytán csak bizonyos területen belől adhatók

¹⁾ Liefman: *Les caractères et modalités des cartels.* (Revue d'Économie politique. 1899. július.)

el haszonnal. A termelők felemelik áraikat s nem kell félniük oly iparvállalatok közbejöttétől, amelyek túlságosan távol vannak, semhogy hatékony versenyt támaszthatnának ellenük.

Így pl. mindenki ismeri a minden országban fennálló kokszt- vagy szénkartelleket. Kivált Belgiumban, a házi fűtésre szolgáló szént kiaknázó összes bányavállalatok kartellje több év óta végbement. A gyári szénre, az ipar e mindennapi kenyerére nézve, a bánya-társaságok legutóbb szindikátusokat alapítottak, amelyek nagyon súlyosan nehezednek a kívüliök álló iparos világra.

Hogy ezeknek a „brikett-bárók”-nak szertelen követeléseit leszállítsa, a vasúti kormány elhatározta, hogy Angliában rendel szentet s – idők jele! – a szenátus ipari bizottsága hasonló eseteket elkerülendő követeli, hogy az állam egy sereg szénbányát vegyen a maga kezelésébe.

2. *Termelési kartellek.* Ezek által az iparvállalatok főnökei kötelezik magukat, hogy termelésüket meghatározott mértékre korlátozzák.

A kartell e formájával nagyon gyakran találkozunk az üveg-, cukor-, szesziparban stb.

1899. novemberében a gyapotszövő gyárosok kartellje a Belgiumban létező 886.000 orsó közül 760.000 felett rendelkezett.

„Abból a célból” – olvassuk a *Revue du Travail-ban*,¹⁾ „hogy a rendkívül felszaporodott készlet által előidézett ár-hanyatlás válságát orvosolja s kikerülje a gyártás teljes megakadását, amelynek ma vagy holnap okvetlenül be kellene következnie, a belgiumi szövőszövetség (*Association cotonnière de Belgique*) elhatározta, hogy a gyárak nagy része megrö-

¹⁾ 1899. decemberi szám. 1193. oldal.

vidítse a munkaidőt („short time”-ot csináljon) az üzem egy részében olyképen, hogy a termelést egy hatodával redukálja.”

Az ilyen megegyezések az árkartellek logikus következményei, sőt ezek állandóságának feltételei, mert a míg a termelésnek nem szabnak bizonyos határokat, az árakra vonatkozó egyezségek nem lehetnek tartósak.

Különben általában lehet mondani, hogy az ipari megegyezések megerősödése, amelyet külső versenyzők és belső árulók folyton veszélyeztetnek, majdnem mindig attól függ, hogy a kartellek egyszerű formákból átfejlődnek-e bonyolultabb formákba.

3. *A piaci kartellek.* A piaci kartellek nem szorítkoznak csupán az ár megszabására és a termelés korlátozására: főjellemvonásuk, hogy földrajzi körzetek szerint megosztják a keresletet és megrendeléseket. Kijelölik minden iparos számára a maga érdekszféráját; abban azt teheti, amit akar, de nem szabad behatolnia szomszédja kerületébe.

Az ilyenmű kartellek legjelentősebb típusa, amely különösen a szén- és fémiparágakban egyre jobban terjed, a rajnai-westphaliai szénbányák szindikátusa. Ha valaki rajnai-westphaliai szenet akar vásárolni, akár közvetve, akár közvetlenül, most szembe találja magát, nem többé versengő társaságokkal, hanem egyetlen társasággal, amelyet a szindikátus speciálisan megbízott, hogy a szóbanlevő megrendelést fogantossítsa, íme tehát megosztják a megrendeléseket eredete, helye szerint, de még nem osztják meg a nyereséget, mint azt a kartellek legfejlettebb formájánál látni fogjuk.

4. *A nyereséget megosztó kartellek.* A nyereséget megosztó kartellek formája, amelynek Angliában és az Egyesült Államokban *pool* a neve, a vállalatokat meghagyja külön s tagjainak bizonyos autonómiát enged, azonban a nyereséget

megosztják a tőke arányában, a melylyel mindegyikük a kartellben résztvesz.

Az ilyenfajta szindikátus példája *The Dynamit Trust Company*, amely az angol és német dinamitgyáarak javarésznének fúziójából eredt és megegyezést kötött ezen két ország dinamit- és lőporgyáraival a nyereség megosztására nézve.

Az ilyen kartellekben az ipar szocializációja majdnem tökéletes; azonban bármily hatalmasan s szorosán vannak is szervezve ezek a roppant üzemek, mégis folyton zátony fenyegeti őket s ez: a belső egyenetlenség mellett az a lehetőség, hogy új konkurrencia támad ellenük. S különösen a kereskedelmi ágakban, amelyekben a tőke nagyobb része nem álló tőke, mint az iparban, hanem forgó tőke. Ezek a versenytársak lépten-nyomon felüthetik fejüket. Ennélfogva ezeknek az esetleges versenyzőknek oly erős szervezetet, oly hatalmas tőkét kell nekiszégezni, hogy az új vállalatok tönkretétele minden percben megtörténhessék.

II. A trösztök.

ily módon észrevehetetlen átmenetek után, elérkezünk ahhoz a pillanathoz, amikor az egyre szövevényesebb kartellek kicsúcsosodnak a *tröszt*-ökben, azaz a társasult vállalatok teljes fúziójában.

Mindenki tudja, hogy jelenleg ez az uralkodó alakzat az Egyesült Államokban, ahol a kapitalizmus kifejlődése nem ütközött az előző társadalmi struktúrák romjaiba, mint Európában.

„Minden egyre jobban trösztbe szerveződik,” – monda egy chicagói polgár Paul de *Rousiers*-nek, aki adatokat gyűjtött az Egyesült Államok monopolizált iparágairól. „Nézzé

ezeket a rengeteg árubazárokat (Department Stores), amelyek mindent árulnak a konyhaedénytől kezdve a cipőig, a bútortól a fehérneműig. Megölik a kisipart, lehetetlenné teszik a versenyt s alkalmazottakká süllyesztik azokat az egyéneket, akik független üzletre vergődhettek volna. Nézze ezeket az óriás vas- és téglapületeket, a húsz emeletes *business building*-eket; ezer meg ezer iroda, hivatal, bank stb. van bennök összezsúfolva; ezek az őket befogadó s velük szomszédos telkek értékét roppantul emelik egyéb telkek rovására, amelyeknek nem akad vevőjük amiatt, hogy a város kereskedőnegyedeiben szertelenül egymásra halmozzák az emeleteket. Nézze azokat a gygászi vágóhidakat, ezeket a *packing house*-okat, amelyekben a mészáros- és hentesmesterség és húskonzerválás minden munkája folyik. A kismészáros nálunk eltűnik, a jégpáncélú vonatok a kikészített marhahús (*pressed beef*) címereit elszállítják az Unió minden városába, ahová húskereskedők rendelik. Négy szál ember, az u. n. *Big Four* (a „négy vastag”) tönkreteszi a szabad Amerika egész húsiparát. Nézze a minneapolis-i nagy malmokat, amelyek északnyugati Amerika lisztgyártását centralizálják. Nézze nagy vasúttársaságainkat, amelyek megsemmisítik vagy elnyelik kisebb versenytársaikat. Nézze a petróleumot, a cukrot, a pálinkát, a hajókötelet, a szenet, a keményítőt, az acélt, a lenolajat, a kaucsukot stb., megannyi monopóliumát néhány egyénnek.”¹⁾

A new-yorki *Journal of commerce and commercial bulletin* 1899. márciusban megjelent évkönyve szerint ebben az időben az Egyesült Államokban 353 kisebb-nagyobb tröszt volt 5.832,882,842 dollár tőkével!

¹⁾ Paul de Rousiers: *Les industries monopolisées aux États-Unies.* (Paris, Colin 1898.) 2. o.

Ezek közötti a trösztök között a legfélelmetesebbek voltak:

The Joint Traffic Association 7 milliárd és 20 millió K. tőkével, *The Reading Coal Company* 750 millióval *The Western Union Telegraphy Company* 447 millióval, *The American Sugar Refining Company* 375 millióval, *The Standard Oil Company* 503 millióval, *The Wholesale Grocer's Association of New England* 375 millióval, *The Central Lumber Company* 330 millióval stb.

1899. márciusa óta sok új trösztöt alapítottak, úgy hogy a *Revue de Revue* 1903. májusi számának egy cikkirója arra a következtetésre jutott, hogy „ha az ember összeadná a különböző trösztök tőkéit, amelyek – itt is ott is működnek, de az Egyesült Államokban vannak bejegyezve, bizonyára oly hallatlan összeget érne el, amely nem volna sokkal kisebb mint *50 milliárd*, azaz tízszerese annak a hadikárpótlásnak amelyet Franciaország Németországnak az 1870/71 évi vereség után fizetett.”

Ezek között az óriási szervezetek között kétségtávol a legjellegzetesebbek s melyek minden egyéb trösztnek mintául szolgáltak: a kőolaj-, cukor- és acéltrösztök.¹⁾

¹⁾ *Rousiers* i. m. 16-77, 130-183. lap. Ennek az adatokban oly gazdag munkának következtetései nagyon eltérnek a szocialisták következtetéseitől. A szerző a trösztök kifejlődését részben némely iparág (mint pl. a petroleum) szociális körülményeinek, részben a védővámoknak (mint pl. a cukorfinomító iparban) tulajdonítja. Ennek a tételnek – nem szocialista részről – cáfolatát adta W. J. *Ashley* tanár a British Economic Association 1899. márc. 22-én tartott évi ünnepi ebédén tartott beszédében. (*The American Trusts.* – „Economic Journal” 1899. június.) Miután kimutatta, hogy az egyedűrságra való irányzat különböző fokban meg van minden iparos államban és semmiképen nem specialis jelensége az Egyesült Államoknak, *Ashley* erre a következtetésre jut: „Már jóval előbb, semmint a szocialista államig elérünk, – föltéve hogy valaha elérünk hozzá – a szocializmus főnehézségé-

A petroleumtröszt – *The Standard Oil Company* – amely 1872-ben keletkezett, birtokában tart minden, sokszor 500-600 kilométer hosszú csatornát (*pipe lines*), amelyek a termelőhelyeket, a pennsylvaniai és ohioi kőolaj-területeket összekötik, az Atlanti Óceán vagy a nagy tavak partjain fekvő-finomítókkal. Ezek a finomítók mind a trösztök tulajdonában vannak. Kilenc emberé az 500 millió koronát tevő üzemi tőke. Monopóliumuk, amelylyel szemben minden törvényes visszatartás meghiúsult, mondhatni korlátlan. Híre jár különben, hogy az amerikai tröszt még sokkal nagyobb színpadot keres tevékenységének, mert egyezséget kötött a galíciai és kaukázusi petroleum unióival: valóban új hármasszövetség, amely által a Rockefellerek, a londoni és bécsi Rotschildek megoszthatnák maguk közt Európa ellátását.

A cukortröszt, vagy szabatosabban a cukorfinomítók trösztje – *The American Sugar Refining Company* – amelyet súlyos vámtarifák védelme alatt alapítottak, ma az egész gyártást monopolizálja, pedig még 1880-ban az Egyesült Államokban 49 cég közt oszlott meg, amelyek 27³/₄ milliódollar tőkével rendelkeztek. Hogy egyedáruságát megszilárdítsa, a tröszt vett vasutakat és mindennemű gyárat, ezenfelül érdekeivé van egy csomó vállalatban, mint pl. New-York és Minnesota államok liszttrösztjében, a brooklyni raktárak, a providence-i közúti vasutak s több bank trösztjében.

Az acéltröszt 1897 elején történt alapítását Carnegie, ve, a társadalmi munka termékének a verseny segítsége nélkül való elosztásával valamely formában okvetlenül foglalkoznia kell majd minden gyakorlati politikusnak.” A szónok végül az angol nagy iparágak monopolizációjának tanulmányozását sürgette, mert a tények minden bősége mellett is, ennek a kérdésnek irodalma nagyon szegény. L. még Macrosty cikkét: *The Growth of Monopoly in British Industry* (Contemporary Review 1899. marc.) s ugyanezen szerző 1907-ben megjelent művét a trösztökről stb.

Pittsburg híres alapítója és Rockefeller, a petróleum- és vasbányák királya szövetségének köszönheti.

Carnegie már akkor a Bessemer-acél gyártói közt az első helyet foglalta el; Pennsylvania leggazdagabb kőszénmedencéjét, a kőszén ígéretföldjét tartotta kezében. Ha a Felső tó ásványai Pittsburgba épp oly kedvező föltételek mellett juthatnak, mint Chicagóba vagy Clevelandba, a versenytársaknak végük van.

Láttuk másrészt, hogy Rockefeller meg a maga részéről megkaparította a Felső tó mesés partjait. Vasutakat vásárolt, dockokat épített, flottát szervezett roppant hajókból, amelyek külön az ásványszállításra épültek. „A vasbányák királya” – mondja de *Rousiers* – „kezet nyújthatott az acélkirálynak s együtt szembeszállhattak bármely más szövetséggel.” ily körülmények közt jött létre a *Rockefeller Carnegie Combination*, a Tó-társaság 50 évre bérbeadta bányáit és flottáját a Carnegie-társaságnak, amely azóta a piac abszolút uralkodója.

Ez a koncentráció természetesen végzetes következményekkel sújtotta a többi termelőt, azt azonban nem lehet mondani, hogy a fogyasztókra káros lett volna, mert bár Carnegie-Rockefeller rengeteg hasznot vágott zsebre, mégis leszállíthatta az árat és nekifoghatott Európa piaca meghódításának.

Különben e nagy monopóliumok súlyos politikai és „társadalmi bajait legalább részben ellensúlyozzák a munka szocializációjának, a nagyban való termelés technikai fölényének előnyei. A hiányos szerszámok, az elavult eljárások, a magukat túlélő ipari alakzatok a versenytől szétrombolva, vagy maguktól a trösztök vezetőségétől rendszeresen tönkretéve eltűnnek. Így pl. a *Whisky Trust*, amely 80 gyárat szívott föl, azonnal bezárt 68-at, hogy a többi 12-ben koncentrálja

a termelést a modern technika minden tökéletesített eszközével.¹⁾

Hála e mesterséges kiválasztásnak, amelynek eljárásai végeredményükben a termelési költség leszállítását célozzák, gyakorta megesik, hogy a trösztök, amelyek az árak emelése érdekében alakultak, bizonyos idő múlva leszállítják azokat. Ámde éppoly igaz az is, hogy kezdetben a fogyasztók többet fizetnek az áruért, mint azelőtt fizettek – háziasszonyaink tapasztalták ezt a kőolajnál – és hogy később, amikor a nagyban való termelés kezdi előnyeit éreztetni, még mindig többet fizetnek, mintsem fizetniök kellene, ha az árucikkeket nem terhelné a kapitalista egyedáruságok nyereségét gyarapító-súlyos ártöbblet.

Egy amerikai újság szerint az ember nemsokára nem ihat, nem ehethet, nem ölthet magára, nem fogyaszthat semmit anélkül, hogy ne fizetne adót valamely trösztnek.

Tegyük föl például, hogy valaki egy newyorki, vagy philadelphiai vendéglőben ebédel. „A pincér behozza az; étvágygerjesztő italt, a cooktailt, amelynek főalkatrésze a whisky, a *Whisky Trust* ellenőrzése alatt áll; (e tröszt tőkéje 35 millió dollár). A levest nem lehet megfőzni a chicagói *Beef Trust* nélkül (100 millió dollár); az osztrigák a nemrég alakult *Oyster Trust*-i\ függnek (5 millió dollár). Mellékélt: retket zellert, olajbogyót kérsz: készítsd garasodat a *Farm and daily product Trust* számára (15 millió· dollár); a hallal megjelen a *Fish Trust* (10 millió dollár); a szárnyással a *Fowls Trust* (20 millió dollár). Bejön az édesség: a pudding az *American Flour Company* (120 millió dollár) műve; a gyümölcs az *American Fruit Company*-é, a kétszersült a *National Biscuit Trust*-é; a fagyalt az *American Ice Cream*

¹⁾ Liefmann id. műve (Rev. d' Économie politique 1899; 657. old.)

Company-é. Kávét, szivart óhajtsz: ne feledd a *Coffee Syndicate*-ot (60 millió dollár) és a *Tobacco Trust*-öt (75 millió dollár.) Ez egész serege egyszerre a trösztöknek.

De nemcsak az ebéd kellékeivel van ez így, hanem így van a többi életszükségletekkel is. A trösztök, termelési fölényüknél fogva, egyre rohamosabban magukhoz ragadják az ipar minden ágát s szünet nélkül erősítik az ő gazdasági, társadalmi és politikai hármasturkukat. Mert annak a rendszernek ártalmait, amely mellett minden közrehat a gazdagok főhatalmának megalapítására, nemcsak a fogyasztók érzik meg, hanem megérik különösen a munkások – társadalmi szempontból – és a polgárok általában – politikai szempontból.

Kétségtelen, hogy a trösztök által megvalósított koncentráció épp oly mértékben, amelyben öregbíti a vállalkozók összetartását és növeli a munkások tartalékseregét: csökkenti a munkásszervezetek relatív hatalmát.

Másfelől, amikor a munkások fölismerve, hogy a gazdasági eszközök magukban véve nem biztosíthatják számunkra a győzelmet, a politikai akció terére lépnek, szembe találják magukat az uralkodó osztályok plutokráciájával, amely elfoglal minden állást, kereskedik minden mandátummal, befolyásolja az egész, gyakran szolgál és korrumpált parlamentet és közigazgatást. A trösztök uralkodnak a Fehér Házban, ők tanácskoznak a kamarákban, ők szabályozzák – persze a maguk hasznára – a védővámok tarifáit és ők döntenek el végeredményben a külpolitikát.

Ámde bármily gyűlöletes is zsarnokságuk, bármily felháborító is a kapitalista koncentráció üzemei, nem szabad feledtetniök, hogy a nagy egyedárúságok azzal, hogy a termelő erőket összpontosítják, előkészítik és megkönnyítik egy új rendszer eljövetelet. Fejlődésüknek gátat vetni annyi

volna, mint magát az ipar fejlődését feltartóztatni; ellenben arra kell törekedni, hogy előnyeit szocializáljuk. Nagyon jól fejezi ki ezt egy amerikai kollektivista, *Daniel de Léon* a következőkben:

„A lajtorja, amelynek fokain az emberiség a civilizáció felé haladt: a munka módszereinek haladása, a termelés egyre hatalmasodó eszköze (*the ever more powerful tool of production*). A tröszt a lajtorja utolsó foka. Körülötte dühöng a mai kor szociális vihara. A tőkésosztály igyekszik konzerválni kizárólagos hasznára. A középosztály iparkodik lerombolni; ekkép visszaszorítja a civilizáció előretörő folyamatát. A proletariátus iparkodik konzerválni, javítani s mindenkinek, közhaszonra hozzáférhetővé tenni.”

III. FEJEZET.

Ellenvetések.

Opportet haereses esse.
(Kell, hogy eretnekek
legyenek.)

Tertullian.

Ha megkíséreljük szemünkkel egybefogni a most leírt ipari fejlődést, gyantikus és állandó erőfeszítésnek látjuk, amely évszázadokon át folyik a munka szocializációja irányában, a termelés és forgalom eszközeinek koncentrációja segítségével.

Ez a koncentráció két különböző, bár rendszeren szorosan összefüggő és kölcsönhatásban lévő alakban nyilvánul: a műhelyek koncentrációja és a vállalatok koncentrációja formájában.

Egyrészt az egyéni műhelyek, technikai alsóbbrendűségük következtében sok iparágban eltűnnek és csak helyileg elhatárolt és járulékos szerepet játszanak: a Nibelungok kovácsműhelye átengedi helyét Seraing vasgyárainak, Pittsburg vasútgyárainak, Essen vagy Creusot ágyúöntődéinek.

Másrészt az egyéni vállalatok, folyton szélesbítvén te-

vékenységi körüket, átengedik helyüket részvénytársaságoknak, vagy szövetkezeteknek, mert csak ezek tudják a nagy fokon történő termelésre szükséges tőkéket egyesíteni. Azután eljön a szövetségek, kartellek napja s végre a tröszté, a termelés és forgalom többé-kevésbé állandó, egységesítő szervezetéé.

Így van ez, persze különböző fokban, a legszélesebb értelemben vett főiparágakban, amelyeket azért veszünk főeknek, mert életszükségleteket elégítenek ki akár azzal, hogy nyersanyagokat szállítanak a termelés többi ágának, akár mert a közületnek oly általános jellegű szolgáltatásokat tesznek, amelyeket hajlandók vagyunk közműveknek, közszolgáltatásoknak tekinteni.

Ilyenek például: a vasúti vagy vízi (csatornái) szállítás, a kibocsátó és leszámítoló bankok, a posta, távíró, telefon, a biztosítás, egy szóval mindazok a hatalmas központi szervezetek, amelyek könnyítik, gyorsítják vagy szabályozzák a javak körforgását és az emberek közti érintkezést. Azután a nyersanyagokat előállító ágak közül azok, amelyek más iparágaknak szent, vasat, fát vagy követ szállítanak.

Végül: azok, amelyek a legáltalánosabb, a társadalom minden rétegében elterjedt szükségleteket kielégítő termékeket gyártanak vagy árusítanak: kenyeret, vizet, sót, cukrot, petróleumot, légszeszt, dohányt, szeszt, ruhát, cipőt s – kisebb fokban – tejet, vaját, margarint, húst, gyarmat- és gyógyárakat stb.

Ezek az ágak bizonyára a munkásnépesség zömét foglalkoztatják. Ha kollektív üzemekké alakítanák őket, a magánkézben levő ipar csak igen korlátolt területre terjedne ki. S íme, ma már elég nagy számban egészben vagy részben szocializálva vannak; ennek példái a só-, dohány-, szeszmonopoliumok, a vasutak, posta, távíró, telefon állami üzemei,

a jegybankok többé kevésbé szigorú értelemben vett nemzeti tulajdonban tartása, a víz, gáz, villamosság, közúti vasutak,, közvágóhidak municipalizációja, kollektív vagy községi erdő, bányabirtok, községi csatorna és úthálózat.

A mi a magántőke szférájában maradó főiparágakat illeti, ezek – a piac kiterjedése által szükségessé lett nagyban való termelés következtében — a kapitalista koncentráció magas fokát mutatják; így pl. az Egyesült Államokban a távirók két társaság kezében vannak; néhány nagy biztosító-társaság osztozik a világpiacon; a központi jegybankok, még ha nem is gyakorolnak abszolút egyedáruságot, kipszűtítják maguk közül társaikat; a petróleum, a cukor és a pálinka trösztjeinek hármasszövetsége biztosítja az uralmat egynéhány tőkésnek; a fém-, a szén-, a szövő-fonó iparok képviselik a nagyipar legtökéletesebb fajait. S még az élelmi és ruházati iparban is, a melyek látszólag kivételt képeznek a szabály alól, a nagy áruházak, a szövetkezetek, a technikai vagy kereskedelmi központosítás különböző nemei kezdik kiküszöbölni, vagy teljesen igájukba hajtani a kisiparosok és kis-kereskedők tömegeit.

Bármily nagy is tehát a járulékos iparágak száma, a melyet a munka fokozatos megosztása létrehoz, kétségtelen, hogy már a közel jövőben az összes alapágak szocializálva lesznek; már legalább a termelés szempontjából. S a központosítás e mozgalma oly nyilvánvaló, hogy még a szocializmus ellenségei se gondolhatnak arra, hogy szemet hunyjanak előtte; de legalább tagadják e tény nagy horderejét, visszautasítják a belőle vont következtetéseket s e részt a szocialisták némely árnyalatával egybehangzóan azzal szemben, a mit ők a „kapitalista koncentráció dogmájának” hívnak, egész sorát hozzák fel az ellenvetéseknek, a melyek közül a legfontosabbak a következők:

„1. A kisüzemek száma legalább a kereskedelemben és mezőgazdaságban egyre gyarapszik, a helyett, hogy fogyna: ennél fogva nem lehet szó a termelés minden ágában a kapitalista koncentráció általános törvényéről.

2. Ezenkívül a termelés koncentrációja nem zárja magába a javak koncentrációját; a javak távolról sem válnak néhány tőke-báró nyereségévé, hanem inkább azt látjuk, hogy a birtokosok száma növekvő irányzatot mutat; a részvénytársaság demokratizálja a tőkét.

3. Magában a munkásosztályban a takarékoság más formában megint visszaállítja a kisvagyont.

Ennél fogva nem igaz, hogy a tőkeuralom kifejlődése abban csúcsosodik ki, hogy két ellenlábos osztályt alkot, a melyek egyikét a munka nélküli tulajdon, a másikat a tulajdon nélküli munka jellemzi.”

Vizsgáljuk meg röviden, mi alapja lehet ezeknek az ellenvetéseknek.

1. § A munkásosztály megtakarításai.

A munkabérek- és munkásbudgetekre nézve Belgiumban 1872-ben megtartott összeírás módot ad arra, hogy a valószínűleg megfelelőleg értékeljük annak a tőketulajdonnak értékét, a melyet a proletariátus a takarékpénztárakban fölhalmoz. Megállapítja, hogy az ipartanácsok által megfigyelt összes munkásháztartásokban a bevételeknek csak 1.8 százaléka eredt egyéb forrásból, mint a munkabérből, vagy a hatósági segélyekből.¹⁾

¹⁾ *Budgets ouvriers pour le moi?, d'avril 1891.* (Proportion des salaires et autres recettes aux ressources totales. 433. s. köv. old. (Bruxelles, Weissenbach, 1892.))

Az az 532 millió frank, a mely 1898-ban a takarékpénztárakban elhelyezve volt, nem valami impozáns látvány. Több mint egy félmilliárd – mondhatná valaki – hisz ez már szép összeg! igen ám, de ne feledjük, hogy ez a fél milliárd körülbelül 1.500,000 betéti könyvecske közt oszlik meg, hogy e könyvecskék javarésze nem munkácsolódóké, és végeredményben egy betevőre átlag csak 372 frank 87 centime esik, a mi 13 fr. 05 centime évi jövedelmet jelent.

100 könyvecske közül 42.2 volt olyan, a melyre 1-20 frc volt betéve; 19.2-re 21-100 frc; 187-re 101-500 f re; 6.9-re 501-1000 frc; 13-ra több mint 1001 frc. Ennélfogva a könyvecskék több mint 60%-a szerepelt 100 francon aluli betéttel. Ha ehhez hozzáadjuk a perselyek és harisnyák tartalmát, a kisebb takarékpénztárakban elhelyezett összegeket, a szakszervezetek alapjait, a munkáslakásokba fektetett tőkéket: még akkor is csak arra a következtetésre kell jutnunk, hogy keserű irónia a proletárokat kistőkéseknek föltüntetni.

2. §. A tőkék demokratizációja.

„A szociáldemokráciában” – mondja Eduard *Bernstein*, – „uralkodik, vagy legalább újra fölmerül az a nézet, hogy az ipari koncentrációval párhuzamosan halad a vagyonok koncentrációja is. Ez azonban korántsem igaz. A részvénytársasági forma jelentékeny mértékben ellene dolgozik annak az irányzatnak, hogy az üzemek koncentrációja révén a vagyonok is koncentráltassanak. Helyt ad, még pedig széles mederben, a már koncentrált tőke széteszlésának, s fölöslegessé teszi, hogy egyes kapitalista-bárók elsajátítsák a tőkét ipari vállalatok koncentrációja számára.”¹⁾

¹⁾ Bernstein: *Die Voraussetzungen des Socialismus*. 47. old.

Semmikép sem vitatjuk, hogy ebben a megjegyzésben van némi igazság. De öreg hiba volna ezt a két jelenséget: a tulajdon koncentrációját és a termelés koncentrációját azonosítani.

Igy például az ingatlan-tulajdon koncentrálódhatik, míg az üzem felaprózódik. Másrészt a nagy vállalatok létrejövetele részvénytársasági formában magában véve nem bizonyítja, hogy a vagyon koncentrációja lépést tart a termelési eszközök koncentrációjával, s még kevésbé szabad azt következtetni - mint a hogy *Bernstein* következtetni látszik, hogy a tőkék társasági formában való koncentrálásának megfelel a vagyon részvények és kötvények révén való decentralizálásának.

K. *Kautsky*, a Bernstein iratára adott válaszában¹⁾ nagyon világosan kimutatja, hogy épen ellenkezőleg, azok az érvek, a melyek e tétel erősítésére felhozattak, vagy nem bizonyítanak semmit, vagy nyilvánvalóan tévesek.

Nem lehet elvitatni, hogy a nagyban való termelés növeli a munkanélküli jövedelmeket élvező kapitalisták abszolút számát; de ugyanakkor a proletárok száma sokkal nagyobb arányban nő s ez a kettős mozgalom az önálló termelők, kézművesek, mesteremberek, parasztbirtokosok különböző osztályai rovására történik.

Igaz, hogy a jövedelmi adóra vonatkozó pénzügyi statisztikához szoktak folyamodni, hogy támogassák azt az állítást, hogy a közbenső osztályba, a kis vagy középső bourgeoisieba tartozó birtokosok száma nő, a helyett, hogy csökkenne. De, ha meg is engedjük, hogy ezek az adatok megérdemlik azt a hitelt, amelyet nekik tulajdonítanak, a létminimumot meghaladó *jövedelmek* számának szaporodása

¹⁾ *Bernstein und das sozialdemokratische Programm.* 80. old. és köv.

semmiképen sem bizonyítja a *kapitalista tulajdonosok* számának növekedését.

Ezek a jövedelmek tényleg származhatnak a munkából, és nem a tulajdonból. Így pl. Szászországra nézve *Heckner* megállapítja az 1879-1894. terjedő kincstári statisztikából, hogy az a két társadalmi réteg, a melynek viszonylagos növekedése a legerősebb, a közepes helyzetű munkások osztálya és a milliomosok csoportja.¹⁾

A társadalmi gazdaság produktivitásának roppant haladása visszahat a közjólétre – bármily számosak is a sajnálatos kivételek. Bizonyos mértékben emeli a bérek és fizetések átlagát; de még sokkal inkább kedvez a vagyon központosulásának a nagytőkések javára: a XIX. század nemcsak a munkások százada volt; a milliárdosok századának is fogjuk nevezhetni.

A mi a részvénytársaságokat illeti, igaz, hogy lehetővé teszik nagy vállalatok teremtését kis tőkék felhalmozása révén, de, a helyett, hogy elősegítenék a már koncentrált tőkék meg-

¹⁾ íme a táblázat, melyet Kautsky id. művében (88. lap) közöl:

Jövedelem	A személyek száma			
	1879	1894	Növekedés	
			abszolút	%
— 800 M.	826.636	972.257	143.571	17.3
800— 1000 „	165.362	357.974	192.612	116.4
1.000— 3.300 „	61.810	105.136	44.326	71.6
3.300— 9.600 „	24.072	41.890	17.818	74
9.600—54.000 „	4 683	10.518	5.835	154.4
+54.000 „	238	886	648	272

osztását, éppen ellenkezőleg az az irányzatuk, hogy koncentrációjukat erősítsék. Mechanizmusuk által ezer meg ezer kis ember lehet a Panama vagy a transvaali aranybányák üzleteiben érdekelve; de vájjon ki következtethetné ebből, hogy a kis tőkéknek e csatornarendszere azt eredményezi, hogy a javak egyenlőbben oszlanak meg? Ellenkezőleg, nem nyilvánvaló-e, hogy a részvények és kötvények apró tulajdonosai, a kiket tapasztalatlanságuk minden zátonynak kiszolgáltat, s a kik gyakran egyetlen vállalatba fektetik tőkéiket, sovány halacskaikat sokkal nagyobb veszélynek teszik ki, mint a tőke-mágnások, a kik a legjobb falatokat – az egyszeri oroszán módjára – maguknak tartják fenn és a kiknek mindig van gondjuk arra, hogy ne tegyék „minden tojásukat ugyanabba a kosárba”, hanem semlegesítsék, rekompenzálják a kedvezőtlen esélyeket.

Ennélfogva a részvényesek szaporodása nem bizonyítja a vagyonosok szaporodását, s még kevésbé a nagyvagyonok aprózásait, hanem csak annyit jelent, hogy a részvénytársasági forma egyre uralkodóbb formája lesz a tulajdonnak.¹⁾

A gazdasági fejlődés kezdetén ott találjuk az ingatlan tulajdont, az egyéni tulajdon másik *par excellence-formát*, amely az embert összeházasítja a földdel, úgyszólván begyökerezetteti művelőjét a tápláló földbe. A kapitalista fejlődés tetőfokán ott találjuk a papírdarab tulajdonát, a mely bírlalójának személytelen jogot ad Khina vasutaira, Kongo kautsukerdőire és Klondyke ásványkincseire.

Anton Menger éppen a kapitalista tulajdon e személy-

¹⁾ Angliában pl. a *Joint Stock Company*-k száma 1885-1898-ig 9.344-ről 25.267-re szökött. De Kershaw szerint (*Joint Stock enterprise and the manufacturing industries*) az új részvénytársaságoknak alig 10%-a új vállalat; a többi magáncégeknek részvénytársasággá alakulásából ered. (*The Fortnightly Review.*) 1900. májusi szám, 816. 1.

telenné s mintegy légiessé válásának s annak, hogy ez a tulajdon teljesen függetlenné válik a birtokos jelen munkájától: döntő forradalmi jelentőséget tulajdonít.

„Mentől nagyobbá válik az aránytalanság a jog és a tényleges erő között, mentől sűrűbben változik át a közepes és kistulajdon nagy tőkévé, annál gyengébbé válik az egész magánjog rendszerének belső alkata. A jog és erő e növekvő szétválásában, amely bizonyára korunk egyik jellemző vonása, a legfontosabb tényezőt látom, amely magánjogunk rendszerét a szocializmus felé hajtja. Ez a jogi tény jelentősebb, mint a termelési eszközök gazdasági koncentrációja kevés kézbe, amelynek elvét *Marx* és más szocialisták oly makacsul hangoztatják.”

3. §. A kisvállalatok számának növekedése.

Eduard *Bernstein Elméleti szocializmus és gyakorlati szociáldemokrácia* c. művében arra törekszik – különben nem ok nélkül – hogy eloszlassa egynémely szocialistának kissé naiv illúzióit az ipari koncentráció gyorsaságáról és előrehaladásáról. „Ha a technika és központosulás szüntelen haladása” – úgymond idézett műve 57. lapján – „az ipar egyre több ágában oly tény, amelynek jelentőségét csak megátalkodott reakcionáriusok hallgathatják agyon: épp oly igaz, hogy az iparágak egész sorozatában a nagyvállalatok oldalán más, kis- vagy középvállalatok tagadhatatlan bizonyosságot tesznek életrevalóságukról.”

Láttuk, hogy ez az életképesség gyakran csak a kis földművesek és otthonmunkások túlságos kizsákmányolásából ered. Mégis, ha csak a statisztikánál maradunk, nem vonhatjuk kétségbe, hogy a számokat felmutató *Bernstein*nek igaza van.

A magánházak mellett is a kereskedelem legtöbb ágában folyton szaporodik a kis boltok száma. Sok mezőgazdasági vidéken, ahol a művelés belterjessebbé válik és ennek következése képpen nagyobb tőkét igényel: az üzemek kiterjedése szűkül, a helyett, hogy bővülne. Végül, a tulajdonképeni iparban csak a törpe vállalatok, a magános mesterek fogynak abszolút és relatív módon, míg a kis- és középvállalatok száma állandóan emelkedik, bár korántsem oly rohamosan» mint a nagyvállalatoké.

Összegezve a mondottakat: míg a kisüzemek száma bizonyos helyen és bizonyos ágakban csökken a kapitalista koncentráció következtében, egyebütt és más ágakban megint növekszik – s gyakran azt a csökkenést kiegyenlítő mértékben – a társadalmi munka megosztásának előrehaladása következtében.

A) Kereskedelmi vállalatok.

Tudjuk mindenekelőtt, hogy magának a nagyiparnak a haladása szaporítja a kereskedelmi üzleteket, vagy az áltai, hogy növeli a csereforgalomban résztvevő áruk számát, vagy az által, hogy az egykor önálló és most letört iparosok a kiskereskedésbe özőnlenek, vagy végül az által, hogy ezer meg ezer munkás pótjövédelmet keres egy kis mellékes kereskedésben, mint pl. egy kis italmérési üzlet nyitása révén.

Az ipari centralizációnak – mindaddig, amíg nagy áruházak nem keletkeznek, a mi kissé késni szokott – megfelel a kereskedelmi decentralizáció kora. Általában azonban a számtalan közvetítő, a ki semmiféle többlet-értéket nem termel és annyira hozzájárul az áruk megdrágításához, alapszámban

véve nem más. mint *külső segéd*, a ki meg van bízva a kapitalista ipar termékeinek szétosztásával.

B) Mezőgazdasági üzemek.

A kapitalizmusnak a földművelésre gyakorolt az a hatása, „hogy növeli a falu iparos és kereskedő népességét, kedvez az üzemek felaprózásának – a mi megint lehetővé teszi a bérletek emelkedését – s elősegíti sok-sok parcella-kultúra létrejöttét, a melyek a munkások háztartásai számára hüvelyeket vagy burgonyát szállítanak.

Másrészt – mint egyebütt¹⁾ vizsgáltuk és amint azt Kari *Kaiitsky Die Agrarfrage* c. művének egyik fejezetében mesteri módon kifejtette²⁾ bizonyos gazdasági és technikai okok akadályozzák jelenleg a nagyüzem fejlődését: a munkáskéz elégtelensége és drágasága annak következtében, hogy a munkásokat a városok és ipari központok szívják föl; az idegen verseny, a mely félelmetesebb a mindenekelőtt csereértékeket „termelő nagybirtokosokra, mint a, jobbadán használati értékeket termelő földművesekre nézve; továbbá az, hogy a bérlő alig-alig érdeklődik a javítások iránt, amelyek kivált a föld tulajdonosának válnának hasznára és végső elemzésben a bérleti összeg fölszöktetésére vezethetnének stb. Különben mindezen akadályok ellenére, mégis több országban, mint pl. Belgiumban – a hol a kapitalizmus fejlődése először az

¹⁾ *Le socialisme en Belgique*. 416 és köv.

²⁾ I. m. VII. fej. – A kis-, közép- és nagyüzem előnyeinek összehasonlítására I. még *Sombort: Vergleichung des Gross-, Mittel-, und Kleingrundbesitzes mit Bezug auf ihre wirtschaftliche Leistungsfähigkeit*. (Külön lenyomat a Zeitschrift der Landwirtschaftskammer für die Provinz Schlesien.)

ellenkező jelenséget szülte – megállapítható, hogy a nagyüzemek száma növekszik, míg a kisüzemeké csökken.

Belgium 1900-iki statisztikai évkönyve e részt a következőképp nyilatkozik: „Csakis az 5 hektáron s különösen a 2 hektáron alul levő üzemek száma csökkent (84.569). Ellenben a 10 hektárnál nagyobb s különösen az 50 hektáron túli üzemek száma növekedett, még pedig 3789-cel. Az ingatlan birtok koncentrációja, a mely megfelel a nagyban való művelés és állattenyésztés fejlődésének, itt nagyon világosan jelentkezik. 1880. óta éppen visszája történt annak, amit 1866-tól 1880-ig konstatáltak, amikor a kisüzemek száma jelentékenyen gyarapodott, míg a nagyüzemeké nagyon csökkent. Manapság a kisbirtok az, amely tűnőben van a nagyüzem előtt.¹⁾

Korántsem akarjuk azonban azt állítani, hogy az üzemeknek ez a központosulása általános jelenség. így pl. a németországi mezőgazdasági statisztikák ezzel szöges ellentétben álló eredményeket közölnek.²⁾ De láttuk, hogy minden országban úgy áll a dolog, hogy még akkor is, mikor a kis földművelők száma szaporodik, a *független* kisgazdák, a parasztbirtokosok száma folyvást csökken.

¹⁾ Az évkönyv bevezetése XLI. 1. (Bruxelles 1903.)

²⁾ Heitz: Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Socialismus (Wien, 1899). 53. és köv. lap.

C) Ipari vállalatok.

Az ipari koncentráció a kistermelőket kizárja a termelés főágaiból, s oly iparágakra szorítja és korlátozza, a melyek *helyi, különleges, művészi, vagy fényűzési* jellegük miatt nem alkalmasak, vagy még nem alkalmasak a munkamegosztásra, a gépüzem és a munkások kooperációjának bevezetésére. Másrészt azonban kétségtelen, hogy a kapitalizmus fejlődése növeli ezeknek az iparágaknak és a hozzájuk tartozó vállalatoknak a számát.

Először is falun abban a mértékben, ahogy a használati értékeknek a házi szükségletek céljára való termelése háttérbe szorul a csereértékek termelése elől, a helyi piac számára termelő mesteremberek, kistermelők szükségképpen szaporodnak.

Másodsor: míg a nagyipar koncentrálódik, a munkamegosztás állandóan új iparokat szül, megannyi különvált ágát a termelés törzsének. Így például Hainaut-tartomány legutóbbi ipari összeírásában¹⁾ az üveg-, fém-, szénipar mellett sok túlspecializált, új alakulatot találunk, mint a forgácsból való gyufa-, a facipők számára való kötő-, a bányászok számára való bőrkalap-, a rózsafüzér-, (olvasó)-, a confetti-, a papucstalp-, a szűrőrongy-, s tutti-quantum-ipart. Ezek közül sok iparág még nem haladja túl fejlődése első fokait s ekkép gyarapítja a kistermelők számát.

¹⁾ Recensement général des industries et des métiers, 31 octobre 1896. Répartition géographique des industries et des métiers. Province de Hainaut. (Bruxelles, Hayez 1899).

Végül: az, hogy a tőkésosztály, a mely nyereségének egy nagy részét nem költi el termelékeny módon, gazdagodik,, elősegíti a művészeti, fényűzési és mindazon iparágak fejlődését, a melyek a kisebbség fölöslegét termelik, míg a nép nagy része a szükségesnek is híjjával van. Szóval: a társadalmi tevékenység minden szférájában megállapíthatjuk, hogy a koncentráció és az automatizáció, a mely sok iparágban helyt foglal, nem akadályozza, sőt gyakran még elő is segíti oly új vállalatoknak szüntelen való alakulását, a melyek csak kevés munkást foglalkoztatnak.¹⁾ Csakhogy az új alakulatú kis vállalatok és a régi módi kisvállalatok közt ugyanaz a különbség, mint a milyen a különbség az erdő fái koronázó ágak és egy bokor cserjéi közt.

Az előbbieket minden életnedvüket, létföltételüket a kapitalista termelés nagy fájából szívják: ez élteti őket, kizárólag tőle függnek.”²⁾

Az utóbbiak éppen ellenkezőleg, életükért küzdenek az őriással, a melynek falánk gyökerei és hatalmas lombjai megfosztják őket a föld tápláló nedveitől és a nap éltető fényétől: ezek megőrzik függetlenségüket, de csak csenevész módra tengődnek, várván végleges elpusztulásukat.

¹⁾ Az okokra nézve, a melyek bizonyos iparágakban a kistermelés fentartását eredményezik, 1. Gönnér: *The survival of domestic industries*: (The Economic Journal, 1393. marc.) – Kovalevszky: *Le régime économique de la Russie*, V. fejt.: La grande industrie et l'industrie domestique (Paris, Girard et Brière 1898.)

²⁾ Kovalevszky i. m. 173. 1.

4. §. Összefoglalás. Következtetések.

A mi végeredményben megáll azokból az ellenvetésekből, a melyek fölött szemlét tartottunk, az, hogy a kapitalista koncentráció, a mely a közösen végzett munka termékenyebb voltából ered, nem megy végbe oly gyorsasággal és egyszerűséggel, a hogy az ember, kizárólag az ipar főágait vizsgálván, gondolná.

Kétségtelen ugyan, hogy általában véve a házi szükségletre dolgozó termelésnek az az irányzata, hogy szűkül, a mesterségé az, hogy gyáriparrá alakul, a kollektív készítmód pedig központositott gyárrá. Ámde abból, hogy a mechanikai nagyban való termelés tagadhatatlanul egyre nagyobb tért foglal, – a terjeszkedésnek útjába álló minden akadály ellenére – még nem következik szükségszerűleg, hogy – egy ország iparágainak egyetemét nézve – az otthonmunkások és önálló kistermelők száma csökken.

Megeshetik s meg is esik, hogy a míg némely iparágban a gépüzem az otthonmunka rovására terjed, addig más ágakban az otthon-munka kárpótlást talál a szenvedett veszteségekért az által, hogy a tönkrement mesteremberek és gazdák közül toborozza munkásait.

Az is megeshetik s meg is esik, hogy míg némely vidéken a koncentrált vagy kollektív gyáripar fölszívja vagy igájába hajtja az önálló termelőket, a kik nem tudnak neki ellentállni, más, kevésbé előrehaladt vidéken megint a kézmű fejlődik a háztartás szükségleteire dolgozó termelés rovására, amelynek területe folyton szűkül.

S az önmagának s önmaga segítségével élő házi gazdaságnak ez a föl nem tartóztatható visszafejlődése adja meg a nyitját annak a látszólagos ellenfélnek, mely a statisztika eredményei és a közt a kétségbe nem vonható tény közt van, hogy a nagytermelők kisajátítják a kistermelőket; mert az ipari koncentráció ellenére is, az otthonmunkások sőt kézművesek száma is növekedhetik, mert a család tagjai által a tűzhely körül végzett munkák száma mind erősebben csökken.

Amde bármint áll is a dolog, annyi bizonyos, hogy abban a mértékben, a melyben a családi gazdaság háttérbe szorul a cseregazdaság elől, s a munkások elkülönülése sokszorozza a termelők közti viszonylatokat: a nagykereskedelem és nagyipar politikai és társadalmi fölénye egyre jobban megszilárdul.

Valóban mit használ, hogy bizonyos helyi vagy járulékos ágban, némely új vagy különleges iparban az egyéni vállalatok kisebb-nagyobb száma működik, abban a percben, a mikor a kapitalizmus hatalmába ejti a termelés és forgalom *lényeges* szerveit?

Mitévők lehetnek a parcella-művelők, a kiskereskedők, a művészeti és fényűzési iparágak kis mesteremberei a nagyvállalatok ama hatalmas szövetségeivel szemben, a melyek a bankokat kormányozzák, a szállítást végzik, a nyersanyagokat kikészítő iparvállalatokat kiaknázzák, a mezőgazdasági termények javarészét hasznosítják, s termelik vagy forgalomba hozzák a folyó fogyasztás minden cikkét s egyre tökéletesebbé teszik a társadalmi munka megosztását és szervezését?

Még ha a régi formák megmaradnak is, a független termelőkből egymástól függő termelők lesznek. Közvetlenül, vagy közvetve, de mindnyájan együtt munkálkodnak egy közös munkán; s különösen ennek a nemzeti és nemzetközi

kooperációnak kell tulajdonítani a termelő erők, a tőkeuralom kezdete óta félelmetesen jelentkező kiterjedését.

Csakhogy az ilyen kényszerű, gépies és sokszor öntudatlan társulás mellett az együttműködők nagy részének mi érdeke sincs, hogy a társadalmi munka eredményét gyarapítsa. A vezető tevékenység – néha a foglалás jogán, azonban sokkal gyakrabban merőben a születés jogán – kizárólag a vagyonos osztály kezében van. Az erőfeszítések egybefolyása teljesen tökéletlen marad. Az ádáz verseny állandó akadályja az emberek és népek közötti szolidaritásnak. A termelés és fogalom alsóbbrendű formái megkövülnek s annál nagyobb ellentállást fejtenek ki, mentől jobban elnyomatnak. Az élősdiék, a szándékos vagy akaraton kívüli munkátlanok száma nőttön-nő, s magának a kapitalizmusnak haladása – olvasuk csak újra e részt Marx és Engels kiáltványának első lapjait¹⁾ – mindjobban föltárja legbenső és legmélyebb ellenmondásait.

A termelés növekvő szocializációja növeli a munka hozadékát, de ezt az előnyt tönkreteszti s kifejleszti az egyéni tulajdon hátrányait azzal, hogy sokszorozza a tőke nélküli munkások és munkanélküli tőkések számát.

A kereskedelem fejlődése, az emberi eszmék és termékek szabad forgalma, az általános hadkötelezettség a háborút mind nehezebbé teszik, másrészt azonban a termelés és fogyasztás egyensúlyozatlan volta, az új piacok lázas keresése, a gyarmatok meghódítása – a burzsoá társadalomnak ez utópiája – szaporítják a viszályok okát, súlyosítják a fegyverben álló béke terheit, a mozdulatlan háború, a – Bismarck szavai szerint – louis d'orokkal vívott háború terheit, s az általá-

*) Das Kommunistische Manifest. 1843.

nos konflagráció szorongató veszélyével örökössé teszik a nyílt háború borzalmait az egész polgárosult világ területén. Végül, míg az a törekvés, hogy a munkabéreket a minimumra súlylyessze, a munkaidőt ellenben a végsőig feszítse, a munkást a géppel, a férfit nejevel vagy gyermekeivel helyettesítse, hogy nyereségét szüntelenül szaporítva – kikerülhetetlenül uralkodó törekvése marad a kapitalista termelésnek: ugyanakkor, saját sírját ásván meg, életre kelti a forradalmi erőket, a melyek szervezkednek, eszközeik és céljaik tudatára ébrednek és attól fogva a modern társadalom méhében a kollektivista társadalom hatalmas embryói!

MÁSODIK RÉSZ.

A termelés és csereeszközeinek szocializációja.

„A gazdagságnak, amelynek forrása szociális, szociálisnak kell lennie alkalmazásában is.”

Pierre Lafitte.

A kapitalista uralom alaphibája – még pedig nem csak a társadalmi munkának megosztása, hanem igen természetes visszahatás következtében, ezen munka termelőképességének szempontjából is, – abban áll, hogy a bér munkás osztályok által termelt értéktöbbletet elkobozzák a tőkés osztályok. Természetesen hamis felfogás ez – és hamisan tulajdonítják a szocialistáknak¹⁾ – amely egyedül a kézi munkát tekinti

¹⁾ Lásd nevezetesen amit Marx az igazgatás munkájáról mond munkája I. kötete 3-ik részének 23-ik fejezetében. Ha a tőkés maga igazgatja vállalatát, nem azért produkál értéktöbbletet, mert mint kapitalista dolgozik, hanem azért, mert tekintet nélkül arra, hogy tőke-birtokos dolgozik. Az értéktöbbletnek ezen része tulajdonképpen nem érték-többlet, hanem az ellenkezője: a végzett munka egyenértéke.” (Das Kapital III. 368, 363 o.) – És később 373. o.: „Már Ure megjegyezte, hogy nem az ipari tőkés, hanem az ipari *menagerek* az iparunk lelke”.

produktívna és ennek következtében meg nem engedhető el-
tulajdonítást lát a jövedelem minden olyan formájában, amely
nem tekinthető a szó szoros értelmében vett bérnek.

Ellenben világos, hogy mindazokat, akik hasznos mun-
kát végeznek, mindazokat, akik tényleg részt vesznek e szo-
ciális munkában, kezdve a mérnökökön és a vállalatok igaz-
gatóin egész a tudósokig és művészekig, akik szükséges rész-
szel járulnak hozzá az össztermeléshez, joggal megilleti a bér
és joggal részesülnek a termékekben, amelyeknek létrehozásá-
ban résztvettek.

Így igazolhatjuk a mai társadalomban azon munkanélküli
jövedelmeket, amik a tudósna, költőnek, feltalálóna szabad
idejét biztosítják.¹⁾ De ha ezeket a jövedelmeket, amiket az
önként végzett munka törvényesít, hozzá is adjuk a fizetett
munka jövedelméhez, ha igazságos bérnek tekintünk is min-
den díjazást, minden részesedést, minden osztalékot, ami bár-
milyen formában jut közvetlen vagy közvetett, anyagilag nem
érdekelt vagy érdekelt termelőknek, épp úgy– megmarad egy
főlősleg, túltermelés, értéktöbblet, amit a különböző kapitalista
csoportok, gyárosok, kereskedők, földbirtokosok maguk között
felosztanak, nem valamely munka fejében, hanem egyedül
– quia nominor leo – a termelés és csere eszközeinek bir-
toklási joga fejében.

Ez az alaptény a megindítója minden szocialista fel-
szólalásna. És ez mindenki előtt többé-kevésbé világos lesz,
aki veszi magánna a fáradságot, hogy ezeken a dolgokon
gondolkozzék; és a *Marx* tudós elemzése, amelyeket elődei-
nek munkáit felhasználva rendezett és szintheizált főmunká-

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag *Revue des deux Mondes* 1900. május
1. számában Fouillée tanulmányát: „*Le travail mental et le collectivisme
matérialiste*.”

jában, csak tudományos formáját adták meg a ténynek, hogy a magánvagyon birtokosai a proletariátust kizsákmányolják.

Ez a kizsákmányolás tagadhatatlan, miután az emberek egy része nem élven a saját munkájából, a mások munkájából kénytelen élni. De ez nem azt akarja mondani és a szocialisták sohasem állították, hogy az értéktöbblet, amit a munka teremt, minden vállalatban közvetlenül és mintegy automatikusan az egyéni tőkésnek hajt hasznot.

Hogy a dolgokat igaz világításukban láthassuk, összességükben kell őket tekintenünk. Ezen álláspontra helyezkedik *Marx*, midőn kimutatja, hogy a termelés folyamán teremtett értéktöbblet hogyan alakul át haszonná, hogy ezután a forgalom folyamatán átlagos haszon alakjában realizálódik.¹⁾

Kivételes eseteket leszámítva – mondja körülbelül *Marx* – az árúk eladásakor nem realizálják a termelésük körében létrehozott értéktöbbletet. Ez az értéktöbblet összeolvad a szociális munka összessége által teremtett értéktöbblettel és haszonná alakulva az az irányzata, hogy megoszolják a befektetett tőke egyenlő fontosságú részei között. Ettől kezdve a kapitalisták összességükben véve a haszon szempontjából egy nagy részvénytársaság részvényeseinek tekinthetők, akik a társaság által létrehozott hasznot maguk között megosztják részvényeik számának arányában.

Minél erősebb lesz a kapitalista termelés uralma, minél forgathatóbb lesz a tulajdon, minél inkább alakul át a könnyű forgalom értékeivé, annál jobban egyenlősül a haszon az

¹⁾ *Das Kapital*, HI. I. *Der Gesamtprozess der kapitalistischen Production*. (§. I. II. Hamburg. Otto Meissner 1894). Ezt a részt, ami még nincs lefordítva, az *Annales de institut des sciences sociales* 1897. áprilisi füzetében kivonatoltuk. (Bruxelles Akadémia épület. Ravenssein-utca).

üzlet minden ágában, számon tartva természetesen a kockázat különböző fokát, az egyedáruságok befolyását és a piac időleges árhullámzását. Tényleg azon pillanattól fogva, amelyben a csere vagy termelés egy ágában a haszon tartósan felülmúlja az átlagot, tőke özönlík oda és a kereslet és kínálat törvénye szerint a tőke versenye lesülyesztí a hasznot; ellenben, ha a haszon tartósan kisebb az átlagnál, a tőke kivonatván, más ágak felé fordul, a haszon emelkedik.

Magától értetődik, hogy ezen nivelláló törvényszerűség ellenére, amit egyébként sok akadály gátol, egyénekenként tekintett egyes vállalkozók haszna lényegesen változó; fantasztikus arányokat ölthetnek, vagy nullára redukálódhatnak, sőt nulla alá eshetnek. De bármilyen nagy legyen is ezen szerencsés vagy szerencsétlen véletlen fontossága azok számára, akik ezeknek áldozatai vagy kegyeltjei, nem kevésbé igaz, hogy a tőkés osztály csupán azért, mert a termelés és a csere eszközei birtokában vannak, magának tartja meg és maga közt osztja meg, haszon képében, a kézi vagy szellemi munkások által létrehozott értéktöbbletet.

Ennek a haszon-kaparításnak, mely miatt a munkások nagy tömegének a szociális munkában semmi közvetlen érdeke nincs – mindenképpen törvényes szint akarnak adni, állítván, hogy a tőkésosztály haszna, a termelés idejének, a befektetett tőkének és a tőkés funkciójának, a vállalat vezetésének igazságos és szükséges jutalma.

Nagy vonásokban összegeznünk kell ezen gondolatmenet érveit.

I. FEJEZET.

A haszon három tényezője.

Minden vállalatban, ahol a tőkés egyszersmind tulajdonosa az ingatlanoknak, amiből telepe áll, a tulajdonos haszna egyenlő a termékek eladási árával, leszámítva a termelési költségeket.

Tegyük fel pl., hogy egy gyapjúszövőben, 10000 font fonal gyártására, amit 1900. júniusban 10750 fcért ad el, a vállalkozó kiad: 1300 fcot személyzete díjazására; 6750 fcot nyersanyaga (a gyapjú) bevásárlására; 250 fcot a gyártáshoz szükséges egyéb anyagokra (szén, világító gáz. etc.); 650 fcot ingatlanai, anyaga amortizálására, összesen tehát 8950 fcot; ennyi a termelési költség; az elért haszon egyenlő $10750 - 8950 = 1800$ fc.

Hogy ezt a hasznot igazolhassák, három alkotó elemének hol egyikét, hol másikat hozták előtérbe; ez a három elem:

1. A vállalkozó munkájának díja;
2. A befektetett tőke jövedelme (ha a vállalkozó egyszersmind az ingatlanok is tulajdonosa, az ingatlan jövedelmét is beleértve);
3. A kockázat biztosítási-díja.

Vagy azon gazdasági írók szavaival, akiknek főgondjuk a tőkéseket bérmunkásoknak tüntetni fel, azt remélve, hogy így kikerülnek a bérmunkásoknak tőkésekké változását a kollektív kisajátításban: – a biztosítási díj, a nélkülözési díj, (*the remuneration of the abstinence*, ahogy Senior mondja) és a vezetési díj (*Unternehmerlohn; wages of superintendence*).

1. §. A biztosítási díj.

Az első állítás tehát az, hogy bizonyos tőkések által behajtott *extra-haszon* a tőke kockáztatásának ellenértéke. Leroy-Beaulieu azt állítja, hogy „a tapasztalás mutatja, hogy tiz kereskedelmi vagy ipari vállalkozó közül kettő vagy három okvetlenül csődbe vagy tönkre jut, öt-hat épen hogy megkeresi kenyerét, munkája szerény jövedelméből él és vagyonát vagy csak épen megőrzi, vagy igen kevésbé növeli és legfeljebb egy-kettő van, aki jelentékenyebb vagyont szerez.¹⁾

Ha tehát vannak, akik sokat, sőt úgy látszik túlsókat nyernek, nem szabad elfelejteni, hogy mások veszítenek.

Így pl. 2554 német társaság közül, amelyek mérlegét 1891-1892-re Van der Borght összehasonlította:²⁾

471	deficitbe került,
888	nem adott osztalékot,
641	adott 0-5 százalékot,
734	„ 5-10 „
149	„ 10-15 „
64	„ 15-20 „
39	„ 20-30 „

¹⁾ Traité d'économie politique II. 207. 1.

²⁾ Van der Borght: Die deutschen Aktiengesellschaften im Jahrbücher für National-ökonomie Statistik Jena, Fischer 1893. S. 575.

18 „ 30-40 százalékot,

21 „ 40-nél nagyobb százalékot, mint pl. az Arenbergi köszén-részvénytársaság (Hessen) 80%-ot, a göttingai cukorgyár részvénytársaság 83'5%-ot, a drezdai folyami és tengeri szállító társaság 100%-ot, a felső-sziléziai deszka-gyártó részvénytársaság 120%-ot.

Azzal akarják tehát egyes tőkések roppant jövedelmeit igazolni, hogy a mérleg másik felén ott vannak tönkre jutott konkurrenseik. De épen ez ítéli el szerintünk a szociális bizonytalanság ez uralmát, amely egyeseknek mértéktelen jövedelmet biztosít és a konkurrencia, ügynökösködés, spekuláció véletleneibe kergeti nemcsak a vállalatok többé-kevésbé felületes vezetőit, hanem az alkalmazott munkásokat is.

Egy pillanatig sem állítjuk, hogy a dolgok mai állásában nem kell a jövedelmeknek bizonyos mennyiségű biztosítási díjat is tartalmazni. Csakhogy ki akarjuk mutatni és ez könnyű is lesz, hogy a munka speciális szervezésében ez a biztosítási díj minden létjogát elveszíti.

Ma ugyanis, ha egy külön vett, meghatározott vállalat kétségtelenül kockázat is, – igen ritka eset, hogy egy egész iparág ne jövedelmezzen és eltekintve egyes ipari katasztrófáktól, bizvást állíthatjuk, hogy a tőkések, mint osztály, sohasem vesztenek.

Az 1891-92-iki szociális gyakorlatban, az a 2254 társaság, amelyről Van der Borght pontos és teljes adatokat szerzett, – jöllehet egy jelentékeny részük vesztett is – egészen tőkéje névértéke 8.8⁰%-ának megfelelő átlag-hasznot hajtott és 6.1% osztalékot fizetett ki.

Hasonló eredményeket tüntettek fel azok a kereskedő

társaságok, amelyek nyereségeit vagy veszteségeit évenként nyilvánosságra hozza Belgium *Annuaire officiel* [e}]

Következésképp jogosan kijelenthetjük, hogy, akár jó, akár rossz évben, a csere- és termelőeszközök birtokosai az értéktöbbletből alakuló hasznot osztanak meg maguk közt, a melynek nagysága változó, de összegében sohasem súlyed a semmiig.

2. §. A nélkülözési díj.

A haszon második eleme a befektetett tőke jövedelme.

A míg ez a tőke egyesek tulajdona, természetes, hogy e tulajdonosok díjat követelnek azért, hogy azt kiadják kezükből, hogy a munkások rendelkezésére bocsátják: aki elfogadja a termelési eszközöknek egyesek által való kisajátítását, el kell, hogy fogadja annak következményeit is.

De ezenfelül azt is állítják, hogy ez a jutalom az egyetlen hatásos eszköz, a mi a termeléshez szükséges tőkének felhalmozódását, ezen feltétlenül szükséges funkciót biztosítja.

„A jog szerinti munka-bér mellett – írja Faucher, a Schultze-Delitzsch tanítványa²⁾ – van egy ép oly jogos másik tényező, s ez a tőke-jövedelem; ez a jövedelem nem más,

¹⁾ 1898-ban az 1873. május 18. törvény értelmében kezelt kereskedelmi részvénytársaságok tőkéje 2.045,722,000 frank volt. 948 társaság tiszta jövedelme 197.041.000 frank rúgott; 112 társaság vesztesége 3.394,000; azaz a nyereségtöbblet 193,647,000, azaz a felülértékelt tőke *névértékének* 94%-a. A tőke „surévaluation”-jának (*overcapitalisation*) komoly következményeiről, a részvénytársaságok legnagyobb részénél I. Kershaw: Joint stock enterprise and our manufacturing industries. (The Fortnightly Review, may 1900.

²⁾ Id. Lassalle; Capital et Travail; Maion fordítása, 143. 1. Lásd még Fouillée: Le travail mental et le collectivisme matérialiste (Revue des deux Mondes, 1-er Mai 1900. 129. 1).

mint a tőke-átengedés bére. A ki tőkét gyűjt, megtartóztatásokat vesz magán, nem költi el a szerzett hasznot, hanem tökéletesebb eszközökre, anyagbeszerzésre stb. fordítja. így jut a köznek hasznos tőke birtokába; hasznát, mértékletessége jutalmát átengedve, *kárpótlást* érdemel, – amit meg is kap a kamatfizetés útján, mivel önmérséklete megér annyit és gyakran többet, mint a munka. Ezért lehetetlen, hogy a munkabér a nélkülözési díj rovására emelkedjék.” Lassalle, a Schultze-Delitzsch elleni híres pamphlet-jében pompásan gúnyolja ki a szerencsétlen kapitalistákat, a kik mint aszkéták, indiai bűnbánó, oszlopos lábú szentek, sápadt arccal, előrehajlott testtel, kitárt karral nyújtják tányérukat, hogy nélkülözéseik díját beszédjék.

Sőt ma már Angliában is, a hol pedig Senior óta a „remuneration for the abstinence” divatos fogalom, olyan írók, mint Sidgwick, elismerik, hogy e munka nélküli jövedelem szocialista kritikája jogos. „Valójában, – mondja Sidgwick – a munkás része a fogyasztás eszközeiben két jól elválasztható ok miatt kisebb mint a milyen lenne, ha munkájának termelőképessége változatlan maradna a nélkül, hogy szerszámához kellene folyamodnia: először, mert munkája egy részét e szerszámok készítése foglalja el: másodsor, mert munkájának egy másik részét azon fogyasztási cikkek készítésére fordítja, a mit a tőkés *elpazarol* nem: *megtakarít*¹⁾).

A szocialista termelésben csak az *első* akadály állana fenn; a kollektív társadalomnak, megtartóztatva magát, hasznának egy részét a szociális tőke fenntartására és megújítására kellene fordítania; de nem kellene ezenfelül fizetnie az önmeg-

¹⁾ The economic lessons of socialism. (The Economic Journal, 1895. 343. 1.)

tartóztatás gyakorlásáért, azért, hogy a tőkés ne pazaroljon, hanem őrizze meg vagyonát.

Ez történik a jelenben a kooperatív társaságoknál és a közszolgáltatásoknál, természetesen a tőkének csak azon része fejében, a mely nem kölcsönzött. A társaság, az állam, vagy a község a vállalat jövedelméből, tagjai befizetéseiből vagy adójából teszi félre azt, a mi a szerszámokra és az üzemben tartásra szükséges. Szóval a megtakarítás nem egyéni, hanem kollektív: szociális működés, a miben mindenki részt vesz mindenki javára, a helyett, hogy, mint ma, a magánhaszon; érdekeinek lenne kiszolgáltatva, a tőkésék szabad fantáziája szerint, a mely bizonytalanul ingadozik a vagyonnövelés és a befektetés vágya között.

Mert ne felejtjük el, hogy a tőkés osztály a dolgok mai állásában neki jutott tőkésítő funkciót óriási erő- és vagyonpazarlással végzi. A mellett, a mit a munka hatásosabbá tételére, tehát valóban produktív módon gyűjt, ott van a mit improduktív módon költ el, és rendesen ostobán, hiún, erkölcsstelenül, a tüntető fényűzés fitogtatására, a fényűzési cikket készítő munkások ezreinek fizetésére, – a kiket Fourier találóan nevezett a negatív termelés tényezőinek, – s végül azon alacsonyrendű élősdiék, – inasok, jockeyk, bohócok, croupier-k, komédiások, prostituáltak fentartására, a kik férgek gyanánt nyüzsögnek a kapitalista szemétdombon.

Nem is számítottuk az állandó hadsereget, a mi nélkülözhetetlen a mérséklet fizetett bajnokainak, hogy megvédhessék azok ellen, a kiket a szükség arra kényszerít, hogy őket fizessék!

3. §. Az igazgatás díja.

Ez az elem az, a mit ma legszívesebben hangsúlyoznak, jha a vállalatfőnökök hasznát meg akarják védeni.

A kapitalista hasznában, főleg ha ez a haszon jelentékeny, egész más rejlik, mint a tőkéje jövedelme – kiáltja Leroy-Beaulieu, – vagy akár kockázatának ellenértéke, vagy az igazgatás bére, az a bér, a mit egy fogadott vezetőnek, vagy hivatalnoknak fizetnének. Az ipari haszon valódi forrása az ipar urainak kombinációbeli felsősége, ügyessége, geniálitása. „Keveset határoz, hogy a vállalkozó maga tervez-e, vagy csak értelme, arravalósága, felfogása, gyorsasága által tudomást szerez a fel használhatókról, vagy természetes bátorsága által a mások szerencsés kombinációit alkalmazza. A vállalkozó egyik leglényegesebb funkciója a választás, és pedig iiemcsak anyagának, berendezésének, gépeinek és munkásainak, hanem összes alkalmazottjának és munkatársának megválasztása. *Nemcsak a nyers anyagnak, hanem az emberi képességeknek is ő a munkába helyezője.* Nem szükséges, hogy ő maga mérnök, vagy feltaláló legyen; de az kell, hogy akár maga, akár kiválasztott emberei a termelésnek mindig a leg-hathatósabb szervezést tudja megadni; azaz kell, hogy meg legyen benne a szerencsés alkalmazkodás adománya.¹⁾

Nem is lehetne világosabban kifejezni, hogy a vállalkozó különleges jövedelmeit annak köszönheti, hogy nagy ügyessége van a mások munkájának kizsákmányolásában.

Keveset határoz, hogy a feltaláló genieje szalmán tengődik, hogy a diplomás proletárság éhínséget szenved, hogy

¹⁾ Leroy-Beaulien: *Traité d'Économie politique*, II, 196. 1.

a kézimunkás karja erejét minimális bérért adja el: a nagy haszon mindezért nem kevésbé jogos jutalma az ügyes alkalmazkodónak, a ki tőkés monopóliumát felhasználja, hogy a munkaerőt magának kaparítsa, megszerezze, nyomorgassa.

Sokan talán azt fogják találni, hogy a tétel túlzó. De a mi legjobban meglep az okoskodásban, az az, hogy milyen kevés jelentőséget tulajdonít annak a fontos ténynek, hogy a nagy ipart egyre jobban a részvénytársaságok kerítik magukhoz, s az aktív tőkések helyét fizetett vezetők töltik be.

Hiszen igen jól megértjük, hogy a szocialista gúnyolódóknak hagyva a kapitalizmus rász oldalainak ócsárlását, versenyt dicsérik ők az ügyességet, a lázas tevékenységet, a munka dühét, a mi szükséges a vállalkozóban, ha túl akar tenni konkurrensain. De mi értelme ennek a dicshymnusnak, ha tétlen tőkésekkel, részvénytársaságok hivatalnokaival vagy részvényeseivel állunk szemben, a kik hatalmukat egy megbízott ügyvezetőre ruházzák? Nyilvánvaló, hogy ilyen esetben – és ez az eset szabályivá kezd válni – lehetetlen igazolni a hasznot azzal, hogy az az igazgatás munkáját illeti.

Igen jól világítja meg ezt Waxweiler, mikor arról beszél, hogy mivé lesz a haszon a részvénytársaságokban. „Felosztják (a hasznot), a tartalék félretétele után, a részvényesek közt, tehát a termelésnek azon tényezői kapják, a kik a vállalkozó aktív munkájában egyáltalán nem vesznek részt; mert azokat, akik az általános igazgatás, a napi vezetés, a technikai és kereskedelmi irányítás, a pénzügyi ellenőrzés különböző felelősségeit viselik, fix fizetéssel elégitik ki. Sőt a részvényesek még a tőke valódi tulajdonosainak sem tekinthetők, mert választott példánkban a tőke fele kötvényes hitelezőké, a kiknek fix kamatot fizetnek. Hol a közös elem vállalkozóban és részvényesben, a ki amattól a jövedelemre való jogot örökli?

Kétségtelenül a vállalkozó passzív szerepében van, a mire rámutattunk midőn kimondtuk, hogy az viseli az operáció esélyeit, íme a gazdasági működés, amit a haszon jutalmaz: igaz nevéen *spekulációnak* hívják.”¹⁾

Így a részvénytársaságok idején, az intéző személyzet részesedését leszámítva, minden munka ki van zárva a haszonból. Az egyéni kezdeményezés bürokratikus szervezkedésnek ad helyet. A kapitalizmus semmittevő királyai hivatalfőnököknek engedik át a kormányzást.

Sokat beszélnek arról a sokféle bajról, a mik földműves államokban a kivándorlásból származnak; de ez a kivándorlás nem csak a földművelésben van meg; hovatovább szabályivá lesz az iparban is, attól kezdve, a mint a részvénytársaság uralma elérkezik.

Az a nagyfőkés példa, a ki egész sereg vállalatba tesz befektetéseket – hogy a nagy számok törvénye szerint ellensúlyozza kockázatát – ép oly kevésbé érdeklődik az egyes vállalatok iránt, mint az egyes birtokok után, a miket ugyanolyan befektetési célból vásárolt meg. És a mily mértékben a kapitalizmus fejlődik, oly mértékben lesz a részvényes abszintizmusa teljesebb, a birtokos és birtok kapcsolata személytelenebb és lazább.

„Az öregek – konstatalta nemrég a *Moniieus des intérêts matériels* – emlékeznek még arra az időre, a mikor az összes kőszénbányák a hennegauiak vagy liégeiek birtokában voltak. Mikor aztán a flamandok kezdték a bányákat vásárolni, általános volt a csodálkozás. Azóta egyre halad a szekér és ma a bányarészvények az országban és a külföldön egyaránt pénz gyanánt forognak. Ugyanez áll az exotikus

¹⁾ La participation aux bnifices. 85. 1. (Paris, Rousseau, 1898).

cikkekre. Alig 15 éve, hogy a belföld (Belgium) elfogadta – egyébiránt sikertelenül – azokat a dél-amerikai részvényeket, a miket azelőtt egyedül Antwerpen ismert és használt. Másrészt Antwerpen olyan iparágakra adta magát, a mikkel szemben azelőtt elég közömbös volt. A két nagy piac, Antwerpen és Brüsszel helyett, a melyek iránya különböző, gyakran ellentétes volt, ma a belga tőkéknek egyetlen nagy piacát ismerjük.”

Úgy, hogy a közös munka minden lehetősége, minden együttműködés megszűnőben van a tőkés és a munkás közt, a ki amazért dolgozik egy igazgató, egy fizetett manager rendelkezése alatt.

A munka és a tulajdon szétválasztása ép oly tökéletes az iparbarfi, mint a földművelésben. A részvényes, úgy mint részvényes, egyszerű pénz-elhelyező, többé kevésbé ügyes, többé kevésbé szerencsés. A kizsákmányolás egész nyilvános lesz akkor, a mikor a tőkés nem vezeti többé a vállalatát; és mind a mondabeli sárkány ül barlangjában a Rajna kincsén, úgy ül a tétlen Capital izmus kincsén görnyedve, rettetes, mozdulatlan, távoli városaiban, forradalmat nem rettegve, és nem törődve az ismeretlen proletariátus nyomorával:

Ich lieg und besitze,
Lass mich schlafen!

4. §. Értéktöbblet és haszon.

A haszon, azon szempontok szerint, a mikből tekintjük, két igen különböző alakot mutat.

Egyrészt – félretéve az igazgatási, találékonyági és vállaltszervezési jutalékokat – azt az értéktöbblet-tömeget kép-

viseli, a mit a tőkés osztály tulajdonjoga alapján, a tőle függő testi és szellemi munkásoktól kicsikar.

Másrészt, ha az egyesek közti eloszlását tekintjük, a haszon a fő mozgatója, hogy ne mondjuk, egyedüli mozgatója a kapitalisztikus termelésnek.

A haszon kilátása okozza a tőke felhalmozódását, az hajtja az ipari főnököket a konkurrencia csatamezejére, az hozza létre a merész és gyakran tisztességtelen spekulációk – *inter sterols et urinam nasatur homo* – lázában a vállalatok nagyszerű virágzását, a melyek az utóbbi években a földgömb minden pontján gombamód nőttek föl. Csakhogy míg az aktív kapitalisták, a kezdeményező, tervező, ügy-kavaró elemek, a modern *conquistadorok*, olyan energiával, a mihez csak aggályoktól ment voltuk mérhető, új vállalatokat alapítanak, új országokat vonnak be működésükbe, – addig a passzív kapitalizmus, a modern termelés holt súlya, vele párhuzamosan fejlődik. És hála a részvénytársaságok mechanizmusának, a mely a munkadíjak minden formáját élesen elválasztja a részvényesek tétlenül szerzett jövedelmeitől, világosan kitűnik, hogy az utóbbiak haszna semmiféle tényleges munkának sem felel meg, és nem más mint agio, a tőke egyéni birtoklásának eredménye.

De – mondják kétségkívül – hogy a szocialista következtetéseket igazolhassák, azt is be kellene bizonyítani, hogy maga a tulajdon jogtalan. Ha a haszon nem felel meg *Jelenlegi* munkának, még mindig lehet jogos jutalma egy *múltbeli* munkának. Ha vannak tétlen tőkésék, nem dolgozó birtokosok, ez általában azért van, mert valamikor dolgoztak, s így, vagyonukat megszerelve, megszerezték a semmittevés jogát, munkával és értelemmel, kivételes találékonyságot, kezdeményezési és szervező tehetséget tanúsítva.

Ebben az érvelésben bizony sok a kivetni való. Nagyön könnyű volna bebizonyítani, hogy a nagy vagyonok forrása a legtöbb esetben korántsem ilyen kristálytisztaságú. Úgy a tőke, mint a földbirtok története sok más okát ismeri a meggazdagodásnak: az állam vagyonának pazarlása, a *köz-vagyon* és a paraszt birtokok brutális és csalárd eltulajdonítása; potom áron vásárolt kőszénbányák; bánya- és vasut-engedélyek, amit egy darab kenyérért szereztek és később többnyire eladtak, persze jóval értékükön felül; uzsora, piszkos spekulációk, tőzsdei nyereségek, elszerzések, tilos egyesülések; a birtok hozadékának automatikus és önként végbemenő szaporodása, a mit a lakosság növekedése és az ipar fejlődése okoz; a munkások teremtette értéktöbblet kizsákmányolása a tőkésék által; a feltaláló geniejének – aki az éhenhalás küszöbén kénytelen áruba bocsátani szellemét – szemérmetlen kizsákmányolása. És ezt a listát a végtelenségig folytathatnók.

De tegyük fel, hogy mindez nem áll. A nyilvánvalóság ellenére tegyük fel egy pillanatra, hogy minden tőke munka leszármazottja, hogy' mindezen munka jogos volt, hogy a termelési eszközök birtokosai mind személyes munkájuk erejével szereztek vagyonukat: ez még mind nem elég ok arra, hogy a társadalom örökös és a mások munkájára átvihető szentesítést biztosítson nekik; nem elég ok arra, hogy gyermekeik és unokáik, nemzedék nemzedék után, ne legyenek mások, mint „holtak csontjaiból táplálkozó földek here örökösei”:

„Héritiers, sans labeur, des champs
Fumés de morts!”

Ha megengedjük, hogy a szerzett vagyont szentesíti a munka, nem állhat ez az öröklött vagyonra.

Igaz, hogy azt állítják, hogy az öröklési jog a társadalomban nélkülözhetetlen, mert ez ösztönzi munkára azokat akik örökösüket vagy leszármazottaikat vagyonhoz akarják juttatni.

Az érv érvényesíthető bizonyos mértékben, amíg a direkt öröklésről van szó, vagy akár a végrendeleti öröklésről, amit a szocialisták általában csak korlátozni és nem megszüntetni akarnak.¹⁾ De fentarthatjuk-e ugyanezt az oldalági örökösödésről, ez utolsó és igazolhatatlan maradványáról annak az időnek, amikor a „nagyobb familia”, még valóság volt. És másrészt végtelenül valószínű, hogy az alapvető igazságtalanság, amely egyeseknek megengedi, hogy másokat dolgoztatásnak maguk helyett, súlyosabb baja a szociális munka termelőképességének, mint a végrendeleti örökösödés legtúlzottabb korlátozása.

Ezért mély meggyőződésünk, hogy a modern társadalom termelőereje lényegesen megnövekednék, ha a főiparágak szocializációja eltörülné, vagy legalább nagy mértékben korlátozná a tőke-tulajdonból származó munka nélkül szerzett jövedelmeket.

¹⁾ Lásd pl. Colins: La science sociale, V., 320 és köv. 1. - Schaeffle: Quintessenz des Socialismus; Maion ford. 94 és 95. 1.: „Az egyéni és családi örökösödés jogának tagadása sem nem szükséges következménye, sem nem lényeges érdeke a szocializmusnak. A szocializmus okkal mondhatná a rajongóknak, a kik az örökösödés jogát el akarják „törölni”: isten őrizzen meg barátaimtól! – Ez az örökösödési jog önmagától korlátozódik; mert a hagyományozható fogyasztási cikkek fölöslege lényegesen redukálnának, mert az egyesek fogyasztási cikkeinek fölöslege jövedelmi forrásaikkal együtt eltűnnék.”

II. FEJEZET.

A közös birtoklás haszna.

Most mindnyájan szocialisták vagyunk.

(Sir William Harcourt.)

Amidőn a szocialisták a tőkék koncentrációjára építve annak a munka kizsákmányolását illető következményeivel, már kifejlett iparágaknak kollektivistikus szocializálására iparkodnak, lényegben csak azokat az irányokat általánosítják és hosszabbítják meg, amelyek a mai polgári társadalomban is fennállanak.

Nem beszélve a századok óta szocializált igazságügyi adminisztráció vagy a tanügyi intézményekről, amelyek az egyházak ellenállása ellenére hovatovább közintézményekké válnak, tagadhatatlan, hogy gazdasági szempontból folyvást nő a kollektivitás uralma. „A társadalmi birtokba-vétel – mondja Hamilton – egyes dolgokban annyira előre haladt, hogy a magánvállalkozáshoz való visszatérés szóba sem jöhet; így pl. pénzverés, posta, szárazföldi közlekedés stb. Ennek okai könnyen érthetők. Minél jobban halad a civilizáció, annál

szükségesebb, hogy ezeket az intézményeket nagy arányokban, egységesen és kölcsönös függésükben aknázzák ki. Ha magán-személyekre, vagy társaságokra bízónk őket, igazgatásuk ezen magánosoktól függő adminisztratív személyzetre lenne bízva, amely az állami képre lenne szabva, ennél fogva meg volna fosztva az egyéni érdek ösztökéjétől, ami a magántermelésnek főelőnye. Ahol konkurrencia van, a célt tökéletlenül és kevésbé gazdaságosan érjük el, így pl. konkurráló vasúti társaság esetén. Ha ellenben ez a konkurrencia nem áll fenn, azt a közönség keservesen megéri és a tulajdonosok magán-érdekei kíméletlenül szerezhetnek maguknak érvényt. Úgy a vagyon term el és, mint a vagyon elosztás szempontjából, jelentékeny előnyök állanak a hasonló szociális iparvállalatok szervezésében.¹⁾

Az állami vagy egyéb nyilvános üzem (mint pl. megyék és főleg községek) előnyei különböző természetűek; ²⁾ egyrészt a termelt haszon ahelyett, hogy a részvényeseket gazdagítaná, az adóterhek könnyítésére fordítható; másrészt a lehető legnagyobb haszonra való törekvés nem állván fenn, legalább nem oly mértékben, mint a kapitalista vállalkozásokban – kivéve természetesen az állampénztár monopóliumait – az állami igazgatás könnyebben hajlik társadalmi kívánalmakra, nevezetesen ami a személyzet helyzetét, a nyers anyag vásárlását, a termékek, vagy szolgáltatások árát és minőségét, végre a jövő nemzedékek érdekét illeti.

¹⁾ Comte de Hamilton. Le développement des fonctions de l'État, dans leurs rapports avec le droit constitutionnel. (Revue d'économie politique, 1891, 140 és köv. oldal).

²⁾ A „Municipális szocializmus” legújabb haladásáról Angliában, I. Harrison: Municipal trading. (Economic journal, 1900).

1. §. A közzállalatok haszna.

Elsősorban a szocializált iparágak, kiváltkép a mesterséges és természetes monopóliumok válnak az őket gyakorló kollektivitás jövedelmi forrásaivá. Brüsszelben pl. egyedül a gáz közel két (2) millió évi hasznot hoz. Franciaországban a dohánymonopólium, amely az áru hatszoros értékét fizetteti, évről évre 300 milliót hoz az állampénztárba.

Magától értetődik, hogy ez a haszon tulajdonképpen nem más, mint közvetett adó. Abban a pillanatban, amint a közhatóság árúit a rendes vételáron fölül adja el, a befolyt jövedelem adó-jellegű. És a kollektív társadalomban, az a pénz, amit az egyénekenkénti szétosztás előtt a közszükségletek fedezésére félretesznek, megfelel a mai adónak. De ha olyan termékek, mint a dohány vagy a pálinka, joggal adóztatnak meg, vannak mások, amelyek elemi szükségletek fedezésére szükségesek s így nem volna szabad adó alá esniök.

Egyébiránt már ma is vannak helyi hatóságok, amelyek e szükséges termékeket a beszerzési áron, néhol azon alul, néhol ingyen szolgáltatják.

Métin az angliai szocializmusról írott könyvében két kis várost idéz, amelynek minden lakója ingyen kapja a gázt.¹⁾ Schaerbeek-ben, Brüsszel egyik legnagyobb külvárosában, a vízszolgáltatás előirányzott deficitjét a közjövedelemhez mért különleges taksával fedezik.²⁾ Genf városa, amely 1896. óta ismét házilag kezeli a víz, gáz és elektromosság szolgáltatását,

¹⁾ Métin: Le socialisme en Angleterre, 226 I. (Paris, Alcan, 1897.)

²⁾ Lásd a Bertrand pénzügyi tanácsosnak a Schaerbeek városi tanácshoz intézett jelentését.

a világítás és a házi vízszolgáltatásból húz ugyan csekély jövedelmet, de cserében szigorúan a beszerzési áron szolgáltatja a hidraulikus és elektromos hajtóerőt, amit két hatalmas telep vezet fel a Rhone-ból.¹⁾

A legtöbb angol városnál megtaláljuk a haszon rendszeres leszállítását és általában kimondhatjuk, hogy ahol szocialista szellem fejlődik, ott a közvállalatok fiskus-jellege szelődül. „Egy város se haladt oly messze a municipalizációban, mint Glasgow és nincs is város, amely oly magasan állna igazgatásának üdvös volta és közszellemének színvonalán; és ennek megfelelőleg, seholsem kisebbek a városi szolgáltatások terhei; sehol sem vitték keresztül oly rendszeresen a kicsi hasznok elvét²⁾

Ha ellenben a közhasznú szolgáltatásoktól nagy jövedelmeket várunk, akkor csak más formában állítjuk vissza a fogyasztási adók összes bajait, amit találóan neveztek a nyomorra kivetett progresszív adónak.

Nézetünk szerint tehát sokkal kevésbé kell tekinteni a haszonra, mint az alkalmazottak és a közönség érdekére, ha a szocializáció előnyeit meg akarjuk becsülni.

¹⁾ Achard: Les finances et les services industriels de la ville de Genève. (Revue d'économie politique, août-septembre 1899).

²⁾ Donald: Municipal trading and profits. (Economie Journal. 1899. szept. 383. 1.) – Labriola: Sul sociali smo municipale. III. Le imprese municipali debbono dare un profitto? (Critica sociale 1900. jun. 1.) Ellenkező értelemben: E. Cannan: Ought municipal enterprises to be allowed to yield a profit? (Economic Journal, 1899. március).

2. §. Az alkalmazottak helyzete.

Az alsóbb személyzet munka és létfeltételei általában jobbak a szociális vagy kommunális iparüzésben, mint a magánvállalatokban. A magántársulatok – mondja a svájci szövetségtanácsnak a vasutak visszavétele tárgyában kiküldött bizottsága – természetsszerűleg hajlandók a személyzet fizetését lehetőleg csökkenteni; nevezetesen mindnek megvan az az elve, hogy igen jól megfizesse a magas hivatalnokokat, és takarékoskodjék a nagy számban levő s ezért nagyobb költséget okozó alsóbb alkalmazottakon.” (Message du Conseil fédérale à l'Assemblée fédérale, concernant le rachat des chemins de fers, du 25 mars 1897, 5. 1.)

A közös iparüzésben az ellenkező törekvés uralkodik. Nem mintha a *nagy fejjék* jövedelme nem volna elég arra, hogy megfelelő existenciát biztosítson nekik – az alsóbb személyzet még ezt is túl kövérnek találja – hanem *aranyosak* a fizetések, és a leggyakrabban kisebbek, mint a magánvállalatok fő-hivatalnokainak fizetései, olyan fokban, ami „elrontja” a legjobb hivatalnokot, elkedvetleníti a legtehetségesebb embereket, a legkitűnőbb technikusokat.

Csak nemrég történt, hogy a kiváló belga ipar- és munka-igazgató letette hivatalát, hogy egy nagy kereskedelmi vállalat élére állhasson.

Ha a hivatalnoki kar mindezek ellenére, a nyomorult és utálatos budget-gyárosok mellett, elég energiával és intelligenciával rendelkezik, ennek főoka az értelmi munkásokban való bőség. De azért nem kevésbé igaz, hogy olyan társadalmi állapotban, a hol a pénz az egyedüli mozgató s a munka

egyedüli díja, az állami ipar csak úgy szerezhethet kitűnő igazgatókat, ha a magánvállalatokéval egyező díjazást biztosít számukra.

Ami a kézi munkásokat és az apróbb alkalmazottakat illeti, azok bére, ha gyakran igen, de semmi esetre sem mindig nagyobb a magánvállalatok béreinél; így a belga állam sokkal kevesebbet fizet gépészeinek, mint a nagy francia társaságok.

És mégis kétségtelen, hogy demokratikus államban, parlamentáris kormányzatnál, a hol a nép nagy tömege részt vesz a választásokon, ha az emberek jobb helyzetet akarnak elérni, sokkal hamarabb érnek célra, ha az iparúrázást az állam viszi, a melyet a közvélemény felelőssé tehet, mintha magánvállalatok kezében van, a melyek csaknem teljesen kiesnek e felelősség alól.

Egyébként, ha az állam névszerinti bérei kisebbek is mint a magániparé, amit a munkás pénzben veszít, megnyeri biztosságban Kisebb díjazással elégesznek meg – ugyanazon okból, amiért az állami értékek birtokosa kisebb kamattal elégszik meg. Alkalmazásuk állandósága megéri a bérkülönbséget. Ez az állandóság biztosítja őket a munkaszünetelés és hiány kockázata, betegség, baleset folytán beálló munkaképtelenség, öregség esetére, amelyek sötét árnyék gyanánt lebegnek a munkás élete fölött; ¹⁾ és ez a biztosság, a mindennapi kenyér bizonyossága nagyon becses valami, amiért a munkások fáradatlan türelemmel viselik mindazt a bosszantást, mindazt a megkötést, amivel az administratív fegyelem politikai szabad-

¹⁾ Revue du Travail, 1899, 1266. 1. — Malines: Industrie des meubles: „Több mester azon panaszkodik, hogy a Malines-ban levő állami arzenál miatt nehezen kap munkásokat, mert oda sok jó munkás igyekszik magát felvételni, hogy öreg napjait biztosítsa.”

ságukat féken tartja és alkotmányos jogaik, főleg pedig egyesületi joguk gyakorlásában akadályozza.

Ne feledjük ugyanis, hogy ebből a szempontból az állam zsarnoksága egy csöppel se jobb, mint az, ami a magánvállalat műhelyeiben uralkodik; és a dolgok ez állapota kikerülhetetlenül fenn fog állani mindaddig, amíg fennáll a közszolgáltatás és a közhatalom konfúziója, a kapitalista osztály ügyvezetőinek kormányzása alatt.

3. §. A nyersanyag-vásárlás.

A kapitalista iparúzés uralma alatt a kistermelő és főleg a kisbirtokos, aki a mezőgazdasági nagyiparnak a nyersanyagot szállítja, teljesen ki van szolgáltatva az ipari anarchiából származó áringadozásnak és még inkább azoknak a bilincseknek, amiket rárak a cukorkartell, dohány, cikória, pálinkakartell és *tutti quanti*.

Amint ez iparágak egyike-másika az állam kezében van, ez vásárlásaival jelentékeny befolyást gyakorolhat a nyerstermények árára és a szállítók helyzetére.

Ez a képesség ma, amikor az államhatalom egy kottéria, egy párt, egy osztály birtoka, kész veszedelem; de ha egyszer a hatalom a közérdek előmozdítására lesz berendezve, akkor igen előnyösen hathat a nyersanyagtermelők helyzetére.

Így Svájcban az alkohol-monopólium igazgatása – amely monopóliumot igen igazságtalanul vádoltak azzal, hogy a „*pomme de terre électorale*” systemáját követi¹⁾ – nagy szolgálatot tesz a szegényebb kantonoknak azáltal, hogy a főzéshez burgonyát

¹⁾ Droz: *Essais économiques*. Le monopol de l'alcool en Suisse 577. 11. (Paris, Acan, 1896).

használ, amit azok termelnek és nem kukoricát, vagy más idegen növényt, mint azelőtt a magániparosok tettek.

Franciorszáiban a dohánymonopoliummal, amely a szükséglet szerint szabályozza a termelés mennyiségét, elkerülik a túltermelést, a szerencsétlen árleszállást, az áringadozást, amik oly erősen sújtották újabban a belga termelőket. „A learatott dohányt – mondja A. Wagner – az állam vásárolja meg, olyan áron, amit a különböző dohányfajokra a pénzügyminisztérium előre állapít meg és nyilvánosságra hoz. így a termelő olyan árat kap, ami egyrészt jövedelmező, másrészt évről-évre megközelítőleg állandó. így számításaira biztos alapot nyer – s ez igen előnyös különbség a „szabad kereskedelem” bizonytalanságával szemben – ami a termelőkre valószínű áldás.¹⁾

Ugyanez állna a répatermelésre is, ha a cukoripar szocializálása megmentené a termelőket attól a gyűlöletes kiszákmányolástól, amiben a Tare és Bascule *seigneur*-re részesítik őket. Ez utóbbiak kisajátításának az a haszna is meg volna, hogy a cukorgyárak proletariátusának nyomorúságos sorsán enyhítené; ez lenne amellet az egyedül hatásos szer a súly, a tara és a sűrűség mérésénél elkövetett rengeteg csalás ellen, amit a répa átvételekor a majorosok, főleg a komoly ellenőrzésre képtelen kistermelők kárára követnek el.²⁾

Egyébként egész általánosan kimondhatjuk, hogy a csere és termelési eszközök szocializálásával lehetetlenné válnék az

¹⁾ Wagner: *Lehr- und Handbuch der politischen Oekonomie*. - Vierte Hauptabtheilung: *Finanzwissenschaft*. Dritter Theil: *Tabakmonopol*, 725 és köv. 1. (Leipzig, 1889).

²⁾ L. e tárgyban Vandervelde beszédét a képviselőházban, 1897. május 25., és a brochurát: *Les vols sur les betteraves et les sucres*. (Bruxelles, rue des Sables, 35, 1900).

a tömérdek család, hamisítás, mindenféle csalárdság, amit a haszon örülete végzetszerűen éltet a kapitalista uralom alatt,

4. §. A termények és szolgáltatások ára.

Konstatáltuk a közszolgáltatásoknak azt a törekvését, amelylyel az eredetileg uralkodó kincstár-jövedelmi célzatot kiküszöbölni törekszik és mindinkább közeledik a kommunisztikus szétosztáshoz, vagy legalább a vételáron való eladáshoz. Ellenben, ahol a monopolizált ipar megőrzi kapitalista jellegét, az áremelkedés közveszedelem úgy a közönség, mint az ezen iparágaktól függő termelőkre.

Parisban például a gázzolgáltató társaság – ott pedig a kispolgárságtól választott új városi tanács bizonyára meg fogja hosszabbítani a monopóliumot, – a világítógáz köbméterét 30 centimes-ért adja,¹⁾ míg az angol városokban a kereskedő csak 8-10 centimes-ot fizet a városi üzemnek,

A monopolizálás káros volta és a szocializálás előnyei, a tarifa és az árak szempontjából, akkor legnyilvánvalóbbak^ amikor az alapvető iparágakról van szó, mint pl. az extractív ipar, vagy a szállítóipar, amelyekről a többiek közül egy sem független.

Bizonyára mi hangsúlyozzuk legerősebben, hogy a vasutak állami üzeme, ahogy az Belgiumban vagy Németországban van szervezve, sok igazságos kritikára ad okot. De az is tény, hogy úgy a viteldíjak, mint az iparnak nyújtott előnyök szempontjából még mindig sokkal többet ér, mint a

¹⁾ Most pedig le akarja szállítani árait s a gáz köbméterét 22 centimes-ért szállítaná magánosoknak, ha engedélyét meghosszabbítanák; hogy ebből a kombinációból mennyi haszna lenne a társaságnak, arra nézve l. Charnay: L'éclairage au gaz à Paris.

magán társulatok üzemei. Így a mikor a svájci Szövetség-tanács küldöttsége a vasutak visszavásárlását ajánlotta, helyesen konstataálta, hogy a magán társaságok főleg a jövedelmező vonalakra viselnek gondot és a rosszakon épen csak az elkerülhetetlenre szorítkoznak. Sőt gyakran nem tesznek többet, mint a mennyit a koncessziójuk minimumként követel, mert az osztalék gondja háttérbe szorít mindent. ¹⁾

„Angliában, főkép Írországbán és Skóciában egész vidékek vannak vasút nélkül – mondja Wolfe – mert ezek építése nem fizetné jól a társaságokat.”²⁾

Az államnak ellenben erkölcsi kötelezettsége, hogy jövedelmének egy részét ilyen nem jövedelmező vidékeken épített vasutakra fordítsa. Németországban, Ausztriában, Belgiumban számos vonal van, a melynek felállításánál ez volt az egyedi cél.

És ezen terhek ellenére, a mik a köz érdekében szükségesek s az alsóbb alkalmazottak javadalmazása nagyobb terhének ellenére is kétségtelen, hogy azokban az államokban, a hol a vasút állami üzemű, úgy a személy- mint az áruviteldíjak kisebbek mint Franciaországban, vagy épen Angliában.

Ezt konstataálta 1899. áprilisában a londoni Society of Arts előtt az angol mérnökök egyik legkiválóbbika, T. Forster Brown, a kőszénipart a nemzetközi verseny szempontjából tanulmányozva: „Jelenleg Németország és Belgium Anglia legkomolyabb konkurrensei. A német államvasutak tarifái az angliaiaknak felét teszik, s ez által a német szénkereskedelem a bel- és külföldön nagy lendületet vett.”³⁾

¹⁾ Message du 25 mars, 1897. 34 és köv. 1.

²⁾ A. G. Wolfe: The nationalisation of the railway system, 6. és 7. 1. (London, The Twentieth Century-Press. 1894).

³⁾ Revue universelle des Mines, 1900. Jan. 96 és köv. 1.

Ez az előny annál érezhetőbb, mert az állam kezében levő hálózat lehetővé teszi, hogy abban az ország minden iparos vidéke részesedjék.

Ezek a tekintetek vezették a svájci kormányt, a midőn: egy csapásra keresztülvitte a területén levő csaknem minden vasút visszavásárlását.¹⁾

Ugyanezekre hivatkozott a belga vasúti exminister, Vandepereboom, a midőn – a Grand-Central visszavételének tervéről beszélve, így védte az állami üzemet: „Kétségtelen, hogy ha a kormánynak legkényelmesebb megoldást akarjuk megvalósítani, akkor el kell adni a vasutakat. 1400 millióba kerültek; megérnek 2000 milliót. És ha megvalósítanák ezt az operációt – a belga adósságot ez csaknem teljesen fedezné, – nem kellene továbbra is a budget-k jövőjével törődni és ezzel elhárítottunk volna mindazt a nehézséget, a mivel egy nagy adminisztráció szervezése jár. De van ennél magasabb szempont, és ez a kereskedelem és ipar érdeke. Habozás nélkül kimondhatjuk, hogy ez az óriási gazdagság,, a mi példátlan történelmünkben és talán más népek történetében is, annak a hatalmas munka-eszköznek köszönhető, a mely az állam kezében van.

Én és elődeim 30 éve az ipar fejlődését tartottuk szem előtt. Ma mintha sajnálnák, hogy nem vagyunk olyan iparosok kezében, a kik a közszolgáltatásból néhány millió jövedelmet húztak volna maguknak .... Az nap, mikor az összes, vasutak az állam kezében lesznek, a Ház szabadon határoz, hogy az állam igazgassa-e őket, vagy társaságoknak adja bérbe; de ismétlem, hogy aznap, a melyen ez utóbbit határozzák, ütött a kereskedelmi és ipari hanyatlás órája.”²⁾

¹⁾ Message du 25 mars 1897 42-73. 1.

²⁾ Annales parlementaires 1896-97. 1663. 1., 1897. jun. 15. ülés.

Alig szükséges megjegyezni, hogy ezek az érvek, - a melyek meg is tették hatásukat a Házra – *mutatis mutandis* alkalmazhatók minden szállítási iparágra. A mi igaz a vasutakról, igaz a tramway-kről is, és míg Franciaországban és az Egyesült-Államokban a társaságok és trustök uralma kétségbeejtő állapotokat eredményezett, addig Angliában a közúti vasutak városi kezelése igen jó eredményt adott.

Ezt bebizonyítandó, elég idézni a *Municipal Year Book* 1899. évfolyama köv. helyét: „A városi vállalatok közt egy sem tett az utolsó évben akkora haladást, mint a tramway-üzem. Az összes városok, csaknem kivétel Beikül, városivá tették tramwayiket vagy készülnek ezt tenni. A társaságokkal való szerződés lejártá egybeesik a szállítás új módszereinek behozatalával, és a nagy centrumokban a gyors szállítás könnyűsége forradalmi változáson fog átmenni. Ezért sok város nem is várja be a szerződések lejártát, hanem tramwayiket minél előbb maga akarja ellenőrizni és visszavásárolja az átadott vonalakat. Ma már elismert tény, hogy a tramway-közlekedés csak akkor fejtheti ki igaz előnyeit, ha úgy üzeme, mint birtoka a közösségé.”

A kinek még kétségei vannak, hasonlítsa össze a Paris utcáit elrondító, 30 centimes-os, döcögő bárkákét azokkal az elegáns kocsikkal, a mik 5 centimes-ért (*a half penny*) viszik az utast Glasgow vagy Edinbrough egyik végéből a másikba, így arról is meggyőződhetnek, hogy a közúti vasúti üzem nemcsak ár tekintetében, hanem a szolgáltatás minőségében is felülmúlja az omnibus-monopoliumot, – és ennek kapcsán a szocializáció egyéb előnyeinek megbeszélésére térhetünk át.

5. §. A termékek minősége.

Az állami monopóliumok iránt legellenségesebb indulatú nemzetgazdák is kénytelenek elismerni, hogy ezek általában tisztábban szállítják a készítményeket a fogyasztóknak, mint a magánvállalatok. „A kormányzati monopólium a maga teljes jogaival az egyedüli eszköz, a mivel jó, hygienikus hamisítatlan árúkat kaphatunk” – mondja Leroy Beaulieu. „Ez kétségbevonhatatlan tény. A német parlament 1877-78-diki dohányjövédéki vitáiban, e nagy testület alelnöke, Stauffenberg ezeket mondta: „Mi, dohányzók tudjuk még ugyan hogy szívunk, de azt már nem, hogy mit szívunk; a dohányhamisítást olyan fokban üzik, hogy egész botanikai tanulmány kellene, ha leakarnók írni azt a sokféle növényt, a melyek dohányunkban és szivarjainkban rejtőznek, a répilevéltől fel egész a cseresznyeleveléig; mi lesz akkor, ha a dohányadót 55 márkáról 75-re emelik?” – Franciaországban a dohányadó jóval magasabb, mint a miről a Reichstag szónoka beszélt, és a termékek tiszták; ez erős érv a monopólium mellett.”¹⁾

Ugyanez lenne érvényes az alkoholmonopóliumra is, ha amint ezelőtt hitték, az ivásra készült alkohol tisztasága hatalmas tényező volna az alkoholizmus elleni küzdelemben.

Tényleg tudjuk, hogy Svájcban a monopólium behozatala óta az alkohol rectificatiója, – ami a familiáris kezelésnél ugyancsak hiányos volt – olyan tökéletes feltételek mellett történik, hogy a szövetség kénytelen volt a nagyon is ízetlennek talált federális snapszhoz $\frac{1}{2}$ per 1000 „fuzli”-t hozzá-

¹⁾ Leroy-Beaulieu: *Traité de la science des Finances*. I. 701. l. (Paris, Guillaumin, 1892).

adni, (ami nem más, mint a burgonya-pálinka salakja), amely mennyiségben ártalmatlannak tekinthető.¹⁾

De tegyük hozzá, hogy miután az alkohol legtisztább állapotában is mérge, más okokból, főleg pedig a fogyasztás korlátozásának megkönnyítésére tartjuk az alkoholgyártás és eladás monopóliumát szükségesnek. Viszont, ha táplálékról van szó, mint a kenyér, vaj, tej, fűszerek, szóval mindazon termékekről, amelyek eladásánál a hatóság époly terhes mint haszontalan ellenőrzést gyakorol, bizonyos, hogy a termékek jobb minősége hatalmas érv az állam vagy a község általi szocializáció mellett.

Jelenleg a fűszerek hamisítók hírében állnak, néhány tisztességes kivétel ezt nem felejtetheti el. A tejkereskedők, a rendőrség ellenőrzése mellett sem akarnak lemondani régi rossz szokásukról, a tej megkereszteléséről. Ami a vajkészítők, kicsinyeket és nagyokat illeti, ezek oly állandó összeköttetésben állnak a margaringyárosokkal, hogy ez utóbbiak árjegyzékeikben elegáns kenyérkosár-modellekét közölnek, amelyekkel úgy lehet a margarint a tejjgazdaságokba bevinni, hogy a közönség vagy a hatóság figyelmét felhívják.²⁾

Végül, ha az apró pékipar hátrányairól akarunk számot

¹⁾ Berryer: Le monopole de l'alcool, 216. 1. (Liege 1898).

²⁾ A pakkolásnál sok visszaélés történik. A margarin nagy részét a legkülönbözőbb edényekből mérik ki, így: díszkosarokból, házi eszközökből, konyhaeszközökből etc. Az árak is, a melyeken ezeket az edényeket eladják, arra mutatnak, hogy inkább az árút takarni, mint tartalmazni vannak hivatva és gyakran meglepő az a margarinmennyiség, amit a pincéjében vagy a raktárában tart az olyan kereskedő, akit a kirakatja kosárfonónak, vaskereskedőnek vagy bádogosnak mutat” *Rapport M é r o d e sur la proposition de loi ayant pour objet la répression des fraudes au moyen de la margarine.* (Chambre des représentants, 1900. márc. 7.)

adni, a mi a termékek minőségét illeti, itt van a báró Weichs-Glons találó leírása a *Revue d'économie politique*-ben, a pékipar városiasításáról szóló tanulmányában: „Nézzünk be bármelyik péküzletünk műhelyébe; nem fojthatjuk el az undort ha látjuk, hogy mi folyik ott, a közegészségtan legegyszerűbb szabályainak semmibe vételével. Csaknem mindegyik homályos, nedves pincében van, a hova lépcsőn vagy nyaktörő létrán jutunk le, vagy szelelő nélküli üregekben, amiket mégis a napnak kellene megvilágítani, amelyek piszkosak és ahol hemzsegnék a rovarok. A padlót, a mennyezetet, a közfalakat igen ritkán vagy sohasem tisztogatják, az illemhelyek undorítóak, vízöblítésük nincs és gyakran a műhely belsejében állanak. Mosakodni nem lehet, nincsen se zsebkendő, se köpőláda, se kagyló a vízvezeték csapja alatt. A sütőteknő szolgál ágy és fehérneműmosóteknő gyanánt is és a süteményt piszkos vízzel csinálják! A levegőt, különösen télen, alig változtatják, hogy a tüzelővel takarékoskodjanak; így aztán fojtó is, vízgőzzel, kőszénfüsttel, erjedési termékekkel és izzadási szagokkal terhes.”

Nem állítjuk, hogy ez az állapot általános és hogy a pékipar mindenütt ilyen rettenetes viszonyok közt tengődik, mint Ausztriában, de bizonyos, hogy a nagy szövetkezetek kenyérbiztosítása szerencsés ellentétet mutat ezzel a borzasztó képpel. És részben azért, hogy ezen mintatetelek előnyeit általánossá tegyék, akarják a pékipar államosítását vagy városi kezelésbe vételét.¹⁾ Glasgow város ugyancsak higiéniai szempontokból és azért, hogy a szokásos erő és időpazarlást kikerülje, a közigazgatási közegek által elemzett és sterilizált tej könnyű szétosztásának tervét dolgozta ki. Ennek a tervnek

¹⁾ De Weichs-Glons. *La municipalisation de la boulangerie*, (*Revue d'Économie politique*. 1897. október-november.) – V. Till *L'Étatisation de boulangerie*. (Ugyanott 1897. április.)

a készítői, egy *La laitière et le fadeur* című röpiratban sokáig időznek ennél a ténynél, hogy a tej községi szétosztásának egészségügyi előnyei mellett mind azt az időt megtakaríthatnák, mit a tejárúsok a házhoz szállításával töltenek el s erre a szállításra igen kis számú ember elegendő, akik ép úgy osztják el kapuról-kapura a tejet, mint a levélhordó a leveleket és újságokat. Mindezt összevéve kétségtelen, hogy az állam vagy a községek üzemének, amit nem kizárólag a haszon kihozása vezet, meg van legalább az az előnye, hogy kétségtelenül tiszta és tisztességes árút szállít. A szocializáció haladása tehát tagadhatatlan haladást jelöl a gazdasági viszonyok erkölcsösségében.

6. §. A jövő nemzedék érdeke.

A szocializáció közvetlen előnyei mellett azt is számon kell tartani, hogy az állami üzem sokkal jobban biztosítja a föld feletti és a föld alatti vagyon kezelését és megőrzését, mint a kapitalista üzem.

Ebben a tekintetben kitűnő példa az engedélyesek által teljesen kizsákmányolt belga vasbányák szomorú sorsa és kétségtelen, hogy más országokra is alkalmazható az a szigorú kritika, amit a *Revue universelle des Mines* 1900. januári füzetében találunk az angol kőszénbányászatról: „Az angol kőszéntárnákban okos kiaknázás mellett, a mai termelési módot még 300 évig változatlanul fenn lehetne tartani, egész 1200 m. mélységig; de a bányatulajdonosok ezt a kincset *lefölözik* úgy, hogy 50 év alatt a széntermelés sokkal költségesebb, tehát a széndrágulás állandó lesz.”

A mikor a transvaali kormány a délafrikai háború kezdetén a *Rand*-aranybányákat elfoglalta, hogy azokat saját

hasznára aknázza ki, a mérnökeik hasonló viszonyokat konstataáltak: „Sok helyen az a benyomásom volt – írta Kúbele mérnök, ki a *Rose Deep* munkálatainak vezetésével volt megbízva, hogy a bányát *kirabolták* az előző igazgatói, azaz csak a gazdag ereket aknázták ki, anélkül, hogy a bánya tisztességes és tervszerű kezelésével törődtek volna.”¹⁾

A jövővel való még brutálisabb nemtörődés, melynek pusztító következményei közvetlenebbül következtek be, tapasztalható az erdőket fosztogató erdőüzletben; már pedig a legtöbb magántársaság ezt teszi. A belga központi erdőtársaság *Bulletin*-jében ezt olvassuk: „A magántulajdonban lévő erdők előbb-utóbb tönkremennek, legalább annyira, hogy a közérdeket szolgáló feladatukat nem tölthetik be. A tulajdonos mitsem törődik azzal, milyen befolyással van az erdő-vágatása az éghajlatra, a vízrendszerre és a helyi iparra, ő csak saját érdekét tekinti.”²⁾

Ezek az okok vezetnek az erdőigazgatás vezetőségét, valamint a legtöbb nemzetgazdát, hogy az állami erdők megtartása, visszaállítása, vagy kiterjesztése mellett nyilatkozzanak. És meg kell jegyezni, hogy ezek a tekintetek ép úgy alkalmazhatók minden más föld feletti és föld alatti vagyponra, amit a jövő nemzedékek érdekében kell kezelni.

¹⁾ *Économiste français*, 1800. március 10. 305. lap.

²⁾ *Le diminution du domaine boisé. Bulletin de la Société forestière.* 1896. július 507. 1.

7. §. Összefoglalás és következtetések

Az előbbieken ismertetett előnyök, legalább bizonyos iparágakban, olyan nagyjelentőségűek, hogy az előítéletek, az ellenkező érdekek, sőt azon igen komoly érvek ellenére, a miket az állami iparúzés ellen felhozhatni, a demokratikus államokban a kollektív irányt kiterjeszteni akaró irányzat mindig növvő intenzitással jelentkezik.

A viszonyok ereje még azokat is, akik a kollektívizmust a leghévesebb ellenkezéssel fogadják, kollektív egyesületekre kényszeríti tudtukon és akaratukon kívül. „Az individualista városi tanácsos – mondja szellemesen Sidney Webb – városi gázzal világított, városi seprőktől városi vízzel tisztogatott városi utcán sétál. A városi piac városi óráján konstátálva, hogy a városi iskolából jövő gyermekeivel már nem találkozhatnak, – (amely iskola a megyei örültek-háza és a városi kórház mellett van), az országos telefonon átszól hozzájuk, hogy ne jöjjenek a városi parkon át, hanem a városi vasúton, és találkozzanak a városi olvasóteremben, amely a városi könyvtárhoz tartozik; itt néhány országos közlőnyt akar megtekinteni, azon beszédje érdekében, amit a városi tanácssteremben fog elmondani a csatornázásról és az államvasutak állami ellenőrzésének kiterjesztéséről.”

Bizonyos – és nem fogunk soká késni a bizonyítással, – hogy ez a részleges kollektívizmus, a közszolgáltatásoknak államosítása vagy városi kezelésbe vétele a polgári uralom keretében, gyökeresen, lényegesen különbözik az igaz értelemben vett kollektívizmustól és *ennek* kiterjesztése sok iparágban több kárt okozna, mint hasznot,

Eddig csak a haszonról nem szóltunk; ez mind egyetlen okra vezethető vissza: a községi kezelés nem hajtva a nyereség vágyától, a haszon *boulimie*-jétől, a mi a kapitalista üzemet jellemzi, több gondot fordíthat a közérdekre, jobban ráér más tekintetekkel foglalkozni, mint a realizálható jövedelemmel.

Magától értetődik, hogy a fix fizetésű hivatalnokoknak, a kiket a vállalat haszna nem érdekel, nincs oka úgy mint az egyes birtokosnak, a ki a vagyont kergeti, a béreket meglopni, a munkaidőn csalni, kifosztani a fogyasztót, meghamisítani az árút, vagy a nemzedékek köztulajdonát képező természeti vagyont tönkretenni. – De másrészt – és ez az érem másik oldala – a hol a hivatalnoki intézmény uralkodik, ez az érdekeletlenség, a vállalat érdekeitől való anyagi függetlenség – *olyan társadalmi állapotban, a hol az altruista tényezők hatását minden paralysálja*, – szükségképen deprimáló hatással van a termelés vezetőinek vállalkozó kedvére és energiájára.

A munka szocializálásának az ipar egységesítéséből származó termelésbeli felsőségét részben ellensúlyozza a kedvetlenség, a sablon szelleme, a papírfaló lassúság pazarló szokásai, a közönség érdekeivel nemtörődés, amit mind jogosan vetnek a modern burokrácia szemére. És ha mintául idézhetjük bizonyos demokratikus közösségek városi szolgáltatásának kezelését, mindaz, amit az állami iparüzés érdekében mondhatunk, az, hogy a kollektív kisajátítás előnyeit nyújtva, a termelés szempontjából vett hátrányai nem múlják felül azokat a megfelelő hátrányokat, a melyek a nagy magántársulatoknál állanak fenn.

De bármint legyen is, nem ismételhettük eléggé, hogy súlyos tévedés a kollektivizmust úgy tekinteni, mint ami a

mai „köz” fogalmának megfelel. Mindaddig, a míg a bourzso-
ázia társadalmi uralma fennáll, a közvállalkozások az „*État
patron*” által űzött kapitalista vállalatok lesznek, amelyeknek
ha nem egyedüli, mindenesetre legnagyobb érdeke az uralkodó
osztályok haszna.

III. FEJEZET.

Az adminisztráció.

Ha mindenki hivatalnok lesz
akkor nem lesz többé hiva-
tálnok.

Jean Jaurès.

A szocialista theoretikusok minden tiltakozása ellenére, ellenfeleik nagy része ma is azt állítja, hogy a kollektivizmus jelszava az, hogy „mindent az államnak!”

Ez nyilvánvalóan kétértelmű beszéd, ami az állam szó kettős értelmén nyugszik.

Az állam, tágabb értelmében, jelenthet minden társadalmi szervezetet; de érthetjük az állam szón a csendőr-államot, a rendőr- és burokrata államot, azt az uralomformát, amelynek főfeladata az uralkodó osztály érdekeinek megőrzése.

És a szocialista tan hihetetlen eltorzításával azt állítják, hogy épen a csendőr-államra, a mai formájában vett államra akarjuk bízni vállalatunk igazgatását, minden iparág monopóliumát, a forgalom és termelés minden ágának mozgató erejét. Ha ez tényleg így volna, a szocializmus legnagyobb ellenségei a szocialisták lennének.

Ugyanis mi vagyunk az elsők, akik elismerjük, hogy ilyen uralom úgy az egyéni szabadság, mint a szociális termelő-képesség szempontjából a lehető legveszélyesebb lenne. De mindig elfelejtik, vagy el akarják felejtetni, hogy a szocializmus, a kollektív kisajátítással egyidejűleg, a maitól gyökeresen különböző munkaszervezést is tervez. Már pedig, hogy ez a szocialista munkaszervezés megtörténhessék, be kell következni az átalakulások egész sorának és nemcsak erkölcsi és szellemi téren, hanem a politikai és társadalmi téren is, nevezetesen: a közhatalomnak a szervezett proletárság kezébe jutása, a kormányzó és iparos állam szétválasztása, a szociális vállalatok decentralizációja, melyeket ma a legfőbb centralizáció jellemez.

1. §. A közhatalom a proletárság kezébe kerül.

A nagy társaságok iparúzése és az állam, a község, vagy más közösségek iparúzése közötti különbség a kormányzó akarat alakulási módozataiban rejlik.

Első esetben ez akaratot a részvényesek gyűlése képviseli, ezért kizárólag azok magánérdekeire irányul.

A második esetben ellenben az akarat forrása az államot vagy községet alkotó polgárok összessége, következésképp – *abban a mértékben, ahogy ezek a hatalom gyakorlásában tényleg résztvesznek* – a közérdekre irányul.

De magától értetődik, hogy ha a hatalom abszolút uralkodó, vagy egy kormányzó oligarchia kezében van, a közszolgáltatások üzeme a nagyobb rész ellenére történik és az uralkodó, vagy az uralkodó osztály érdekét szolgálja. Ezért elég gyakran láthatjuk, hogy kapitalista, főleg monarchikus

és katonai államokban épen a szocialisták tiltakoznak legerősebben a kollektív intézmények bővítése ellen.

Így a németeknél a szociáldemokraták állottak az ellenzék élén a Bismarck dohány-egyedárusági vagy a Kanitz gabonamonopólium tervével szemben, vagy újabban az agráriusoktól felvetett javaslat ellen, mely szerint a Reichsbankot Állambankká alakítanák át.

Schoenlank a Reichstagban, 1899. februárban ezeket mondta: „Ha most állambankot állítunk fel, ezzel a Junkereknek szolgáltatunk fegyvereket, megkönnyítjük zsarolási terveiket, segítünk nekik a modern termelés haladását elfojtani.”¹⁾

Kautsky az agrárkérdésről írott könyvében igen határozottan nyilatkozik a föld államosításának bourzsoa-formái ellen; ennek olyan abszolút monarchisztikus államban, mint Németország, nem lenne más következménye, mint: növelné az állami bérlők számát, az államnak új forrásokat nyitna ágyú készítésre, várépítésre, páncélok gyártásai a, szóval rettenetes összegek elköltésére improduktív célból, azáltal, hogy a parlament ellenőrzése alól kikerülne.²⁾

Tehát, hogy a kollektív tulajdon kibővítése mindenkinek előnyös legyen, annak első feltétele, hogy a kormányzásban mindenki résztvegyen.³⁾

És ha igaz is, hogy a többé-kevésbé demokratikus államokban a proletárság már ma olyan befolyást gyakorol, hogy az állami monopóliumok kezelésében a szociális érdek a főmotívum, bizonyos, hogy ez a kivétel csak akkor válha-

¹⁾ *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichtags*, 1899. febr. 8. 725. és köv. 1. Ezt a beszédet kivonatolva közli de Greef: *Le crédit commercial et la banque nationale de Belgique* 159. 1. (Bruxelles, Mayolez, 1899.)

²⁾ Kautsky: *Die Agrarfrage*, 321. és köv. 1.

³⁾ Kautsky: *Das Erfurter Program*, 129. és köv. (Stuttgart, 1892.)

tik szabálylyá, ha a közhatalom teljes meghódítása ténynyé *teszi* a munkások politikai felszabadulását.

De ez a felszabadulás, bármily teljes legyen, magában aiem elegendő arra, hogy a mai formájában vett állami üzem sokféle kárát eltüntesse.

A legtöbb baj t. i. a túlságos centralizációból és abból ered, hogy csaknem mindenütt összezavarják az állam kormányzási és gazdasági funkcióit, azt a két külön valamit, amit Schäeffle Staatswirtschaft (államgazdaság) és Volkswirtschaft (társadalmi gazdaság)-nak nevez, Saint Simon pedig, az ő erős beszédmodorában az emberek kormányzása és az ügyek adminisztrációjának.

2. §. A kormányzó állam és az iparos állam.

A modern állam nem egy morális személy, hanem egy igen összetett, sokszerű, proteus-alaku halmaza a morális személyeknek, akik a legkülönbélebb funkciókat végzik.

Egymás mellett állnak itt a hadi szervezetek, amiket a múlt hagyott itt és az ipari szervezetek, amit a jelen tett azokhoz.

Minisztereitől képviselve, egyidőben generális, az egyetem rektora, a hatóság főnöke, rendőrkapitány, másrészt telefon-, posta-, távíró-, vasut-igazgató, híd és utcaépítő, ipar «és bányafelügyelő, a mezőgazdaság protektora, pénzverő.

„Franciaországban – mondja É. de Laveleye – a miniszterek 3 milliárd felett rendelkeznek, ami felülmúlja a föld katasztrális jövedelmét. Azonkívül övék az ellenőrzés joga a községek, *département-ok* és a jótékonyági intézetek budgetje fölött; ez újra felmegy egy milliárdra. Ők tartanak fenn, szabályoznak és vizsgálnak felül mindenféle és minden fokú

nyilvános iskolát; ők nevezik ki az érsekeket és fizetik a lelképásztorokat az egyik kezükből és az opera rövidruhás táncosnőit a másiktól; ők tartják fenn a tudós társaságokat, akadémiákat, csillagvizsgálókat etc.; ők határozzák meg, hogy hány hektárt szabad dohánynyal beültetni, hány növény lesz minden hektáron és hány levél egy növényen és ennek megszámlálására speciális felügyelőket neveznek ki; ők adják el ezt a kábítószert, kedvezményes boltjaikban, a– melynek ők nevezik az egész országban szétszórt ágenseit; ők szállítják a levelet, táviratot, újságot, erre megint egy légió alkalmazott kell; ők készítik az utakat és a vasutakat, építik a hidakat és csatornákat; ők kezelik az állami erdőket, erdősítik a hegyeket, felügyelnek a magánosok erdeire; ők gyártják a sèvres-i porcellánt és a gobelin-szőnyegeket; vám, fogyasztási adó és a segélyezett iparok jutaléka által ők határozzák meg a termelés minden ágában a munkamegosztást.”¹⁾

És ezen sokféle üzlet legfelső igazgatására – a melyeket tényleg hozzáértő, de nem felelős hivatalnokok vezetnek – néhány politikust választanak, a kik felelősek ugyan, de hozzá nem értők.

A mikor a magán-vasutak igazgatósági tanácsának elnöksége magában véve professió; ahová természetsszerűleg mérnököket, technikusokat, politikától idegen szakembereket kellene tenni, azt látjuk, hogy a vidékről előkeresett ügyvédek, politikusok vezetik az ügyeket, a kiknek aligha van más jogcímük a nemzeti lokomotívok vezetésére, mint az, hogy jó szolgálatot tettek a pártjuknak.

Gyakran ugyanaz a miniszter uralkodik az államvasutak

¹⁾ De Laveleye: *Revue des Deux Mondes*, 1882. dec. 15.

felett, aki az állam szekerét hajtja – ez volt Belgiumban az eset Vanderpeereboom idején.

Ha politikai bukás éri, technikai pályájának is vége van és ez a konfúzió a minisztereknek tehetetlensége és állandótlanlansága, összeférhetetlen, sőt ellentétes működéseknek ez a tarka vegyülete szolgáltatja a liberális közgazdáknek legvilágosabb érveiket.

A spártaiak előtt oly kedves részeg kalauz rendszerére visszatérve, szokták bemutatni a bourzsoa-államot burokratikus élősdiségével, fojtó központosításával, kínos ügykezelésével, halogató közigazgatásával, s akkor így szólnak: íme, ezt a kormányzatot akarjátok általánosítani!

Nos, ennek éppen a fordítottja igaz.

A kollektívizmus nemcsak a termelési és csereeszközök kisajátítását akarja. Ezenfelül el akarja különíteni a kormányzás szervétől szolgáló államot a másik államtól, amely ipart űz, bankot tart fenn, szállítási vállalkozó és a társadalom egész gazdasági életének orgánuma.

Elkülönítést (differentiation) mondunk és nem elválasztást (séparation), mert ha az ipari és gazdasági szervezetek jó működésükre *autonom* létet követelnek, nem lehetnek *függetlenek* a kollektív akarat szervét alkotó államtól.

A törvényhozás befolyása, a mi ma a munkaidő szabályozásában, a munkásbiztosítás szervezésében, a munkásvédelemben állandóan megnyilvánul, nem szűnik meg akkor sem, ha a vállalatok a közösség kezében lesznek. Viszont abban a mértékben, a hogy a kollektivitás uralma terjed, nő a politikai és gazdasági funkciók elkülönítésének szükségessége oly mély elkülönítés, mint az egyéni életben a táplálkozás, emésztés és vérkeringés elkülönülése az idegrendszer életétől. Ez a törekvés öntudatlanul, a viszonyok ereje folytán, már

ma érezhető minden országban; mindenütt követelik, néhol meg is valósítják a politika és a közigazgatás többé kevésbé tiszta elválasztását.

Így 1898-ban a *Fédération des associations industrielles et commerciales*, a vasúti díjszabások némely anomáliája fölött panaszkodva, kijelenti, hogy „ezek a visszaélések nem szűnhetnek meg, míg a vasút az állam kezében lesz és egy mindenféle presszióknak és megközelítéseknek alávetett politikus igazgatja.” Ezért követeli „a tarifák tanácsadó bizottságának felállítását, a mely a vasúti hivatalnokokból, parlamenti tagokból és a belga kereskedelem és ipar képviselőiből áll és a miniszternek ezt a bizottságot meg kellene kérdezni minden esetben, a mikor tarifákat akar felállítani vagy módosítani.”

Hasonló tárgyú javaslat fekszik törvénytervezet gyanánt a francia parlament előtt.

Leroy-Beaulieu, a *l'Anarchie postale en France* c. alatt közölt cikkeiben – a mely anarchiát egyébként jelentékenyen túlzott mértékben tüntet föl, – szintén a kormányzó-állam és a postamester-állam elválasztását követeli: „Kérdés, hogy okosan cselekedtek-e, mikor a postaszolgálatot államosították azaz államtitkárt vagy képviselőt, vagy senatort állítottak élére. A postaigazgatásnak semmi köze a politikához, azt csak olyan ember vezetheti, aki arról pályája közben bizonyos technikai készséget szerzett. Miért állítanak tehát a posta élére egy gép-embert, aki szükségképen laikus és hivatásosan rögtönző?”¹⁾

És, ezen igazságos megjegyzést általánosítva hozzátehetjük, miért állítanak hasonló személyiségeket a többi köz-

¹⁾ Message du Conseil fédéral du 25 mars 1897. Chap V. *Organisation des chemins de fer d'État* 141-154. 1.

szolgáltatási ágak élére, különösen pedig a szállítási iparéra, amely mindinkább állami monopóliummá válik?

Miért nem követik a svájci kormány példáját, a mely a nemzeti bank tervezetében, ép úgy mint az 1898-ban viszszevett *vasutak* igazgatását szabályozó törvényben gondosan elkülönítette az állami vezetést a politikától. A svájci vasutak igazgatása az államhatalommal szemben teljesen autonom. Az igazgatótanács tagjait részben az államtanács, részben a szövetségi tanács, részben az egyes kantonok választják. Működésük politikai és kormányzati funkciókkal összeférhetlen; nem politikus szakértők, a helyett hogy politikus laikusok lennének.¹⁾

Ugyanez az autonómia áll fenn és ad kitűnő eredményeket az ausztráliai angol gyarmatok legtöbbjének államvasutain²⁾ az Egyesült Államok munka és közoktatási osztályán³⁾ Belgiumban a takarékpénztár és a közhitelnél – ezek állami intézmények ugyan, de ezért az államtól különálló jogi személyek – Angliában, a városi ügyek terén a *Schoolboards*, a higienikus tanácsadók etc. etc.⁴⁾

Ha ezt a rendszert a közszolgáltatás minden ágára kiterjesztjük, elkerültük azokat a bajokat, melyek az államhatalom visszaélő beavatkozásából, vagy a miniszterek illetéktelenségéből és állandótlanságából háramolnak a termelésre. De ez a reform magában még mindig lényegesen elégtelen: nem

¹⁾ Message du Conseil fédéral du 25 mars 1897. Chap V. *Organisation des chemins de fer d'État* 141-154.1.

²⁾ W. M. Neworth: *Government Railways in a democratic state* (*Economie Journal*, déc. 1892.)

³⁾ De Laveleye: *Le gouvernement dans la démocratie*, II. 121. 1. (Paris, Alcan, 1891.)

⁴⁾ M. Vaùthier. *Le gouvernement local de l'Angleterre*, VII. es IX. fejt. (Paris, Rosseau, 1895)

orvosolhatná azokat a szervei hibákat, a miket az állami igazgatás mai alakja mutat.

3. § A szociális vállalatok decentralizációja.

A mai rendszert úgy politikai, mint közigazgatási tekintetben a végletekig hajtott centralizáció jellemzi.

Az adminisztráció minden ágában, alulról felfelé ellenőrzési rendszer uralkodik, a mi többet ad a határozat formájára, mint a kivitelre, tönkreteszi a kezdeményezést és eltörli a felelősséget.

A belga állam vasutain pl. – és más országokban sincs máskép – a szakmérnök semmi módosítást nem hozhat be a rábízott üzlet lebonyolítási rendszerében, hivatalfőnöke beleegyezése nélkül, a ki megint az igazgatóságtól köteles felhatalmazást kérni, és ez újra, a legtöbb esetben, az igazgatótanács beleegyezését kéri ki.

Vagyis minden újításnak három fórumon kell keresztül menni és igen nagy a valószínűség, hogy valahol *talál* akadályt a sablon, a tudatlanság vagy a roszindulat képében. Ha a kezdeményezés erős akaratú emberből indul ki, akkor le fogja győzni ezeket; de mivel az ilyen szabású emberek igen ritkák, kimondhatjuk, hogy az kezdőlépést gyorsan megbékékozzák, legtöbbször véglegesen.

Másrészt az a hármasság, amit a szervezet követel – azért t. i., hogy mindent a centrumhoz vezessen vissza, – a felelősség elveszését eredményezi. Adva lévén a miniszter szokott incompetenciája, a gazdasági vezetés ellenőrzésének nyilvánosságát az igazgatótanács képviseli. De kihez forduljon ez, ha az igazgatás rossz? Az igazgatósághoz? Ez lehetetlen, mert az igazgatóság semmit sem határozhat el a

tanács hozzájárulása nélkül. És se az igazgatóságnak, se az üzletvezetőségnek, se a hivatali mérnököknek nincs kedvük e nyilvános ellenőrzés gyakorlására, miután nem történik a legkisebb változtatás sem anélkül, hogy előbb az összes alkalmazottak felelősségét meg ne állapítsák.

Ez a rendszer olyan mélyen gyökerezik, hogy a köz-igazgatási ellenőrzés nem gazdasági, hanem formális szempontból történik. A nagy kérdés az, hogy a hierarchikus létrát járó felhatalmazásokat megadják-e. A bevételek ára nem játszik szerepet. Se a hivatalfőnök, se az üzletvezető, se az adminisztráció igazgatója nem csinál soha üzleti számítást. A vasúti miniszter jelentései, valamint a Ház válasza a feltett kérdésekre tisztára mutatják ezt. Az a néhány szám, ami ott szerepel, amit ott adhatnak, átlagszámok az állam számadá-sára, a budget ellenőrzésére.

Ezt a rendszert feltétlenül a *decentralizáció rendszerével* kell helyettesíteni, azaz a felelősség és önkormányzat rendszerével; – és mi sem akadályozza ennek rögtöni keresztül-vitelét; sőt ez kitűnő előkészület és „üzembe hozás” lenne a mai szervezetet helyettesítő federalista szervezet számára.

Egyébként a polgárság kitűnően alkalmazza ezt a rendszert, mihelyt saját közvetlen érdekei forognak szóban. Minden ipari társaságban, úgy technikai mint kereskedelmi szempontból független az igazgató az igazgatótanácstól. Ez utóbbi a részvényeseket képviselve, csak az *eredményt* ellenőrzi; az *elhatározásba* és a *kivitelbe* csak akkor folyik be, ha a szóban forgó érdek igen tekintélyes és a hol feltétlenül szükségesnek ítéli az előzetes felülvizsgálatot.

Minél jelentékenyebb a társaság, annál nagyobb a decentralizáció; így a Seraing-sur-Meuse-ben fekvő Cockerül-telepeken van egy szénbánya-igazgató, külön igazgató a kohók

és hengerezők számára, külön igazgató az acélgyárakban, egy másik a mechanikai szerkezetek részére és egy a szállító osztályban; és habár minden műhely, kemence, telep egy helyen van, mind ugyanazon részvényesek pénzével és pénzeért dolgozik, mindegyik igazgató teljesen független a másiktól.

A kohók és hengerezők igazgatója által előállított vas nem kerül szükségképen a mechanikai konstrukciók igazgatójának műhelyeibe. Ha az előbbi drágábban adhatja el kívülre, kollégája olcsóbban veheti kívülről, akkor az egyik *importál*, a másik *exportál*. Ugyanez áll a szénbányák vagy az acélgyár termékeire.

Hasonló rendszer uralkodik a vasúttársaságoknál. Az északi vasút-társaságnál a lokomotív-műhely szolgáltatja az üzemnek a szállítási eszközöket s rendszeren felszámítja amannak a lokomotívot, a mit neki bérbead. A lokomotívok igazgatója felelős a társaságoknak a lokomotívok fentartási költségéért és az üzemigazgató a vonatok szállításának költségéért.¹⁾

Az államvasutakon nincs ehhez hasonló és ez azért van így, mert az állam mai szervezetében minden az erős, mindentudó, mindenható hatalom fogalmából indul ki.

Tehát, hogy a közszolgáltatásnak a kormányzattal szemben való függetlensége előnyeit kiegészítsük, mindezen iparágaknak decentralizált szerkezetet kellene adni, a melynek részei pontosan meglennének határozva, és saját mozgásukban a lehető legteljesebb autonómiával rendelkeznének. Ez esetben mindenkinek felelőssége tényleges és könnyen megállapítható volna; a személyi kezdeményezés útja megnyílnék;

¹⁾ Ezeket az adatokat Lux, a brüsseli *le Peuple* c. lap szerkesztője közli.

az állami szolgáltatások szervezete olyan hajlékonyságot nyerne, a mi ma teljesen hiányzik belőle és a szocializáció előnyeit megtartva, megszüntetné a nagy társaságok fölényét, amit azok ma a munkaszervezésben mutatnak.

4 §. A jövő állama.

A közvetlen reformok, amelyeket meg lehet és meg kell valósítani, ha a közszolgáltatás üzemének bajait csökkenteni és előnyeit növelni akarjuk, csak töredéke és kiinduló-pontja az államszervezet mélyebb átalakításának.

Az állam fenntartási funkciói békésen vagy forradalmilag, láthatatlanul apró módosítások sorozatán vagy hirtelen rázkódások útján, folyton kisebb körre szorulnak, míg gazdasági tevékenysége egyre nagyobb jelentőséget nyer.

Az államkormányzás és az államgazdaság ellentéte tulajdonképpen nem más, mint annak az ellentétnek a reflexe, a mi a társadalom katonai és gazdasági szerkezete közt van. És minden arra mutat, hogy végső elemzésben a proletárság politikai hódításai, nemzetközi szervezetének kifejlődése, a kapitalista vagyonnak a kollektivitás kezébe kerülése, a kikerülhetetlen visszahatások ellenére is azt fogják eredményezni, hogy az emberek közötti háborúk okai megszűnnek és a kényszerre alapított kormányzati intézmények jelentősége fokozatosan eltűnik.

Ezzel egyidejűleg nőni fog a decentralizált, önálló közigazgatási intézmények jelentősége, a melynek célja a társadalmi szolidaritás szervezése és a köz érdekében egy mindinkább terjedő kollektív terület kiaknázása.

Ha ezt a két törekvést a jövőben továbbvisszük, az önkéntes együttműködésre alapított uralomhoz jutunk el, a

melyben a kormányzó-állam, az Engels kifejezése szerint, múzeumba kerül a rokka és a bronz bárd mellé és átadja helyét az adminisztráló államnak, ami nem más, mint azoknak a szervezeteknek és funkcióknak összesége, a melyek célja a legnagyobb fokú termelés és a vagyon legigazságosabb elosztása.

Ez a legnagyobb szocialista elméletírók közös fölfogása, az *anarchista* Proudhon-tól fel a Marx-iskolához tartozó el-lenséges testvérekig, a Saint-Simonistáktól a Fourier tanítványaiig.¹⁾ Mindegyik aláírhatná a *Considérant* következteté-seit a phalanszter rendszeréről, amit a *Destinée sociale*-ban ír le: „Az így átalakult államok, míg a kereskedelmi és pénz-ügyi mozgalmakat a különböző hierarchiai fokokon intézik, a főbb központok külső ipari viszonyainak élén állnak, kisebb vagy nagyobb egyesülések által választott ügyvivősegeknek tekinthetők, a melyeket a választóik bizalmát bírják. Nem lesz többé hadsereges, csendőrös, rendőrséges állam; nem lehet-séges a zsarnokság, uzsora – de ezektől mindaddig félhet-nek a nemzetek, amíg kardok készítésére kényszerítik őket.

¹⁾ Proudhon: *Du principe fédératif*. Première partie. Chap XI. (Paris, 1863.) és: *Capacité politique des classes ouvrières*. Deuxième partie. Chap. XV. (Paris, 1865). Engels: *L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'État*. Chap. IX. in fine (Paris, Carré, 1893). – *Doctrine de Saint-Simon, Exposition*. 1828-1829. 7-e séance. (Paris, 1830). – *Considérant: Destinée sociale*. (Paris, 1834. 1838).

IV. FEJEZET.

A szétoztás formái.

„A társadalom a kommunizmus-
sal kezdődik. Lényege a kommu-
nizmus és a történelmi evolúció
a kommunizmus általánosítása.”

(Rodbertus.)

Kimutattuk, hogy a szocialista uralom végtelenül többel különbözik az állami egyedárúságok szervezetétől, mint ez utóbbi a kapitalista magánvállalkozások szervezetétől. De még fontosabb, hogy arról a lényeges, mély – egy frourier-ista szavai szerint: *oszlopos* – változásról beszéljünk, a mi a munka szociális szervezéséből származik úgy a termelés, mint a szétoztás szempontjából.

A mint említettük, a kapitalista rendszert a *haszon* szempontjából való árú- és csereérték-termelés jellemzik. „A magántulajdon uralma alatt – mondja Rodbertus, – senki sem dolgozik a társadalom szükségleteiért. A piacnak, a keresletnek dolgoznak, a mit a kínált összegek mutatnak meg. Mély szenvedések lehetnek a társadalomban; ha ezek elosztatására

nincsenek kicserélhető értékek készletben, nem történik semmi enyhítésükre. A társadalmi munka kizárólag a vagyonosok javára történik”. Ha a tulajdon kollektívává válik, akkor a kollektív birtokosok javára történik a termelés. Nem jövedelemhajtásért, hanem a szükségletek kielégítéseért dolgoznak. A helyett, hogy haszontalan és fölösleges dolgokat gyártanak, míg a munkások nagy része éhezik, előbb a legszükségesebbet végeznék el, a táplálás, lakás, öltözködés és tanítás munkáját, s csak a munkafölösleget fordítanák a finomabb és kevésbé fontos munkára. Azaz, *látszólag* visszatérve a primitív termelési formákra, a csereértékek termelésének helyét a használati értékek termelése váltja fel, de nem mint azelőtt a *házi közösség* részére (communaute domestique), hanem a *társadalmi közösség* részére (communaute sociale).

Ennek a változásnak, ennek a forradalomnak jelentőségéről könnyen fogalmat szerezhethünk, ha – sí parva licet componere magnis – összehasonlítjuk egy tőkés részvénytársaság szervezetét egy szocialista kooperációval, a milyen a *Vooruit*, Gandban, vagy a brüsseli *Maison du peuple*. A *részvénytársaság* a hazai vagy a nemzetközi piacnak dolgozik; csereértékeket termel, hogy részvényesei kis kollektivitásának a lehető legnagyobb hasznot biztosítsa. Általánosítsuk ezt az egyesülési mintát, munkátlan részvényeseivel és részvénytelen munkásaival: ez a kapitalista társadalom szervezete.

A *kooperatív egyesület* – amelynek ideálja az lenne, hogy minden tagja résztvenne mindannak a termelésében, amit fogyasztanak – első sorban a társult családokért dolgozik és ha hű akar maradni elveihez, sokkal kevesebbet törődik jövedelmek szerzésével, mint azzal, hogy a szövetkezet tagjainak a lehető legtöbb előnyt szerezze meg.

Ezt a társulási típust általánosítva, megvan, ha tőkélet-

lenül és nagy vonásokkal rajzoltan is, – a szocialista be-
rendezés képe.

Mindenesetre szörnyen nevetséges lenne, ha a jövő világ képét ezekben a csenevész embryókban akarnók megtalálni, a melyek még benne ülnek a kapitalista öntőformában, ami rájuk nyomja jegyét, és a mi egyszersmind megélhetésükhöz is szükséges. Mégis a legjobb mód, hogy a szocialista termelés mikéntjét érezhető, konkrét módon felfogjuk, az., hogy kiindulási pontul a már létező, bár tökéletlen társulásokot vesszük, kiküszöböljük a kapitalista maradványokat és – például a mi nagy belga társulataink mintájára – óriási kooperációkat tételezünk fel, amelybe tartozik egy ország, vagy egy kisebb nagyobb vidék minden lakója, amely birtokában tartja a területén fekvő összes termelő eszközöket, vagy legalább a nagy gyárakét és a melynek minden tagja egy személyben termelő és fogyasztó és akik mind hozzájárulnak testi vagy szellemi munkájukkal a közmunkához, közvetve vagy közvetlenül maguk választják vezetőiket vagy üzleti főnökeiket és az összes szükségletek kielégítésére szolgáló összes használati tárgyakat maguk termelik.

A probléma, amely elleneseink szerint, a felvett módok ellentmondó volta miatt, megoldhatatlanul nehéz, a szétosztás kérdése, az előbb vázolt társadalmi alakulat keretében.

Bármilyen nagyok legyenek is ezek a nehézségek – de mi azt hisszük, hogy ezekkel is szembe fogunk nézni - meg kell jegyeznünk, hogy mi sem gátolja egy oly kollektív társaság kooperációját a tulajdon és a termelés kettős szempontjából, a melyben a mai társadalom díjazási és szétosztási módjának fokozatosan javítására szorítkoznának.

Ép úgy mint a szocialista kooperációk bérrel fizetik

munkásaikat, de minimális bért adnak, a jövedelem egy részét, 8 óránál nem nagyobb munkaidőt – legalább Brüsszelben – állandó alkalmazást, betegség, öregség, munkaképtelenség esetére segítséget biztosítanak nekik, ugyanúgy a nagy kooperációban, a mi lényegében kollektív társadalom lenne, nem lenne kizárt dolog a bérfizetés magasabb formáinak fenntartása. De, tegyük gyorsan hozzá, hogy ez a részleges kollektivizmus, ez a *kapitalista kollektivizmus* - mondanók, ha a két szó egymás mellé írva nem ordítna egymásra – ez az alku szocializmus és individualizmus közt nem más mint átmenet a teljes kollektivizmushoz. Következésképp ez semmiképp se ment fel a különböző szocialista iskoláktól felállított szétosztási módok tanulmányozásától.

Ezeket a formulákat, bár elég sok van, két fő fajra lehet visszavezetni: egyiknek szempontja a kielégítendő szükséglet, másiké a végzett munka – a létezés joga, vagy a közösen termelt javakban való részesülés joga.

A szükséglet fogalmából indulva ki – a *használati értékéből*, – a kommunista ezt állítja: mindenkinek a képessége szerint, mindenkinek a szükséglete szerint. A munka fogalmából kiindulva – a *csere értékéből* – a szó szigorú értelmében vett kollektivista így felel: Minden munkásnak a munkája teljes értéke.

Ez a két formula első tekintetre teljesen ellentétesnek látszik. Mégis azt hisszük, hogy szükséges és lehető is a kettőt összegeztetni, egyiket a másik által kiegyensúlyozni.

1. §. A munkatermék teljes értékére való jog.

A munkatermék összes értékére való jog teljes megvalósulását vagy a Robinson szigetén, vagy az olyan szociális berendezéstől remélhetjük, a hol a tulajdon kollektív és emellett a köztulajdon használata egyéni. Ilyen pl. a falusi közösség esete, ahol, ha nem is minden egyes munkás, de minden gazdasági egység, minden háztartás megkapja a maga részét, mindent maga termel amit elfogyaszt és minden termelését elfogyasztja.

De attól a pillanattól, amidőn az egyéni munka helyét a szociális munka foglalja el, nem lehet a munkásnak *természetben* kiadni termelését, hanem ezen *termék értékét*, a közös munkában kifejtett erő ellenértékét. És ekkor merül fel a probléma, hogy mennyit ér a szétosztási elv ezen uralkodó formulája, *Leit-motivja* minden szocialista programnak: minden munkásnak munkája termését.

A munkatermék teljes összegére való jog, amint Anton Menger megjegyezte, a szocialista elméletben kettős funkciójú; az egyik pozitív, a másik negatív.¹⁾ Negatív értelmében, a munka nélküli jövedelem, a mely a tőke magánbirtoklásának szükséges következménye, igazságtalan, így el kell tűnnie. Pozitív, minden munkás számot tarthat annyira a közös termelésből, a mennyi értéket maga termelt.

Hogy a kapitalista berendezésben nincs így, az eddigi fejtegetésünkéből eléggé világos.

„Amint a föld magántulajdon lesz, – írja A. Smith, –

¹⁾ A. Menger. *Le droit au produit intégral du travail*, 212-214. a fr. fordítás (Paris 1900?)

a tulajdonos részt követel minden termékért, amit itt növeszt vagy szed össze a munkás. Járadéka az első levonás, amit a földre alkalmazott munka értéke szenved. Csaknem minden egyéb munka alá van vetve a haszon érdekében történő hasonló levonásoknak.”¹⁾

Hogy ez megváltozzék, kell, hogy minden munkás birtokosa legyen termelési eszközeinek és maga fogyassza el termelését, vagy annak pontos ellenértékét kapja meg.

Nem is képzelhetni maradibb utópiát, mint amilyen az, hogy a fenti állapot az egyéni tulajdon alapján megvalósítható; ezt eléggé megvilágítottuk az ipari koncentrációról szóló fejezetünkben. De másrészt, lehető-e, hogy a munkás joga a munkaérték teljes összegére a szociális államban, a kollektív tulajdon alapján megvalósuljon? És, feltéve, hogy megvalósítható, igazságos-e ez a formula? Ez a két nehéz kérdés vár megoldásra.

Hogy a szocialista termelésben minden munkás megkapja munkája értékének teljes összegét, arra szükséges, hogy e munka elszigetelhető legyen, azaz megadható legyen az a rész, amit a közös munkában képvisel. Ez a kollektívizmus ellen való fő érv. A végtelen számú vita után, amit ez a kérdés okozott, alig kell elmondanunk, hogy ez a meghatározás lehetetlenül nehéznek látszik.

Ha nem akarunk empirikus számításokra szorítkozni, vagy nem akarjuk minden fajta, „tanult” és „nem tanult” napi munkának ugyanazt az értéket tulajdonítani, hogy állapíthatjuk meg a munkában az egyéni erőktől teremtett értéket, ha ezek agyi vagy izommunkát, működő vagy igazgató munkát végeznek, a termék gyártására vagy forgalmára vonatkoznak?

¹⁾ *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations.* Garnier ford. 1. 131. és 132. 1.

Az egyéni munka értékének meghatározása a szociális munkatermékben, az esetek legnagyobb részében nehezebb, mint a szénaboglyában a gombostűt megtalálni.

Másrészt, ha felvesszük, hogy megtaláltuk az egyéni munkaérték megállapítására az egységes mértéket, akkor se lenne igazságos az összmunka teljes értékét a közvetlen termelők között kiosztani. Ezzel elsikkasztottuk azoknak a közvetett termelőknek a jogát, a kiknek közvetett hozzájárulása szükséges feltétele a közös munkának; azokét, akik munkaképtelenek, gyengék, a kik szenvedésre születtek; végül és főleg, a társadalmat alkotó egyének javára írrok az eredményeket, amiket maga a társadalom ért el.

„Az egyéni munka, – mondja Rodbertus, – legnagyobb részében csak az együttműködés által lesz termékeny. Hogy kapja hát meg az egyén azt, amit nem ő teremtett? A kollektivitás közös erőfeszítése hozza meg a hasznos eredményt – a kollektivitásnak joga van a szociális termék egy meg nem osztható részére.”¹⁾

Amint az individuális munka helyét a szociális termelés foglalja el, a munkaértékre való jog formulája nem vehető individualisztikus értelmében, hanem egyszerűen azt jelenti, hogy a munkások összeségéé a termelt munka összesége - azaz nem vehető el előzetesen belőle semmi, mint a termelési eszköz egyéni birtoklásának idején, a tulajdonos számára.

De ez még nem mondja meg, hogy a közösségben termelt vagyonból mennyi illeti meg az egyes munkást; és ezen a ponton találják ellenfeleink a kollektív szocializmus fő gyengéjét, a létezésre való jog és a munkaértékekre való jog ellentétét hangsúlyozva.

¹⁾ Rodbertus: *Das Kapital*, id. Andlernél: *Les origines du socialisme d'état en Allemagne*, 335. 1. (Paris, Alcan, 1897).

„A kollektívizmusnak nincs módszere a javak szétosztására.” A közgazdák, mint Leroy-Beaulieu egy véleményen vannak ezen a ponton a kommunistákkal és anarchistákkal mint Kropotkin, a kik a kollektivistikus elvnek a kommunista formulát helyezik szembe: „Mindenkinek képessége szerint, mindenkinek szükséglete szerint.”

2. §. A létezésre való jog.

Kropotkin a *La conquête du pain* c. könyvében a létezési jog, helyesebben a segítségre való jog elvét fejtegetve, kijelenti: a kommunista társadalom egyetlen szétosztási elve csak az lehet, amit az európai földművelő közösségek szélében alkalmaznak.

Ha a községnek van erdeje, míg telik, abból mindenki annyit vághat, amennyit akar; az egyedüli ellenőrzést a szomszédok közvéleménye képviseli. Ugyanígy van a községi legelőkkel. Amíg a rét elég a községnek, senki se törődik vele, hogy hány tehén legel rajta; elosztásra vagy részesedésre legfeljebb akkor gondolnak, ha a legelő már nem elég. És ha Kelet-Európába megyünk, ahol szabadon áll az erdő mindenki rendelkezésére, föld pedig bővében van, azt látjuk, hogy a parasztok szükség szerinti mennyiségben vágják a fát és kiki annyi földet művel, amennyire szüksége van és senki se gondol felosztásra vagy parcellázásra. De rögtön elosztják a szálerdőt és a földöt a háztartások közt, ha egyik vagy a másik elégtelenné kezd válni, mint Oroszországban.

Egy szóval: *szabad rendelkezésre* ami bővében van, *elosztani* azt, amit mérlegelni kell. Európa 350 millió lakosa

közül 200 milliónál ma is ez a gyakorlat s ez az emberi természet mélyén gyökerezik.¹⁾

Ne feledjük el egyébként, hogy a szétosztás ezen elemi anódja többnyire munka nélkül található természeti kincsekre vonatkozik. Amint azonban fellép a munka eleme, vagy a <a termelés erőfeszítése válik szükségessé, a kommunista elv alkalmazása rendszerint óriási akadályokba ütközik. Különböző joggal is kérdezhetjük, hogy mekkora fokot kellene a munkások önzetlenségének elérnie, hogy termelő erejüket ne csökkentse minden közvetlen személyi érdek hiánya a termelés eredményének növelésében.

Ezért, amellet hogy teljes elismeréssel adózunk a Kropotkin kommunista elveinek, a melyek már ma is erősödő irányai a modern társadalomnak, – s ezek feltétlenül sokkal nagyobb lendületet vennének a szocialista berendezésű társadalomban, – az, hogy a társadalmi termék szétosztásában csak az egyén szükséglete jöjjön tekintetbe, munkájára való tekintet nélkül, ép oly lehetetlennek látszik nekünk, mint az, hogy csak munkáját veszik tekintetbe, szükségletei nélkül.

Alapjában ez a két elv – mindenkinek munkája szerint és mindenkinek szükséglete szerint, – annak az evolúciónak kezdő és végpontját jelentik, a mely a mai társadalomból előbb a kollektívizmus legtökéletlenebb formáját fejleszt ki, hogy végül a kommunizmus legszabadabb és legteljesebb formáihoz érjen el.

E ponton egyik vagyunk bizonyos és nem a kisebbek közül való kommunista-anarchistákkal. „Amíg a nemzetek – anondja Carpenter – oly mélyen bevették a kommercializmus és a verseny tanítását, mint a maiak a „mindenki magáért”

*) Kropotkin: La conquête du pain, 78 és 79. 1. (Paris, Stock, 1892.)

elvét, idő kell nekik, míg azokat elfelejtik. A rég elfojtott közélet érzése nőni fog, de lassan. Be kell ismerni tehát, hogy arra, hogy ez új eszmék és új életszokások kifejlődésére idő legyen, a kollektívizmus áthidaló korszakán is át kell esnünk. Ilyen formulák mint: a termelési eszközök és a talaj nacionalizálása, bár határozatlanok és szigorú alkalmazásuk lehetetlen: lesznek az a mag, a melyből ez az érzés kinő. Részleges alkalmazásuk fogja gyakorolni az embert a közös munkára és a kommunisztikus berendezés eszméjére.¹⁾

Így a különböző szocialista iskolák ellentéte rögtön eltűnik, ha belátjuk, hogy azok a társadalmi fejlődés különböző fokaira vonatkoznak.

Végső célunk, ideálunk a kommunizmus és ennek már most is, a közszolgáltatások mind nagyobb számában megtaláljuk legalább részleges alkalmazását; ilyen pl. az ingyenes oktatásra fordított költségek, a gyermekek táplálása, (iskolai kintinok), a szocialista hatóságoktól függő iskolákban, a betegeknek, aggoknak, a munkaképteleneknek a biztos existencia nyújtása – legalább bizonyos országokban.

Talán eljön még az idő, midőn az erkölcsiség és az általános szolidaritás haladása, a termelés bősége, a termelési szétosztás minden más módjának nehézségei és kényelmetlensége meghozzák a kommunista elv általános alkalmazását. De a dolgok mai állásában számolnunk kell az önzéssel, a szorosan személyi érdekekkel, mert ez szükséges ma a szociális munka termelés-maximumának elérésére.

¹⁾ E. Carpenter: *Etapas vers la liberté. (Humanité nouvelle, 1898. jan.)*

3. §. Összefoglalás; következtetések.

Lehetetlen tehát olyan szétosztási elvet találni, amely a társadalmi fejlődés minden fokán alkalmazható. Bármely elvnek elsősege viszonylagos és átmeneti s végső eredményben attól a képességétől függ, amelylyel – *megadott pillanatban* – a termelő erő legnagyobb feszültségét, az össztermelés legnagyobb eredményét éri el.

Jegyezzük meg azonfelül, hogy szocialista államban a szétosztásnak egyáltalán nem lesz meg a mai fontossága, amelyet a polgári közgazdák igyekeznek a jövőnek feltételül különböző szociális állapotába átvinni.

Ma ugyanis az egész értéktöbblet a magántőke birtokosai közt oszlik meg; ennek az értéktöbbletnek egy része a szétosztás folyamatánál a termelési eszközök fejlesztésére – és nem improduktív fogyasztásra – fordítatik; továbbá közvetett termelők jutalmazására, vagy a közkiadások fedezésére.

Szocialista államban az értéktöbblet aránylag kis részének elosztásáról van szó. Ezen értéktöbbletnek az egyének közti szétosztása előtt a közösség félreteszi a termelés folytatásához a termelésben anyagilag nem részesülő munkások díjazására és a polgárok szabad rendelkezésére álló közszolgáltatások fenntartására szükséges segédeszközöket.

Szociális államban, ahol a kommunista elvek befolyása folyton növényben van, ezek a közérdekű félretételek mindjobban megszorítanak a szétosztás területét.

Vegyünk fel pl. egy olyan társadalmat, amely termelési eszközeinek fejlesztését a kollektív akarat tényeivel maga szabályozná, amely minden munkásnak vagy munkaképtelen-

nek *egyenlő* jogokat nyújtana szükségletei fedezésére, szervezné az ingyenes oktatást és a gyermekek felnevelését, a lakást, világítást, fűtést, az ivóvíz szétosztását, a levelek, utasok, árúk szállítását, szóval a társadalmi életnek minden olyan funkcióját, amelyek egész általános érdekeknek felelve meg, lényegesen azonosak minden egyénre; világos, hogy az ilyen társadalomban, amit a kommunizmus már impregnált, az egyéni szétosztás kérdése – pl. a szolgáltatott munka mennyisége vagy minősége szerint – viszonylag másodlagos fontosságúvá süllyedne.

Ilyen már most, bizonyos mértékben – újból visszatérünk erre, hogy gondolatainkat konkrétebbé tegyük – a szétosztás módja a szocialista kooperációkban. Így a brüsseli Maison des Peuple-ben a haszon-kiosztás előtt a szabályok a személyzet munkásainak normal-bért biztosítanak, a *Parti Ouvrier* csoportjainak a lakást, fűtést, világítást, a beteg tagoknak az étkezést és orvos, gyógyszerári segélyt, a művészettanítási, nevelési, propaganda-terjesztő szakosztálynak a kooperáció vagyoniával arányos segélyt; és csak ezeknek teljesítése, továbbá az amortizáció és a társadalmi eszközök kifejlesztésére szükséges összegek, valamint a tartalék félretétele után osztják szét a maradékot az egyesültek közt.

Ugyanígy a szocialista államban csak az általános szükségletek kielégítése után, a közösség minden tagja existenciájának biztosítása után lehet a termékek vagy inkább a termékek értékének fölöslegét egyéni szétosztás tárgyává tenni!

A mellett mi sem akadályozná a kollektív társadalmat, hogy a mily mértékben társadalmilag hasznosnak látszik a termelés szempontjából különös előnyöket biztosítani bizonyos munkásoknak vagy bizonyos munkát végző munkásoknak energiájuk ösztönzésére és munkájuk erősítésére, a javadal-

mázasoknak – *mutatis mutandis* – hierarchiáját állítsák fel, – amilyen ma is fennáll a közszolgáltatásokban.

Vagyis a kollektívizmus nem áll szükségkép az egyenlő javadalmasítás alapján. És ezzel megfelelhetünk a banális ellenvetésre, hogy a kollektív társadalomban mindenki a legkényelmesebb és legkönnyebb mesterséget akarná űzni; tehát erőszakot kellene alkalmazni, hogy az erők és a munka igazságos szétosztását elérjük; a closet-tisztítás kötelező volna, mint ma a katonaság.

Jegyezzük meg, hogy amikor ez így lenne, hamar feltalálnák azokat az eszközöket, amik ezeket az „utálatos munkákat” igen kevésre redukálnák. De, hogy az ellenvetést egész súlyában visszavessük, neki kölcsönzött általános jelentőségével együtt, könnyen megmutathatjuk, hogy a kollektív berendezés erre nézve ugyanolyan eszközökkel rendelkezik, mint a tőkés berendezés.

Mi történik ma, ha egy iparágban nagyon sok a munkái? A bérek csökkennek. Ha kevés a munkás, a bérek emelkednek. Ugyanilyen eszközt alkalmazhatna a kollektív társadalom is: miután a szükséges elvonások megtörténnek és a minimális díjazás kifizettetett, minden iparág fölöslegének szétosztásánál annál kisebb rész jut egyre, minél többen vannak. Így a túlsúfolt mesterségek kevésbé jövedelmezők; az elhagyott, hálátlan és veszélyes foglalkozásokért nagyobb díjazás jár. Csak egy különbség lenne, de ez a kollektívizmus javára; és ez az, hogy ma a szakoktatás hiányossága miatt igen nehéz az áttérés egyik foglalkozásról a másikra; ezt a szocialista államban könnyű volna kikerülni.

Tovább kell-e még mennünk azon problémák elemzésében, amiket a kollektív munkaszervezés szül; kell-e kutatnunk, hogy mily mértékben vesznek részt a munkás kollekti-

vitások a vállalat vezetésében és az igazgatóság választásában? Ez annyit jelentene, hogy félreismerjük, hogy ezek idő, hely, az iparág és a termelők erkölcsi és értelmi fejlődése szerint különböznek.

Amennyire fontos, hogy pontosak és praktikusak legyünk, ha a ma vagy holnap rendszabályairól van szó, annyira kalandos vállalkozás lenne, ha annak az organizációnak részletes tervét akarnók megrajzolni, amelynek csak nagy vonalai látszanak még a szociális látóhatáron.

Azokat pedig, akik szeretnek hasonló hipotézisekkel foglalkozni, „a jövő állam rajzaira” utaljuk, amelyek oly nagy számban teremnek néhány évtized óta. Csak a választás zavarhatja meg őket a Schäeffle tudományos szabatosága,¹⁾ a Bellamy kissé földhöz ragadt szellemessége,²⁾ a William Morris poétikus képzelete közt³⁾ és ha a modern utópiákon keresztül mentek, ezen ideális felfogások különbözősége maga megmutatja szubjektív voltukat.

Távol áll tőlünk ezen irodalmi termékek tényleges hasznának tagadása: ezek tényleg kellemesen teszik konkréttá a rendszerek elvontságait; hozzászoktatják gondolatainkat a bourzsoá világnézet történeti kategóriáin kívüli szabad mozgáshoz; de ha már sikerült szabatosá tenni álmainkat, újra fel kell venni a valósággal való érintkezést, megmérni az akadályokat amelyek az ígéret földjétől elválasztanak és kutatni, hogy milyen eszközökkel érhetnek ezekhez a népek a jobb jövő felé mentükben.

¹⁾ Schäeffle: *La quintessence du socialisme*. Maion ford. (Paris 1380.)

²⁾ Bellamy: *Looking backward*. Francia ford. P. Rey, Reinach előszavával.

³⁾ Morris: *News from Nowhere*. (London, Reeves and Turner, 1886.); töredékesen ford. a *Société Nouvelle*-ben, e cím alatt: *Nouvelles de nulle part*, 1892. 1. Semestre.

V. FEJEZET.

A megvalósítás eszközei.

„Ha a földieket nem tudom rábírni, a poklokat mozgatom meg.”

Vergilius.

A termelés és csere minden ágában, ahol a kapitalista összpontosítás elvégezte a magáét, a munka és a tulajdonnak széles alapon való visszaállítására egyedül hatásos eszköz a kisajátítók kisajátítása, a magántulajdon eltörlése. De ha minden szocialista egyetért ebben a pontban, távolról sem értenek egyet a követendő eljárás mikéntje felett.

A különböző iskolák által javasolt szocializálási tervek három csoportba oszthatók a szerint, hogy az eszközök kisajátítását kártalanítás nélkül, teljes kártalanítással vagy élethossziglani kártalanítással akarják eszközölni.

1. §. A kártalanítás nélküli kisajátítás.

Akik a kapitalista tőke egyszerű és teljes elkobzását tervezik, történelmi praecedensekre hivatkozhatnak; ezek közt

kétségtelenül a feudális javak 1789-ben történt kártalanítás nélküli elvétele a legnevezetesebb.

André Lichtenberger *Le Socialisme et la Révolution française* c. könyvében világosan kimutatta, hogy ugyanazok az érvek, amelyek a burzsoák által végzett kisajátítást igazolják, azonosan alkalmazhatók a burzsoák kisajátíttatására is, következőleg aki a privilégiumok 1789-iki eltörléséért lelkesül, talán elég gyenge alapon tiltakozik az 1900-iki előjogok eltörlése ellen.

„A tőke, bár sokkal kevésbé fenyegetve, mint az 1789-iki feudális javak, ezekkel azt a közös vonást mutatja, hogy a nemzetnek csak egy kis töredéke tartja őket jogosnak és épúgy kérdésesek, mint a feudális jogok, azon nap, midőn a nemzet ez ellenséges része uralomra jutva, a tulajdonnak olyan meghatározását adná, amelyben az benn se foglaltatnék. És még azt se mondhatjuk, hogy ez a rendszabály támadóbb jellegű lenne, mint az 1789-iki volt. Amint az összeírás nem fedi a magántulajdont, egész könnyen képzelhetünk a tőkével szemben olyan politikát, ami a feudális jogokkal szemben követethez teljesen hasonló. A feudális jogok közt megkülönböztetjük azokat, amik a holt-kézből származnak s amelyeket el kell törölni és azokat, amelyek a tulajdonból származtak és visszavásárolhatók. A tőkében is megkülönböztetjük az olyat, ami a munka-termék felhalmozásából származott és az olyat, ami tisztán a pénz munkájából származott; e utóbbi törvénytelen hírben áll és ezért el kell törölni; és csak az elsőt kell megtartani vagy fogyasztási cikkekkel helyettesíteni.”

„És ha a feudális előjogokat az arisztokrata-ellenes érzület és a közérdek kívánatára kártalanítás nélkül törölték el, miért ne érné ugyanazon okokból ugyanaz a sors

a tőkét is, miután a fogyasztási javakat nem fizették meg?”¹⁾)

Senki sem állíthatja, hogy a birtokos osztály ellenállása nem hoz-e az 1789-ikihez hasonló következményeket; hogy a békés és fokozatos kisajátítás hosszan kidolgozott terveit nem éri-e ugyanaz a sors, ami a francia forradalom hajnalán* a Turgot, Condorcet hasonló munkáit érte.

Csakhogy ahhoz, hogy a kapitalista tulajdon elkobzása, a kártalanítás nélküli kisajátítás elgondolható legyen, – nem számolva azzal, hogy törvényes lenne-e, – *szükségképen* minden föld és tőkejövedelem egyidejű megszűnésének feltevésére kell helyezkedni.

Helyesen mondja Kropotkin, hogy társadalmunkban vannak olyan megállapított viszonyok, a melyeket lehetetlen módosítani, ha csak egy részüket érintjük. „Tegyük fel – mondja – hogy valamely vidéken korlátolt kisajátítás jön létre; például kisajátítják a nagy földesurakat, de nem nyúlnak a gyárakhoz, mint ahogy Henry George kívánta; vagy hogy egy városban kisajátítják a házakat, de nem teszik közzé az élelmiszereket; vagy hogy valamely iparos vidéken kisajátítják a gyárakat, de a nagybirtokot nem háborgatják. Az eredmény mindig ugyanaz. A gazdasági élet roppant felfordulása, anélkül, hogy ennek új alapokon való újjászervezésére eszközeink lennének. Az ipar és a forgalom megakadása, anélkül, hogy az igazság elveihez eljutnánk; a társadalom teljes képtelensége harmonikus egész létrehozására.”²⁾)

Az okoskodás kikerülhetetlen; ugyanezt találjuk Desli-

¹⁾ Lichtenberger. Le socialisme et la Révolution française, 234. és köv. I. (Paris, Alcan 1899.)

²⁾ La conquête du pain, 53. 1.

nières-nél (Esquisse du régime collectiviste); a kisajátítás vagy teljes lesz, vagy nem vihető keresztül.

De másrészt, hogy ez a kisajátítás ne ütközzék elháríthatatlan akadályokba, arra kell, hogy a kapitalista tőkeösszpontosítás elérte legyen a végét, hogy az egyéni tulajdon csak emlék alakjában létezzék, hogy a polgárok legnagyobb része proletárokból áll, legyen, akiknek „nincs más veszteni valójuk, mint a láncaik.”

És még ebben a feltevésben is, a melynek megvalósítása elég távolinak látszik, kétségtelen, hogy a szocialista elszámolásban a kártalanítás nélküli kisajátítás – ellenszegüléseivel, zavaraival, a feltétlenül beálló véres felfordulásokkal, mindenesetre a *legköltésesebb* lenne.

„Egyáltalán nem tekintjük lehetetlennek a birtokosok kártalanítását – írja Engels, – bármilyenek is a körülmények. Hányszor fejezte ki nekem Karl Marx azt a véleményét, hogy ha az egész bandát meg tudnók vásárolni, akkor szabadulnánk meg tőlük a legolcsóbban”.

Vizsgáljuk meg tehát, hogy ez a megvásárlás lehető-e, ha a kapitalistáknak annyit szánunk, a mit a belga kormány „igazságos és előzetes kártalanításnak” nevez.

2 §. A kártalanítással való kisajátítás.

Ezt az eljárást alkalmazzák a mai kormányok, midőn pl. egy vasúti engedélyt vásárolnak vissza.

Az állam kölcsönveszi a visszavásárláshoz szükséges pénzt és a kisajátított tőkések mindenesetre megkapják annak az ellenértékét, amit elvettek tőlük. Sőt a fizetett kártalanítás legtöbbször jóval meghaladja a köztulajdonba jutó javak értékét; de föltéve, hogy ez az eset nem áll fenn, hogy a visz-

szavásárlás rendes körülmények közt történik, mindenki beláthatja, hogy az ilyen kisajátítás semmiképp sem oldja meg a munka nélküli jövedelmek kisajátításának kérdését.

Igaz, hogy a részvényesek osztalékai megszűnnek, de cserében állampapírokat kapnak. Kiterjesztik a kollektivitás birodalmát, de növelik az államadósságot. Ezért mondja Finet érdekes füzetében: „Azok, akik kölcsönt vesznek föl, hogy nemzeti javakat szerezzenek, a kollektivitás ellenére és a kapitalisták javára cselekszenek, mindaddig, amíg ezek járulékaikat húzzák. A javakat drágábban vásárolják vissza, mint a mennyibe előbbi tulajdonosaiknak kerültek, és olyan befektetéseket eszközölnék, a mik nem hozzák be az államnak általában azt sem, a miből a kölcsön terheit fizessék.¹⁾”

Kétségtelen, hogy ebben a kritikában van némi túlzás is. A belga vasutak egyesítése, dacára egyes visszavásárlások horribilis árának – nem tekintve a közönség és a személyzetnek szóló előnyöket, pénzügyileg sem volt sikertelen művelet.²⁾

De mégis tagadhatatlan, hogy a termelési eszközök visszavétele – a míg az államadósság növelésével jár – semmiképp sem vet véget a mások munkája révén munka nélkül élő tőkésosztályának. És ezen állapotokban nem képzelhetjük másképp ezen élősdi osztály eltörlését mint amortizáció

¹⁾ Finet: *Le régime financier de la Belgique*. A kollektivitásban is szükséges a budget; 19. 1. (Bruxelles 1894).

²⁾ A visszavásárlások vagy megegyezés, vagy a koncessziókban bennfoglalt visszavásárlási pontok értelmében történtek. A közérdekű kisajátítás, a melynek alapja a polgári törvénykönyv 545. cikke és a belga alkotmány 11. cikke a tulajdon minden ágára kiterjed, de a gyakorlatban csak ingatlanokra vétetett alkalmazásba. A közérdekű kisajátítást általánosan megállapító törvény szükséges voltáról lásd Faider: *De Vexpension en foules matières du droit d'expropriation*. (Liège, Desoer, 1897.)

vagy csőd útján. Egyik a kettő közül: vagy megtagadná az állam a fizetést, illetőleg képtelen lenne kötelezettségei kiegyenlítésére – s így indirecte újból a kártalanítás nélküli kisajátításhoz jutottunk; vagy pedig az államadósság fokozatos törlesztését kezdené meg.

Csakhogy a törlesztéshez pénz kell és azt vagy a munka, vagy a szerzett vagyon szolgáltatja. És ez arra vezet, hogy mi módon kártalaníthatná a kollektivitás az élő kapitalistákat, miután a holt kapitalistákat *kártalanítás nélkül* sajtátította ki.

3. §. Kisajátítás élethossziglani kártalanítással.

Az ilyen tervezetű kisajátítási módozatok közt vannak olyanok, a melyek, ép úgy mint a kártalanítás nélküli kisajátítás – a kapitalista rendszerről a kollektivismusra való hirtelen és teljes átmenetet tételezi fel, mások ellenben me-^lélegesnek fokozatos, sőt egyesek korlátozt átalakulással.

Schäeffle, a *Quintessenz des Sozialismus-ban* így jellemzi az első csoport rendszerét:

„A bourzsoá jogot formálhat ahhoz, amit a termelés mai rendszerében szerzett; mi pedig visszavásároljuk magántőkéjét, mint a hogy ő megvásárolta a feudális jogokat. De semmi esetre sincs joga a termelés *eljävendő jobb rendszerének* megakadályozását hirdetni. A nép a termelés új módját bármely pillanatban ép úgy proklamálhatja, mint az igazságszolgáltatás új módját. Akkor a tőkés nem üzheti tovább a nagyipart; boldognak érezheti magát, ha tőkéjét megvásárolják tőle és gyermekeitől évjáradék képében, amelyek addig tartanak, míg mindenki hozzá nem alkalmazkodott az új állapothoz. A tőkés meg fog hajolni a nép többségétől kinyilvánított új jogrend előtt, mint a hogy meghajolt az arisztokrácia

a bourzsoázia által kinyilvánított jog előtt s megelégedett a feudális jogok eladásával.”¹⁾

Ha így hajtanák végre a kisajátítást, akkor pl. egy olyan család, amelynek 100 millió frankot érő termelési eszköz van birtokában, teljesen kártalanítottnak tekinthetné magát, ha harminc, negyven vagy ötven évi annuitásban megkapná a 100 millió frank értéket fogyasztási, fényűzési és szórakozási cikkekben.

De ez a magántőke minden alakjának *egyidejű* eltörlését tételezi fel. Tényleg megengedhetetlen, hogy bizonyos birtokosok csak egyideig járó évjáradékban részesüljenek, míg mások élethossziglani járadékokat húzzanak. Tehát az élethossziglani kártalanítás módozata nem alkalmazható, ha a kapitalista tulajdonjogról a kollektív tulajdonjogra való fokozatos átmenetről van szó, amely a legkisebb ellenállás vonalát követi. A szocializációnak ez az eljárása csak úgy vihető keresztül, ha mindenkinek egyenlő mértékkel mérünk és nem teremtünk a tőkések különböző fajainak különböző:) elbánási kategóriákat. „Az új társadalmi szervezetnek, amelynek lényege, hogy az igazságra épít, úgy kell eljönnie, hogy egyetlen igazságtalanságot se okozzon.” (Colins.) Ezt pedig annak a rendszernek követésével érhetjük el, amely a Bazard szavai szerint „abban áll, hogy a Munkások Egyesületévé alakult államra ruházzuk át az örökösödés jogát, amely addig a családok keretébe volt zárva.”²⁾

A számtalan módszer közül, amelyeknek célja a törvényes vagy végrendeleti örökösödési jog megszorítása, példaképp a Colins által javasolt módozatokat fogjuk idézni, (*Théorie générale de l'organisation de la propriété.*³⁾

¹⁾ La Quintessence du socialisme. Malon ford. 37. l.

²⁾ *Doctrine de Saint-Simon.* Exposition 1828-1829. Septième séance, 187. l. (Paris, 1830.)

³⁾ *La science sociale*, V., 320. és köv. l.

1.A végrendelet nélküli örökösödés.

„A végrendelet nélküli örökösödés formái közül egyedül a *közvetlen* örökösödés alkalmas a munkakedv ösztönzésére. Minden más módja hatástalan ez ösztönzés szempontjából, mindaddig, amíg a végrendeleti örökösödés fennáll.

Tehát:

„Törvény által eltörölendő minden oldalági örökösödés: és minden végrendelet nélkül fennmaradó hagyaték, amelynek közvetlen örököse nincs, kollektív tulajdonná teendő.

2. Végrendeleti örökösödés.

„A végrendeleti örökösödés, mint a *munkára ösztönzés* rugója, *elsőrangú társadalmi tényező*.”

„Tény, hogy ez az örökösödés a kollektív vagyon folytonos kibérbítését és az egyéni vagyon szaporítását idézi elő, tehát a tömegek elszegényedése felé vezet.”

„De a társadalom, a családi szervezet és a tulajdon szervezésének egyedüli védője, ezen örökösödési fajra oly súlyos adót vethet, amilyent lehet anélkül, hogy a munkára való ösztönzés ez által ne gátoltassék.”

„Ezt az adót mi nem tartjuk 25 százaléknál magasabbnak.”

„Világos, hogy aki végrendelet útján 100,000 frankot örököl, nem láthat semmi igazságtalanságot abban, hogy csak 75,000 frankot kap, hiszen tudja, hogy minden lehető végrendeleti hagyatékban ő is részesedik a levont rész által.”

Tehát:

„Törvény által 25 százalékos adó vetendő minden végrendeleti utón hagyott örökségre.”

Magától értetődik, hogy ezen adó mennyisége, közvetlen alkalmazásának lehetősége, egyszóval az örökösödési reform gyökeres volta nagyrészt a szomszédos államok törvényeinek párhuzamos haladásától és egész csomó más körül-

menytől függ, amelyeket itt lehetetlen elősorolni. De minden-
 esetre tagadhatatlan, hogy az örökösödési jog többé-kevésbé
 erős megszorítása egyik leghatásosabb eszköznek látszik arra,
 hogy az államnak, – helyesebben a kollektivitásnak a ter-
 melési eszközök fokozatos szocializálására szükséges segéd-
 eszközöket biztosítsa.

Tudnunk kell még, hogy mikép használhatók fel ezek a
 segédeszközök leghatásosabban a cél elérésére.

E tekintetben három főrendszert ismerünk; ezekre ve-
 zethető vissza a többi mind.

1. Olyan termelő szövetkezetek felállítása, amelyeknek
 az állam nyújt hitelt.

2. Az állam beavatkozása a létező, vagy a megalakulás
 küszöbén álló vállalatokba.

3. Egyes iparágak teljes szocializálása, kártérítés fizetése
 mellett való visszavásárlás útján.

A) A termelő szövetkezetek.

Ez az a rendszer, amit Menger *társulati szocializmusnak*
 nevez és amelyhez hasonló Louis Blanc és Ferdinand Lassalle
 neve fűződik.

Mikor Lassalle 100 millió tallért követelt az államtól,
 hogy Németországban munkások termelő-szövetkezeteit állítsa
 îel, lényegében nem tett mást, mint felújította a Louis Blanc
 reformtervezetét, amelyet az az 1848. forradalom alatt dolgo-
 zott ki.

Louis Blanc az *Organisation du travail*-ban és a *Ques-
 tions d'aujourd'hui et de demain* negyedik kötetében a fou-
 rier-isták eszméit újra felvetve, egy *Ministère du Progrès* (a
 haladás minisztériuma) felállítását követeli, amelynek főcélja a

proletariátusnak fokozatos reformok útján történő megszüntetése lenne. Ez a minisztérium ellenőrizné a vasutakat, bányákat, pénzkibocsátó bankokat, biztosító intézeteket; bazárokat állítana fel a kiskereskedelem, raktárokat a nagykereskedelem részére; ezeket, leraktározott árúik szerinti *árú-pénz* használására jogosítaná fel. Az államnak ezen vállalatokból szerzett hasznát első sorban is arra fordítanák, hogy azt a tőkét és kamatait fizessék, ami ezen pénzügyi műveletek végrehajtásához szükséges volt; a főlőleg a *Munkáspénztárt*¹⁾ (Budget-ouvrier) gyarapítaná. Ez a pénztár ipari és mezőgazdasági munkásszövetkezetek alapítására szolgálna, amelyek termelési eszközeik vásárlására az állam hitelét élveznék.

„Miután ez az alapítás tekintélyes összegek befektetését követeli, a főműhelyek száma szigorúan meg lenne határozva – mondja tovább Louis Blanc – de ezeknek már szerveztük miatt is, roppant terjeszkedő erejük lenne.”

„Miután a kormány e *szociális műhelyek* egyedüli alapítója, ő szerkesztené ezeknek szabályzatát is. Ez a szabályzat, amit a nemzet képvisellete tárgyal és szavaz meg, törvény erejével bírna.

„A *szociális műhelyekbe*, a munkaeszközök megvásárlására fordított tőke erejéig, minden munkást behívnának, akt erkölcsi biztosítékokat tudna nyújtani.”

Mivel a mai nemzedék hamis, antiszociális nevelése folytam csak a díjazás emelésében kereshetjük a munkára ösztönzés és bátorítás rugóit, a bérek nagyságát a funkciók értéke határozná meg; e pontban egészen új nevelésnek kell az eszméket és szokásokat megváltoztatni. Magától értetődik, hogy

¹⁾ Menger: *Le droit au produit intégral du travail* 161. és köv. I. francia ford. (Paris, 1900.)

a legkisebb bérnek is bőven elégnek kell lenni a munkás lét-fentartására!¹⁾

Kigondolójuk szemében *e szociális műhelyek* a munka termelőképességére annyira fölülmúlják a kapitalista telepeket, hogy ez utóbbiak a biztos pusztulásra vannak kárhoztatva, ha nem alakulnak át szociális műhelyekké.

„A mai kapitalista ura és zsarnoka a piacnak; a kormány szabályozója lenne. Nem azért élne a konkurrencia fegyverével, hogy erőszakosan tönkre tegye a magán ipart - ez mindenekelőtt távol áll a tőle – hanem azért, hogy azt észrevétlenül olvaszsza be. Tényleg az ipar minden ágában, ahol szociális műhelyeket állítottak fel, özönlenének e felé azon előnyökért, amiket a társultaknak nyújt, tőkésék és munkások. Nem sok idő alatt és uzsora nélkül, igazságtalanság nélkül, helyrehozhatatlan szerencsétlenségek nélkül és a társulás elvének hasznára, az történnék, ami ma oly sajnálatos erőszakkal megy végbe az egyéni önzés javára. A mai, nagyon gazdag iparos egy csapással megsemmisítheti vetélytársait, és a maga egyedárujává tehet egy egész iparágat. Ami rendszerünkben az állam fokról-fokra válna az ipar patrónusává, és a siker eszközüül a monopólium helyett a verseny eltörlését értük el az egyesülés által.”

Ebben a munkaszervezési tervben sok kivetni való van; ez ugyanis a testületi egyedáruságot teszi a kapitalista előjogok helyébe; és a termelés különböző ágain belül elnyomva a konkurrenciát, annál jobban hangsúlyozza az egyes iparágak egymásközi versenyét. De függetlenül az ilyen meggondolásoktól, különös volna azt hinni, hogy a kapitalizmus fejlődésének mai állapotában, kooperatív termelősövetkezetek még

¹⁾ Louis Blanc: Organisation du travail. 117 és köv. l. (Brüsszel, 1852).

állami segítséggel is, győzelmesen állhatnak ki a versenyt a nagy vállalatokkal, amelyek a piacon uralkodnak.

A termelésnek csak azon ágaiban lenne képes a termelőszövetkezetek rendszere a teljes szocializációhoz, való átmenetül szolgálni, amelyeknek kapitalisztikus fejlettsége még csekély, tehát a mezőgazdasági iparágak egy részénél.

B) A beavatkozás rendszere.

A modern szocializmus, új vállalatok alapítása helyett, amiknek feladata a kapitalista vállalatok tönkretétele lenne, inkább a meglévő vállalatok szocializálását tervezi, akár ki-sajátításuk, akár az állam részvétele által. Ez utóbbi rendszer híve a „*szabad társulás*” (libre socialisation) terve, amit E. Solvay terjesztett a belga szenátus elé, 1899. dec. 27-én.

„Mindenekelőtt a kereskedelmi társulatokról szóló törvényt kellene módosítani, hogy a jövőben megakadályozzuk mindenféle olyan üzlet, eddig nagyon is könnyű üzlet lebonyolítását, ami kizárólag a kezdeményezők hasznára, és a részvényesek kárára szolgált. így pl. egy üzlet alapítóit kötelezni lehetne, hogy abban 5-10 évig érdekelve legyenek; a betéteket bkonyos kamatlábat meghaladó nyereseményekben fizessék, stb. Persze közelebbről kell megvizsgálni a rendszabályokat, amiket ebben a dologban hozni lehet, de az bizonyos, hogy a törvényhozás bevonása feltétlenül szükséges, s a még vázolandó általánosabb cél kizárásával is.

„A szerencsétlen ipari és kereskedelmi vállalkozások száma így tekintélyesen megakadna és miután egyes országok, mint Belgium, Németország, Angolország gazdagsága, kisebb időszakokban tekintve, növényben van, ezek közül az

amelyiknek pénzügyi ereje elég nagy, hogy minden alakuló vállalat iránt érdeklődjék, ha bekötött szemmel is, bizonyos, hogy nyerne *a nagyszámok törvényének értelmében*, amelyre sikeresen épít minden fajta biztosító társaság.”

„Azt hiszem, hogy az állam egyetlen törvény által az ország összes vállalatának részesévé válhatik. Akkor azt mondhatná a közönségnek: hozzatok annyi pénzt, amennyit akartok, az államadóságával körülbelül egyenlő kamatra; én azt elfogadom, és elhelyezem, mint csaknem passiv részvényes minden alakuló vagy virágzó vállalatban. – Természetes, hogy ez az elhelyezés külön megállapítandó fix szabályok szerint történék.”

„Ilyen feltételek mellett az államnak igen kevés dolga volna a vezetéssel, adminisztratív költségei lényegesen jelentéktelenek, s haszna lenne csaknem az egész különbség a tőkekölcsönökhöz kellő kamat és azon átlagosztalék közt, amiben az érdekelt üzletektől részesülne. Minél több pénzt letéteményeznek nála, annál jobban kiterjeszti részesedéseit. A vállalatokat létrehozó magánkezdeményezés épségben maradna, ezt az új rend nem is érintené, és mégis az állam a körülményekhez mérten, de folyton erősebben szocializálna. És könnyen fel lehet fogni olyan elméleti szociális állapotot, amelyben minden üzlet szocializálódott pusztán az előbbi szabad elv folytonos alkalmazása által. A magánkezdeményezés az utolsó pillanatig megszakítatlanul épségben maradt, és ez utolsó *stádiumban* is csak azért tölt be, a hivatalnoki helyett kereskedői vagy ipari állást, hogy aktív tevékenységük munkájukért magasabb díjazást nyerhessenek.”

„Úgy látszik nekem, hogy ez értékes elv. Megoldásnak látom ezt, amit már régóta keresek a szociáldemokrata fejlődés helyes mederben előrevitelére és a vállalatok szociálizá-

lására; mindhármát: haladást, korlátozást és szocializálást az államra bízna a nemzet, anélkül hogy kilépne a teljes szabadság birodalmából.”

Vagyis, összegezve, az állam kölcsön venne, rendes adósságainak kamataira, minden pénzt, amit rábíznának és ezeket az összegeket, bizonyos szabályok megtartásával, részenként *minden* komoly jellegű vállalatba befektetné.

Ami nekünk a Solvay tervében újnak és valóban eredetinek látszik, az nem a „vállalatok szocializálása” amely a magánvállalatokban való állami részesedéssel jár. Mert hiszen akárhány példát idézhetünk erre a részesedésre, a porosz állam óta, amely hajdan a Porosz bank részvényese volt, a belga államig, amely ma nagyszámú magánvállalat részessége mellett a vicinális-vasúttársaság részvényese. De a rendszer igazi eredetisége általánosságában azon tény értékesítésében áll, hogy, ha az egyéni tőkéseknek kockázatuk van, a tőkés termelés összessége hasznot realizál, és pedig folyton növekvő hasznot.

Ha tehát egy fizikai vagy erkölcsi személy elég hatalmas pénzügyileg, hogy az *összes* létező vállalatokban részt vegyen, annak a nagyszámok törvénye szerint, a nyereségre matematikailag biztos kilátása volna.

És épen az állam az a személy, amely ezt a szerepet játszhatja, mint mindenkinek a bankárja, minden elhelyezni akarónak letéteményese, minden komoly vállalkozónak társa. Ilyen feltételek közt tényleg az állam haszna lenne csaknem az egész különbség a tőkekölcsönzőkhöz kellő kamat és azon átlagosztalék közt, amiben az érdekelt üzletektől részesülne.

Jegyezzük meg azonban, hogy ez a különbség semmi, vagy annál alig több lenne, a míg az állam régi, bizonyos idő óta fennálló, ezáltal úgyszólván stationair állapotba jutott

vállalatokba lépne be; mert ezeknek részvényeit nem névértékükön, hanem árfolyamértékükön venné s ennek nagyobb emelkedésére kevés a valószínűség. Következésképp az államnak régi magánvállalatokban való részvétele legfeljebb arra szolgálhatna, hogy a magánvállalatok teljes kisajátítását előkészítse vagy megkönnyítse, – amely kisajátítást pl. más okokból tartana előnyösnek.¹⁾

Viszont új vállalatoknál a Solvay „*systeme de pénétration*”-t igen csábító eszköznek látszik arra, hogy az állam részesevé által alkossuk meg a tőkés uralomból a teljes szocializmusba való átmenetet.

De nem érthetünk egyet Solvay-vel, mikor azt mondja,

¹⁾ Néhány év előtt ehhez az eljáráshoz folyamodott a svájci kormány, a következő feltételek mellett;

„az 1898-iki lejáratig nem lehetett szó a vasutak visszavásárlásáról, a koncessziók felmondása útján. Ekkora szövetségi tanács azt a módot kísérte meg, amit a *beavatkozás rendszerének* neveznek; ez abban állt, hogy a Confederatio esetről-esetre nagyszámú részvényt vásárolt tulajdonosaitól: ezek csakhamar túlnyomó befolyást biztosítottak neki a vasúttársaságokban és valószínűvé tették, hogy csakhamar megegyezésre jutnak velök a megvásárlást illetően.” (*Le rachat des chemins de fer en Suisse. Circulaire du Musée social, No 18. 1898. máj. 25.*)

E célból a szövetségi tanács 1890 jun. 30-án 30000 részvényt vásárolt a Jura-Bern-Luzern-társaságtól; még ugyanebben és a következőben 47090-et a Jura-Simplon társaságtól, ami épen ezelőtt egyesült az előbbi társasággal. Tehát a Szövetségi tanács 1891 végén 77090 részvény tulajdonosa volt; a társaságnak volt összesen 104000 prioritási és 245000 alapító-részvénye.

1891 elején egy bank-szövetkezet a központi v. társaság 100000 részvénye közül 50000-et felajánlott a társaságnak; de a vasút maga hajlandó volt az egész hálózat átengedésére. A szövetségi Házak ebben az értelemben nyilatkoztak, de a javaslatot mégis visszavetették az indítvány-irat alapján részben azért, mert úgy találták, hogy a Szövetség értékükön felül fizeti meg a társaság részvényeit. Az 1891-iki szavazással véget ért a *beavatkozás* politikája, valamint a békés visszavásárlás minden további kísérlete.

hogy az állam, az alakuló vagy fennálló vállalatokban való részvételénél megmaradhat, sőt meg kell, hogy maradjon csaknem passiv részvényesnek, akinek egyedüli ténykedése a jövedelemben való részesedés lenne.

A kollektivitás ezen részesedés arányában erkölcsi felelősséggel tartozik a vállalat személyzetének, *hatalma, de kötelessége* is lenne ügyelni, hogy a munkaidő, a munkabérek, a munkásbiztosítás szervezése, stb. megfeleljenek a köztudat parancsoló kívánalmainak és amely mértékben nőne az állam részesedése, úgy nőne befolyása és kötelezettsége is. Úgy, hogy a Solvay „libre socialisation”-ja ugyanolyan következményekkel járna, mint a nagy ipar teljes szocializációja, amit a szocialista programmok követelnek.

C) Az ipar teljes szocializálása.

A *kollektivista politika*, amelynek célja a demokratizált s az államhatalom hatósági szerveitől függetlenített, ipar átvétele az állam vagy a község számára, elsősorban – a legkisebb ellenállás természetes útján – a természetes és a kapitalista összesítés által teremtett mesterséges monopóliumokat támadja meg.

Amint ugyanis monopolizált iparokról van szó, mindazon érv eszik, amit a szocializmus ellenesei az egyéni kezdeményezés és a versenyből származó előnyökről fel szoktak hozni, mert hiszen itt nincs verseny és a részvénytársaságok rendszerében semmi ok sincs arra, hogy a *magán-hivatalnok* egyéni kezdeményezése nagyobb legyen, mint a *köz-hivatalnoké*, – föltéve természetesen, hogy ez utóbbi ugyanolyan anyagi előnyöket és ugyanazt a szabadságot élvezzi, mint amaz.

De a kollektivizmus területét nagyon megnyirbálnók, ha azt a régi, központosított, automatikusan működő iparágakra szorítanók, amelyek rutinjukkal, egyforma eljárásukkal még mai formájukban is hasznosak a közhatalomnak. Amint szervezetük tökéletesedik, úgy erőtlenednek el a másfajta iparágak átvétele ellen tehető ellenvetések.

Hogy a dolgok mai állásában, az egyéni iparüzésnek és a kollektív iparüzésnek a termelés szempontjából egyaránt megvan a maga előnye, az igen világosan kitűnik, ha a két legellentétebb formát: a kézi mesterséget és az állami egyedárúságot állítjuk szembe. De, míg az egyéni vállalkozás előnyei, – sa mik azt a fényüzési és műipar terén fenntartják – a kapitalista összesítés és a részvény-társaságok kiterjedésével hanyatlanak, addig a kollektív iparüzés előnyei a politikai és társadalmi szervezet haladásával emelkednek.

Kezdetben a rendőrállammal van dolgunk, amely hirte-¹ len vedlett át iparossá vagy kereskedővé, megőrizte eredetének minden durvaságát, alkalmazottjaival nem bánik sokkal jobban, mint a kapitalizmus leghírhedtebb szerezsenkereskedői és a kollektív kiaknázásba nem szociális, hanem a fiskus szempontjai vezetik.

De attól a pillanattól fogva, melyben a proletárság tényleges befolyást nyer a közügyekre, ahol politika és gazdaság kezdenek szétválni, amelyben az iparosállam függetleníti magát a kormányzó államtól, a decentralizált és bürokratia-mentes kollektív iparüzés a magán iparüzésnek lassanként minden előnyét megszerzi s e melleit megtartja és továbbfejleszti a szocializálás jó oldalait is.

Vége a szocialista közösségben a társadalmi termelő-képesség akkor lendül föl legjobban, a mikor az erők összeműködése a legkételetesebb és midőn mindenki egy

személyben termelő és fogyasztó lévén, a termékek összegének lehető növelésére törekszik.

4. §. Összefoglalás és következtetések.

A szocializációnak az előbbieken felsorolt különböző módjai – a nagyipar kisajátítása, az állam beavatkozása új vállalatokba, kooperatív csoportosulás, a közhatalom bevonásával vagy anélkül – egyáltalán nem zárják ki egymást. Ellenkezőleg, nagyon valószínű, hogy az ipari fejlődés kikerülhetetlen eredménye gyanánt létrejövő szocializált természetű egységes utón, nem *egy* rendszer kizárólagos alkalmazásával jön létre, hanem felhasznál minden eszközt, minden erőfeszítést, minden próbát, ami a közös cél felé vezet, ami a munka nélkül szerzett jövedelem eltörlése és a munkaeszközök kollektív kisajátítása.

Amint Sidney Webb, a *Fabian Society* által közölt érdekes *tract*-jeinek egyikében megjegyzi, „nem okos szocialista az, aki azt hiszi, hogy a kollektivitás egyszerűen és közvetlenül átvesz minden fűszeresboltot. A kiskereskedés, vagy akárhány más iparág demokratizálása – erre igen világos példák vannak – megtörténhetik a *store* vagy a *wholesale* által, még mielőtt az állam vagy a helyi hatóságok elhatároznák magukat az átvételre.¹⁾

Másrészt a legvérmesebb kooperátorok is kénytelenek elismerni, hogy bármilyen tágra terjesztjük is ki a kooperáció tényleges hatáskörét, az távolról sem öleli fel a termelés és csere minden ágát.

¹⁾ Sidney Webb: *English progress towards social democracy*. Fabian Tract No. 15. (London, to be obtained at the Fabian Society, Strand W. C. 276.)

Még a kooperációk ígéret-földén, Angliában is sokkal gyorsabban fejlődik a községi szocializmus, mint a kooperatív szervezés. A közhatalom által befektetett tőke, egyedül a gáziparban jóval nagyobb, mint az Egyesült királyság 1767 kooperatív egyesületének összes vagyona.¹⁾

Hiú reményekben ringatják magukat és a proletariátust azok, akik azt hiszik, hogy a munkások magánszövetkezetei meghódíthatják a nagybani termelés eszközeit.

A kooperáció előkészítheti a szocializmust, de sohasem valósíthatja meg. Egyedül a tőkésosztálynak a kollektív akarat általi kisajátítása biztosíthatja a termelők teljes függetlenségét.

Hogy miként megy végbe ez a kisajátítás – fokozatosan vagy hirtelen, békésen vagy forradalmi úton, kártalanítással vagy anélkül, – ezek a kérdések, fájdalom, nem egyéni akaratunktól, hanem a társadalmi körülményektől függenek.

Bizonyára azt kívánja minden érző ember, hogy a munkások felszabadulása ne kerüljön az emberiségnek annyi vérébe és könnyébe, amennyit a nemzetközi öldöklések okoztak, amik a Harmadik Rend felszabadítását kísérték. De ha a vak, makacs, vad ellenállást látjuk, amit az uralkodó osztályok a nép legszerényebb követeléseivel szemben támasztanak, lehetetlen, hogy a Schiller Wallensteinjának szavai ne jussanak eszünkbe:

„Az agyvelő nagy, a világ kicsi; a gondolatok könnyen megférnek egymás mellett, de a dolgok keményen összeverődnek a térben; ahol az egyik helyet foglal, távozni kell a másikkak.”

¹⁾ 1899-ben az angol községeknek a gáziparba fektetett tőkéje 28.600.000 l. volt; a kooperatív társaságok tőkéje, a Wholesale-eket is beleszámítva, 258,000.000 l. L. Harrison: *Municipal Trading*. (*Economic Journal*, 1900. június, 251. (1. és Zeo: *La coopération en 1898*. (Avenir social, 1900. febr.))

„Hogy ne űzessünk el, minékünk kell elűzni másokat; a harc uralkodik, az erő győzedelmeskedik!”

Ezt az erőt, ezt a világon uralkodó erőt kell a szocializmusnak megszerezni. Szükséges, hogy a munkások, az Internationale tanácsát munkába véve, felélesszék az alvóknál az osztályérdek tudatát, szüntelen propagandával rombolják le a régi tanokat, amik a szegénynek passzív engedelmességet parancsolnak és fáradatlan türelemmel dolgozzanak a jog és a politikai hatalom megszerzésén. Szükséges, hogy tartós önfegyvelméssel emeljék szellemi és erkölcsi erejüket reményeik színvonalára és a munkásosztály szabad és önkéntes szervezése mellett olyan nemzedéket neveljenek, amely érett a szociális munka köztársasági szervezésére. Szükséges, egy szóval, hogy a szocialista gondolat áthasson minden intézményt, bejusson minden agyvelőbe, feloldjon minden ellenállást.

Ez a győzelem egyébként már beteljesülőben van és öntudatosabb ellenfeleink is elismerik,¹⁾ hogy a szocializmus magáévá teheti a Tertullianus szavait, amiket az Kr. u. két századdal mondott a pogányság hatalmasainak: „Csak tegnap jöttünk és már betöltjük országtokat, falvaitokat, erősségeiteket, városaitokat, gyűléseiteket, hadseregeteket, a tribust, a decuriákat, a palatínust, senátust, a forumot; nem hagyunk mást nektek, mint templomaitokat!”

És e templomok is már már elhagyottak.

¹⁾ *L'inégalité naturelle du Humanité nouvelle*. 1898. júliusi számában.

VI. FEJEZET.

Ellenvetések.

„A szabadság korlátai, amiket a kommunizmus állít fel, a szabadság maga ahhoz az állapotához képest, amiben az emberi fajhoz tartozó lények nagyrésze ma él.”

(Stuart Mill.)

„Az emberek szabadoknak és egyenlőtleneknek születnek. A szocializmus meg akarja őrizni ezt a természetes egyenlőtlenséget és azt a lehető legjobbra igyekszik fordítani.” Így kezdi Grant Allen egyik szép és gondolatkeltő tanulmányát, amelyben azt bizonyítja, hogy a szocializmus, az örökségi előjogok eltörlésével – amelyek annyi középszerűséget és tudatlanságot juttatnak az ipar és a társadalom élére, nemhogy egy színvonalra süllyesztené az embereket, hanem ellenkezőleg, a legmagasabb értelmi és erkölcsi értékek uralkodását idézné elő.

A mellett, a mindenoldalú fejlődés lehetőségét mindenkinek megadva és elvonva a tudatlanságtól és nyomortól

annyi nemes existenciát, amelynek csak *egy* kis jólét, *egy* kis világosság kell, hogy kifejlődhessék, rendszeres szervezéssel kifejtve minden munkás általános és szakszerű képességét, legmagasabb virágzásra vinné az emberi *Tudást*, az ember *Hatalmát* a természet fölött, következésképp a *Szabadságot*, legtágabb és legmagasabb értelmében.

Ez lévén a proletariátus felszabadításának célja és egyszersmind eredménye, alig lehet megérteni, micsoda borzalmas félreértés teheti azt, hogy olyan emberek, akiknek jóhiszeműségében nem lehet kételkedni, a kollektivismusban a legszélsőségesebb nivellálás tanát és az egyén jogainak elkobzását látják.

Így Flaubert *Éducation sentimentale*-ának egyik legellen-szenvesebb alakja, Sénécal tanító körülbelül úgy tekinthető mint a kollektív rendszerek élő összetétele, „ismerte Mablyt, Morellyt, Fourier-t, Saint-Simont, Cabet-t, Louis Blanc-t, a szocialista írók lomha szekéralját, akik az emberiségnek a kaszárnya-színvonalat követelik, akik azt bordélyházakban akarják mulattatni vagy egy-egy irodában görnyedve látni, és mindezek vegyülékeül az erényes – demokrácia ideálját alkotta meg magának, amely félig tanyához, félig szövőgyárhoz hasonlít, valami amerikai Lakedaimon, ahol az egyén csak a társadalomért él s ez mindenhatóbb, abszolútobb, csalhatatlanabb és istenibb, mint a nagy Lámák és a Nebukodonozorok!”¹⁾

Íme, itt a főellenvetés, éppannyi ervvel mint igazságatlansággal kifejezve, – és haszontalan volna Spencertől vagy Leroy-Beaulieutól hasonló idézeteket felhozni, – az alapellenvetés, amit a kollektivismusnak tesznek: az állam mindenható

¹⁾ Flaubert: *Éducation sentimentale*, 167. I.

volta, minden polgár átalakulása hivatalnokká, a közhatalom rabszolgájává és következésképpen az egyéni kezdeményezés elnyomása; a szabadság lerombolása; mindannak megsemmisítése, ami az élet szépségét teszi, a magán fényűzés finomságaitól a művészet csodálatos virágzásához, amely nagyon is finom arra, hogy kaszánya légkörben tenyesszen.

A leírás, amit a kollektivizmus fölveiről adtunk, nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek a kritikák hamis helyen ütnek és annak a különbségnek összezavarásán alapulnak, ami a kapitalista iparos-állam és a munkások kollektivitása által kihasznált társadalmi örökség munkábahozása közt lenne. Mégis, talán hasznos lehet még e tárgynál maradni és még egyszer kimutatni, hogy a termelés szociális szervezése – a burzsoá közvélemény ellenére – növelné az egyéni kezdeményezést, hatalmasan kiterjesztené az emberi szabadság uralmát és hatalmas lendületet okozna az ipar, tudomány és művészet birodalmában.

1. §. A szocializmus és az egyéni vállalkozás.

A mai rendszer hívei, akik azt állítják, hogy a tulajdon és a munka szocialista szervezésének az egyéni kezdeményezés és a termelő energia elnyomása lenne következése az egyéni érdek ösztönkéjének ki vészese miatt, szívesen állítják szembe a kollektív társadalom rabszolgáját a szabad emberekkel, a birtokos – paraszttal, a független termelővel, szóval azokkal, akik magukért dolgoznak, s *így* közvetlen érdekük az, hogy minél többet dolgozzanak.

Jegyezzük meg, hogy ez az összehasonlítás – bármilyen kellemesen hangzik is a független termelőknek – nem nagyon találó: mert a szocialisták nem a munkával összeforrott tőkét *szétválasztani*, hanem a szétválasztott tőkét és munkát egyesí-

tani akarják: ők csak a kapitalista tulajdont akarják kisajátítani, és egyáltalán nem gondolnak arra, hogy az egyéni tulajdon birtokosait kényszerrel vegyék rá olyan kooperációra, amihez azoknak nincs kedvük.

Hanem igenis megállapítják – és ezt a kapitalista tökeösszeponosítás bizonyítja legvilágosabban, – hogy az egyéni vállalkozás a termelés minden ágában, minden kiterjedtebb és olyan iparban, amely általánosabb szükségletek kielégítésére szolgál, kevesebbet ér a kooperációnál.

Az egyéni vállalkozás legvirágzóbb eredményei elpusztulnak, mint a nagy fák árnyékában satnyuló fiatal növény, amint jön a kapitalista ipar, amely a munkát részleges és mechanikus műveletekre bontja fel, a lehető legkevesebbre redukálja, és nem hogy a munkásnak egyéb ösztönzést a munkára mint az elbocsátástól vagy büntetéstől való félelmet, ha napszámra dolgozik, vagy azt, hogy kevesebbet keres, mint a mennyi megélhetéséhez kell, ha darabszámra dolgozik.

A fejlődésnek ezen a fokán a kezdeményezés összeponosul, épügy a tulajdon és a termelés; és pedig a kapitalista személyében, mindaddig, amíg az maga dolgozik és nem adja át a vállalat vezetését fizetett hivatalnoknak. Övé minden haszon és az összes felelősség; és ha gyakran elő is fordul, hogy visszaél teljhatalmával, bizonyos, hogy a tények valóságát meg nem hamisítva, nem tekinthetjük egyszerű élősködőnek.

„A mai gazdasági rendben a „mester” nem egyszerű elárusítója a kézi munkának – mondja Charles Gide; ő szervezi is ezt a munkát, s ez a szervezés maga is igen kiváló faja a termelésnek: kijelöli annak feladatát és a lehető legnagyobb hasznos eredményt éri el. És nem csak a testi munkát, hanem a termelés minden más eszközét, tőkét, földet,

befektetést, – ami gyakran egyáltalán nein, vagy csak részben az övé – egyesít kezében és fordít célja elérésére. A szükségletek előretudása, a termelés és fogyasztás összeegyeztetése, és annak az iránynak a meghatározása, amelyben egy ország tőkéjének és munkájának haladniuk kell, – az a vállalkozó igazi munkálkodása.¹⁾

Nyilvánvaló, hogy ezt a munkálkodást valakinek tényleg el kell végezni.

De láttuk, hogy a tőkések ezt a funkciót, a földbirtokosok munkájára, mind nagyobb mértékben bízzák fizetett vezetőkre.

A. Ure – aki a Marx kifejezése szerint a gyárosok Pindarosa volt – már 1836-ban kijelentette, hogy „ipar-rendszerünk lelke” nem a tőkések, hanem *manager*-ek. Annál igazabb ez most, mikor részvénytársaságok lepik el az ipar minden ágát.

Igaz, hogy minden vagyon eredeténél, minden vállalat kezdetén kezdő aktust – tisztességes vagy tisztességtelen *egyéni* kezdeményezést találunk; de ez a vagyon, ez a vállalat egyszer megalapítva, a megszerzett erő, a kapitalista tömörülés hatalma, a munka kizsákmányolása folytán mások képességeiből fejlődik, és főleg amint örökösök kezére jutott, akkor a tőkebirtokosok személyes tevékenységét teljesen átveszi a részvénytársaság bürokratikus működése.

És kivált ezen a fokon nyújtja a kollektív kisajátítás a legtöbb előnyt, másrészt ekkor látják be általában, hogy a magánvállalatok nem állnak *szükségképen* a közvállalkozások fölött.

„Mindazt, ami szabad kiaknázásra hagyva, csak keres-

¹⁾ Ch. Gide: *Principes d'économie politique*, 377 1. (Paris, Larose 1896).

kedő társulatok végezhetnek el sikeresen, gyakran épen oly jól, néha jobban végzi el az állam maga, a munkának a hatása alatt.

Az állam játékos jelleme, gondatlansága és a vezetésre való képtelensége közmondásos; de a nagy kereskedőtársulatok igazgatása épen ilyen tulajdonságokat mutat. Igaz, hogy egy nagy vállalat vezetői mindig részvényesek; de a kormány tagjai is mindig részesülők és akár a vállalat igazgatóinak, akár a kormány embereinek részesülése a vállalat jó vezetésének hasznából lehetetlenné teszi, hogy a jó vagy rossz vezetés közömbös legyen előttük, nem is beszélve nyugalomuk érdekéről.”¹⁾

Vagyis a mai kapitalista környezetben, az állam iparüzése – ha szervezése tisztességtelen is – *ipari* szempontból nem alábbvaló a magán társaságok iparánál. Ez utóbbiak csak *kereskedelmi* szempontból állnak fölötte; mert a mikor a verseny kénytelensége szükségessé teszi a vevőkre való hajszát, az állandó reklámot és azt, hogy pokoli ügyességet fejtsenek ki, vagy vagyonokat költsenek a maguk vevőinek megtartása és a versenytársainak elszerzéseért, akkor az állam nagyon elmarad a magántársaságok mögött.

De ne felejtjük el, hogy ez a gyengeség csak akkor fontos, mikor a lehető legnagyobb haszon megszerzéséről van szó, de igen kérdéses akkor, ha a fogyasztóknak akarjuk a lehető legnagyobb előnyöket biztosítani. Azt pedig tudjuk, hogy szocialista rendszerben a társadalmi munka célja nem csereértékek termelése, hanem a termelők közvetlen szükségleteinek kielégítésére szolgáló használati értékek termelése.

És ha az állami monopóliumok már ma nyugodtan

¹⁾ Mill: *Principes d'économie politique*. Francia ford. IV. 567. 1. (Paris, Guillaumin, 1854.)

állják ki mint termelési szervezet az összehasonlítást a magán-társulatokkal, *a fortiori* bizonyossággal kimutathatjuk, hogy a munka szociális szervezése, nemhogy csökkentené a termelő erőt, vagy gyengítené az egyéni kezdeményezést, hanem azt végtelen sokkal inkább ösztönözné, mint a ma érvényes rendszer.

Ennek bebizonyítására előbb a kivitel, azután a vezetés munkáját vesszük vizsgálat alá.

Ami a kiviteli munkát illeti, magától értetődik, hogy mindaz az eszköz, amivel ma a munkát hasznosabbá akarják tenni, – jutalmak, darabszám fizetett bér, accord-munka, stb. – nagyon könnyen megtalálnák egyenértéküket a szociális munkaszervezésben, ha ott szükséges volna ilyenekhez folyamodni.

De ezeknek az eszközöknek alkalmazhatósága igen korlátolt. Az accord-munka és a darabszám-bér a legtöbb iparban vagy technikai akadályokba ütközik, vagy olyan körülményekbe, amelyek túlságosan sok visszaélésre adnak alkalmat. Marad tehát uralkodó elvnek az időbér és míg ez *így* van, mindenkinek el kell ismerni, hogy a kézi munkás, az érték-többlet termelő-gépe, nem ismer más mozgatót, mint az éhség és büntetés félelmét. Éhez képest úgy is dolgozik, hogy ne dobják épen ki és megtudjon valahogy élni. De a termelésnek olyan ágaiban, ahol a felügyelet nehéz – így pl. a mezőgazdasági munkában – teljes tisztasággal mutatkoznak a mai rendszernek a termelőképeség szempontjából oly szerencsétlen következményei.

„Ha a legjobb esetet tesszük fel, akkor sem lehet arra számítani, hogy a napszamos többet dolgozik, mint amennyi épen elég arra, hogy a korholástól megmentse. A tevékenységnek ez az alsó határa általános lesz a napszámra

fizetett munkásnál és arányos a felügyelettel, valamint a mester rendes igényeivel; végül annyira szokásos lesz, hogy kölcsönösen elfogadják szabályul. A havibéres cseléd még rosszabb; mivel ennek nem kell félni, kivételesen súlyos esetet leszámítva, hogy máról holnapra elküldik és szolgálati ideje szerint fizetik, semmi anyagi érdeke nincs abban, hogy a megadott időben a lehető legtöbb munkát végezze; magaviseletének szabálya, hogy akkora lassúsággal dolgozzék, ami éppen megvédje a túlságosan heves szidalmaktól; vagyis ahelyett, hogy feladatát tevékenyen és okosan végezné, idejét több kevesebb nemtörődömséggel pazarolja el.¹⁾

De egyáltalán nem kell vidékre mennünk, hogy ilyen látványosságokat élvezhessünk. Nézzünk körül, mikor lakásunkban a rendet és tisztaságot állítják helyre. Nézzük csak meg, milyen méltóságos lassúsággal sétáltatja ecsetjét a házat mázó művész, mily *morbidezzával* éneklí románcát, amíg házunk homlokzatát malterezi és a sértett önérdék éleslátásával rögtön meg fogjuk érteni, hogy mit eredményez az egyéni érdek hiánya, vagy egy felsőbb érdek hiánya azoknál, akik mesterük számadására dolgoznak.

Akarjuk e kellemes kép ellentétét? Ha megakarjuk érezni mekkora lenne a munkakedv egy olyan társaságban, amelyik minden tagját egyképen tudná anyagilag és erkölcsileg érdekelni a közjólét iránt, menjünk el Brüsszelnek bármelyik szocialista pékműhelyébe; ezek a kenyérgyártó gyárak téresek és világosak, a legmodernebb eszközökkel felszerelve, amelyek a jövő műhelyének képét sejtetik. Itt szabad emberek vannak, akikre csak kölcsönös ellenőrzésük ügyel fel. Öt frankot keresnek naponta és nem dolgoznak nyolc

¹⁾ Piret: *Traité d'Économie rurale*, II. 187. és 189. 1. (Bruxelles, 1890.)

óránál többet; a kis pékműhelyek *fehér bányászai* piszi-cos odúkban dolgoznak tizenkét, tizenhárom, tizennégy órát, éhbérért; de a szocialista pékek a nyolc óra alatt a hasznos munka maximumát valósítják meg és vidáman végzik embertársaik és a maguk részére a kenyerek sokszorosításánál: modernizált csudáját.

Nem annak a ténynek élő, megfogható bizonyítéka-e ez, hogy a kiviteli munka szempontjából a kollektív rend – vagyis az általánosított kooperáció – elvitathatatlanul magasabbrendű mint a mai berendezés?

De – vetik ellen – ott van az *igazgatás* munkája. Hol fogunk a szociális vállalatok részére leleményes embereket, kitűnő iparvezetőket találni, amilyenek ma vezetik a kapitalista vállalatokat.

A felelet igen könnyű: nem beszélve az új képességekről, amelyeket a tökéletesebb tanítás fejleszt ki, bizonyos, hogy a már meglévők akkor is meglesznek és megmaradnak annak, amik ma és ha olyan eszközöket kell használni, amilyenek a munkakedv fokozása céljából ma is szükségesek, azokhoz épügy megtaláljuk az utat az új rendszerben is.

Láttuk, hogy a mit egy tröszt decentralizált szervezete, részedések, előléptetési kilátásokkal a tevékenység fokozására és igazgatói vagy hivatalnokai felelősségének biztosítására tehet, azt a kollektívizmus szintűgy megteheti.

De ne felejtjük el, hogy a bérkülönbségek megtartásának *lehetősége* épen nem jelenti annak a *szükségességét*. Ellenkezőleg, minden arra mutat, hogy a szocialista közösségben ezek a különbségek fogynának, sőt egészen elenyésznének, mert akkor nem lesznek szükségesek arra, hogy a fejmnűkásoknál a legnagyobb leleményt és tevékenységet érjük el.

Hogy ez ma máskép van, az igen könnyen érthető:

ma mindenekelőtt pénzért dolgoznak, mert főleg a pénz szerzi meg a társadalmi előkelőséget, az ad biztosságot és függetlenséget, az az egyedüli eszköz, amivel az élet örömeit – a szellemeket is beleértve – megszerezhetjük; de amint ez az érckirályság el van törölve, amint a kollektív tulajdon mindenkinek megadja a szellemi és testi jólétet, – *panem et circenses* – a pénz imádata más mozgatóknak adna helyet, az anyagi érdekeket az egyéni érdek kevésbé alacsony formái váltanák fel.

Kétségtelen, hogy a munka hierarchijában a legmagasabb fok elérésének vágya egyre növvő befolyással lesz, amint az anyagi létért való küzdelem vesztit heveségéből.

Másrészt, az emberi természetet rágalmazzuk, ha nem akarjuk felismerni, hogy milyen fontosságot nyernek a tisztán altruisztikus tényezők olyan társadalmi állapotban, ahol az érdekek nem ellentétesek, hanem egyezők. Ezt már ma megtaláljuk a szocialista kooperációkban, ahol olyan emberek mint Anseele és több más kevésbé ismert de époly buzgó férfú, munkásbérrel elégesznek meg, s ezért az energia, szellem és kereskedelmi genie csodáit fejtik ki, amivel Belgiumban a kooperáció hatalmas szervezetét megteremtették.

– Ezek kivételek, mondják talán, és kivételekre nem szabad építeni, egy új vallás alapítóinak és apostolainak önmegtagadására és érdeknélküliségére nem számíthatunk ott ahol az ipar folytonos munkája és a társadalmi munkavezetés forog szóban. – Erre is megfelelhetünk; vegyünk fel más példát.

Kétségtelenül elismeri mindenki, hogy a hivatásos katonák, a hadsereg tisztjei egyáltalán nem olyan kaszt, amelynek erkölcsisége, önfeláldozó szelleme lényegesen felülhaladná a többi osztályokét. És mégis, ha a haza veszélyben van, ha

a zászló becsülete forog kockán, ha a háború kitört, határainkra sietnek, és készek éltüket áldozni a zászlóért, a hazáért, a többnyire gyűlöletes és igazságtalan háborúért.

Ha ezek az érzelmek ilyen eredményekre vezetnek, nem kételkedhetünk, hogy ugyanez az energia, ugyanaz az akarat, ugyanaz a buzgóság megvan az ipari hadseregek tisztjeiben és generálisaiban az élet alkotásaira, mint aminő van a mai hadsereg tisztjeiben és tábornokaiban a halál műveire. És ha annyi ember áldozza fel életét azért, hogy ólmot juttasson embertársa szívébe, talán több lesz, aki azért fogja ezt megtenni, hogy kenyeret juttasson neki.

Igen jól tudjuk, hogy más egy pillanat hadi felgerjedése, más egy életpálya békés tevékenységének munkája; de ne felejtjük el, hogy az említett erkölcsi rugók hatása nem *helyettesíti*, hanem *szaporítja* a többi motívumot, amelyek a kollektív uralom alatt működésbe jönnek.

jogunk van tehát kijelenteni, hogy úgy a kivitel, mint az igazgatás munkájában az egyéni vállalkozókedv, következőleg a termelő erő csak nyer, és semmit sem veszthet, ha az emberek létért való küzdelme a természet elleni küzdelemre való egyesülésükké alakul át.

2. §. A szocializmus és a szabadság.

„A szocializmust nem lehet az emberi szabadsággal összeegyeztetni.” Hány variáció e témáról! Az Eugène Richter kissé nehézkes pamphletjei óta egész a Paul Adam szellemes és finom *Lettres de Malaise*-éig; ebben egy ikáriai társadalom van leírva, amely Insulindán fejlett ki, és amely csodálatosan működő gépezet, de a szabadság utolsó mára-

deka egy idetévedt vén spanyol diplomata szívében húzódik meg.

Emlékeznek még talán a Figaro május 1-i számára, amely a műit, jelen és jövő három nagy társadalmi állapotát – abszolút monarchia, polgári köztársaság, kollektív társadalom – igen festőién figurázta ki.

A szerző, talán abból merítve gondolatát hogy a fidsi szigetek emberevői a megevésre szánt embert „kövér disznónak” nevezik, a disznók világába viszi át trilógiáját.

Az abszolút monarchiát egy roppant hájas kan képviselte, amely egy óriás dézsa mögött, díszes kárpitok között trónolt, királyi koronával büszkén övezve; más soványabb disznók védelmezték a csikasz plebejus malacok folytonos támadása ellen.

Ezután jön a polgári uralom, a *laissez faire, laissez passer* rendszere; nyitott kapuk, felforgatott sövények, s a disznók népe rohan a királyi vályú felé, a nagyobb félrelöki a kicsit, az erősek eltapossák a gyengéket.

Végre, ennek a keveredésnek dühével szemben, a jövő állam nyugodt szimmetriája; egyenlő nagyságú disznók csoportja, egyenlő hosszú farkkal, békésen megférve egyenlő közfalakkal elválasztott egyenlő vályúik előtt.

Meglehet, hogy ha olyan emberek néztek erre a képre, akiknek a jászola üres, arra a gondolatra jutottak, hogy talán mégis jobb a királyi monopóliumnál vagy s *laissez faire* egyenlőtlen keveredésénél a szocialista szervezés, ami legalább a *gyomot kérdései* oldja meg. És ha még tovább is gondolkoztak, arra is rá kellett jutniok, hogy a világ legszebb szabadságai, mindaddig, amíg ez a kérdés nincs rendezve, egyetlen egyre redukálódnak: az éhenhalás szabadságára.

Mert ahhoz hogy szabadok legyünk, nem elég, hogy al-

kotmányunk legyen; *tulajdon* is kell, egyéni vagy kollektív. Akinek semmije sincs, az semmitsem tehet. Az a munkás, aki nem találja meg a *real-jogban* azt az alkotmány-darabot, amit Lassalle minden papiros-alkotmánynál többre becsült, az szolga marad politikában és Társadalmilag is, a munkáját megvásárlók kezében.

Hogy megbecsülhessük a szabadsága mértékét, gondoljunk arra, hogy mi történik a választásokon, ahol a nép „souverain” jogait gyakorolja.

Franciaországban a szavazat titkos volta nem eléggé bizonyos; és hányszor látjuk itt, hogy az ipari központokban százsámra adják le a munkások a mestereik névlistáját, munkavezetők felügyelete és a kizárás fenyegetése alatt.

Belgiumban a törvény hathatósabban biztosítja a választó szabadságát; itt a souverain népnek meg van legalább az elrejtőzés joga.

Elszigetelő spanyolfala mögött fekete ponttal jegyzi meg a hivatalos névsort, amit a hivatalok főnökeiktől kapnak. Most bújj el jól, pajtás! Senki se lát meg, se pap, se a mester, se a polgármester. Rejtőzz el, mintha bünt akarnál elkövetni. Egyedül vagy a lelkiismeretteddel. Szabad vagy – minden négy évben egyszer.

De a szabadságnak ez a pillanata maga az örökös szolgaság bizonyosága. Nem nyilvánvaló bizonyosága-e, hogy a dolgok mai állapotában csak azok nyilváníthatják szabadon a véleményüket, manifestálhatják nyilvánosan politikai hajlandóságukat, vallhatják be nyíltan filozófiai vagy vallásos meggyőződésüket, akik a személyes vagyonban találják meg szabadságuk biztosítékát.

Következőleg, a szabadságot csak úgy lehet mindenkinek biztosítani, ha a vagyont is mindenkivé tesszük; ennek

egyedüli módja a nagyipar uralma alatt a termelési és forgalmi eszközök szocializálása.

Erre azt szokták ugyan mondani, hogy az orvosság rosszabb mint a betegség; azt mondják, az egyéni szabadság még többet szenvedne a kollektív tulajdonon épülő népuralomtól, mint a magántulajdonon alapuló kapitalista-uralomtól. Hogy ezt bebizonyítsák, rendre hivatkoznak a termelő és a fogyasztó polgárok érdekére.

A termelő munkások szempontjából, akik ma a kapitalista üzletekhez vannak kötve s akik később a szocialista vállalatokban kapnának alkalmazást, bizvást kimondhatjuk, hogy szabadság dolgában alig van egyéb veszteni valójuk, mint a láncaik és még ha a munkaadó állam mai formáját megőrzi, mai zsarnokságát megőrzi – amit mérsékel a demokrácia növekvő befolyása – könnyebben tűrhető, mint a magánvállalatoké.

Tegyük fel most, hogy a kollektív uralom megerősödik, hogy az osztályok összeolvadása folytán az állam kényszer-funkciói a lehető legkevesebbre csökkennék és hogy a decentralizált és önkormányzó állami ipar útján mindenki részt vesz a termelésben. Hogyan állíthatjuk, hogy a termelők szabadsága csökken, amikor ezek maguk lesznek a saját meste-reik és munkáltatóik?

De még nem adják fel elleneseink: a kollektív műhelyekből kiüzött munkás szomorú sorsát féltik, akit talán önhibáján kívül ért a kizárás és aki most az utca koldusa, mert sehol sem kaphat munkát.¹⁾ De hát nem ismeretes-e, hogy éppen a kapitalista uralomban ismétlődnek nap-nap után a kizárások, ellenben lehetetlenné válnának az olyan államban,

¹⁾ Spencer: De la liberté à la servitude; a Problèmes de Morale et de sociologie, 100. 1. (Paris, Guillaumin, 1894.)

ahol a munka mindenkinek kötelessége lévén, mindenkinek joga is.

Amilyen elképzelhetetlen a mai társadalomban az, hogy az állam, mint a vasutak tulajdonosa, megtagadná egy utas szállítását, ép olyan képtelenség az a föltevés is, hogy kollektivistá államban ne adjunk munkát egy polgárnak. Másrészt az az állítás, hogy egy szociális műhelyből való kizárás szükségképen az összesekből való kizárást idézné elő, az körülbelül olyanforma, mintha azt mondanók, hogy a községi önkormányzat uralmában, ha egyik község nem választ meg – pl. politikai nézetei miatt – egy tanítót, akkor azt a szerencsétlent az ország minden községéből el kellene utasítani.

A szabadságnak arról a megsértéséről is keserű hangon beszélnek, amit a munka szociális szervezése idéz elő.¹⁾ De hogy lehet azt nem látni, hogy ez a szabályozás – amelynek írott formuláját védőbiztosíték gyanánt, a műhely-rend törvényei szabnák meg – ugyanígy fennáll a kapitalista kiaknázásnál is.

A munka korlátlan szabadsága csak az egyén magános vállalkozásánál kereshető; itt a munka szabadsága alatt azt értjük, hogy az egyedül a természet törvényeinek van alávetve; ez alárendeltség annál erősebb, minél elszigeteltebb a munka. De amint a munka szükségessé teszi, hogy az egyén többedmagával dolgozzék, szabadságát természetes korlátok gátolják. A klinikai főorvos szabályos vizitidőhöz kötve, vagy a tanár, akit órái köteleznek, épúgy alá vannak vetve a műhely szabályainak, mint a kézimunkás.

Ezt a szabályozást, ami a munka jó haladásához szük-

¹⁾ Ibidem 99. I.

séges, a szocializmus nyilvánvalóan meg fogja tartani. Csak-hogy ez a szabályozás nem a vállalatvezető kizárólagos munkája lesz, akinek az érdekei a munkáséival ép ellenkezőek, hanem az egyenlő jogú és érdekű munkások akaratának kifejezője.

Világos, hogy ilyen feltétele mellett ez a szabályozás, amit mindenki csinált mindenkéért, jobban megőrizné a munkás szabadságát, mint a mai szabályozás, amely mindenkire érvényes egynehány érdekében. Nem is szólva arról, hogy a munkaidő csökkenése, ami a feladatok egyenlőbb elosztása és minden polgár tevékeny részvételének eredménye, mindenkinek megszerezné a legszebb szabadságot: a jogot, hogy elég időt szenteljünk tetszésünk szerinti foglalkozásokra és hogy a napi munka elvégzése után a család, vagy a társadalmi örömeit élvezhessük, amelyek ma a kézimunkások legnagyobb része elől el vannak zárva.¹⁾

Azt hiszem, hogy bebizonyítottuk, hogy a kollektivizmus, midőn a kiaknázás szabadságát elveszi, megszerzi a munka szabadságát. De ne felejtsük el, hogy ellenfeleinknek van még egy szempontjuk. A fogyasztók, a közönség, a polgárok érdekét hangsúlyozzák.

Főleg ezek miatt félnek a kollektív akarat mindenhatóságától; lehet természetesen, hogy a félelem színlelt.

Mivé lenne a sajtószabadság, a házi élet szabadsága, a szükségletek szabad megválasztása az olyan szociális állapotban, ahol a kollektivitás, amely tetszése szerint rendelkezik minden termékről és minden szolgáltatásról, hivatalosan bojkottálhatná a gyámsága ellen lázadó kisebbséget. És komoly emberek komolyan utálnak a *Zukunftstaat* szerencsétlen pol-

¹⁾ L. Kautsky: Der Socialismus und die Freiheit. Das Erfurter Programm 166. és köv. 1. (Stuttgart, 1812.)

gáira, akik egész nap hivatalos lapokat kénytelenek olvasni, egész életükben ugyanazon phalanster ugyanazon részében lakni és ugyanarról a konyháról étkezni, amiről a városrész többi lakója.

„Szocialista államban mindenkinek olyan ruhát kell majd hordani, amelynek szabását az állam állapítja meg,” így kiáltott fel egy választó meetingen egy nagy reményű fiatal liberális.

— De – szakította félbe egy elég szegényesen öltözött munkás, akit ez a kilátás láthatólag nem ijesztett meg túlságosan – nem barátja ön az ingyenes, nem papi és kötelező nevelésnek?

— Mindenesetre!

Nos akkor miért találja olyan rettenetesnek, hogy az állam határozza meg ruháink szabását, míg egész természetesen találja, hogy gyermekeink értelmének szabását ő határozza meg. Aki képes tanítani, képes lehet öltöztetni és táplálni!

Erre az *argumentum ad hominem*-re a liberális nem válaszolt, hanem talán azt válaszolnák mások a helyén, hogy az állam mindenhatósága a tanítás terén nem érne többet, mint a társadalom mindenhatósága a táplálkozás és öltözködés terén. Ebben teljesen egyetértünk és nem vesztegetünk időt annak a képtelen állításnak a cáfolatára, hogy a munkaeszközök szocializációjának az lenne a következménye, hogy a polgároknak egyforma egyenruhát, vagy egyforma kamáslit kellene hordani. Ellenkezőleg, újra hangsúlyozzuk, hogy ha a kollektivizmusnak következménye a kormányzó-állam hatalmának növelése, a csendőr és rendőrállam megerősítése, a zaklató állami beavatkozás kiterjesztése lenne a magánélet és a személyes fogyasztás dolgaiba, akkor igazán nem volna

érdemes a kollektív-zsarnokságot ültetni a munkaadó-zsarnokság helyébe.

Azért is időztünk oly hosszan annál, hogy parancsolóan szükséges az iparosállamot az államhatalomtól elválasztani s a gazdasági szervezet teljes önkormányzatáról gondoskodni a társadalom politikai szervezetével szemben. Mert amíg ez a két régió egymásba vág, addig a kormányzás – amint naponta megfigyelhetjük – visszaélhet a közszolgáltatások intézése által ráruházott hatalommal előítéletei vagy politikai céljai érdekében.

Így, hogy egyetlen példát idézzek: az alkotmányos Belgiumban, ahol a sajtószabadság csaknem teljes, a vasút-miniszter veszi magának a jogot, hogy eltiltsa a szocialista lapok árulását a pályaudvarokon és a vasutak egyéb hozzátartozóságain.

Hozzá kell még tennünk, hogy ha ez a miniszter e kis jelentőségű boszantgatás helyett nagyobb sérelmet próbálna elkövetni a polgárok szabadságán, pl. nem engedne továbbítani vagy szétesztani bizonyos lapokat, akkor a közvélemény általános felháborodása feltétlenül elsöpörné.

Már ma is elmondhatjuk, hogy a szabadság megszokása és hagyományai elég erősek arra, hogy a hatalom kísérleteinek ellenálljon.

És ez még nagyobb mértékben igaz az olyan szociális állapotban, ahol az egyenlőség nagyobb és ahol élesen megtartják azt a határvonalat, ami a emberek kormányzását a dolgok igazgatásától elválasztja. És ismét erősebben azért, mert a kormányzás készüléke, ami főleg a kapitalista rend fentartására szolgál, az új rend terjeszkedésével egyre szűkebb körre szorul.

Ezen körülmények közt minden jóhiszemű ember jog-

gal kérdezheti, hogy miért lenne a szabadság veszélyeztetve azáltal, hogy az önálló közszolgáltatásokat szociálisan bonyolítják le, ahelyett, hogy a magánüzletnek engednék oda.

Vajjon most kevésbbé szabadok vagyunk-e, ha az állam vasutain utazunk, mint a P. L. M. társaságén? Kevésbbé szabadok, ha városi vizet iszunk, ha községi gázcsapot forgatunk meg, mintha magántársaság vizét vagy gázát fogyasztanók? Nem világos-e, hogy a valódi szabadságnak épen a kapitalista monopóliumoknak egy demokratia polgárai által történő szocializációja a feltétele?

Az bizonyos ugyan, hogy a köz-uralmának minden terjeszkedése a szabadság növekvésével jár. Sőt kétségtelen, hogy, ha a kollektív kisajátítást az uralkodó osztályok saját érdemük javára végzik el, ezek könnyen az európai monarchiákban ismeretes állami egyedárukká fejlődnek, vagy a Paraguay-beli jezsuiták atyai kommunizmusára, vagy annak a kínai császárnak önkényes kollektivizmusára, aki a polgári sajtó örömei közé tartozik. De akik ilyen esetekből merítik érveiket a szociáldemokratia ellen, azoknak nem volna szabad elfelejteniük, hogy a proletárságnak, ha célját el akarja érni, ha az egész érdekében köztulajdonná változtatja a kapitalista tulajdont, olyan hatalmas szervezkedést kell nyernie, olyan erkölesi és szellemi haladást megvalósítania, hogy magától elesik a feltevés lehetősége, hogy ilyen iskolán átment generációk egy pillanatra is eltűrjék, teljes szabadságuknak bármínemű bilincseit.

3. §. A szocializmus és a művészet.

Láttuk, hogy a kapitalisták legtétlenebbjei vetik a szocializmus szemére, hogy elcsenevészíti az egyéni tevékenység-

get; a legönkényesebb munkaadók a szabadság nevében küzdenek ellene; csak természetes, hogy a legaesthetika mentesebb bourgeois-k vegyék védelmükbe a művészetet a „tudatlan tömegek”, a „modern barbárokkal” szemben.

De hozzátelhetjük, hogy ebben nem állnak egyedül. Olyan eredeti és tudós filozófusok is mint Fouillé, nagy tiltakozással veszik tudomásul azt a sorsot, ami a költőket, tudósokat, metaphysikusokat „a kollektív materialisták társadalmában” érné.

Nem fogják e őket – előzetes megkoszorúzás nélkül - a köztársaságból kiűzni? És ha kegyelmet kapnak „mi módon szervezi a kollektív társadalom a filozófiai munkálkodást, ami a lét alapelveire és végső céljára vonatkozik, az „au delá”-t, a földöntúlit is beszámítva? Lehet e a költő munkáját administrative szabályozni, rákényszeríteni a nyolc órás munkaidőt, megparancsolni Viktor Hugo-nak, hogy költői ihlete reggel hétkor kezdődjék és kilenckor végződjék. És, hogy fogják ezt a munkát számbavenni? A genialis gondolatnak nincs mindig gazdaságilag megállapítható értéke . . . Midőn Galilei felfedezte a Jupiter holdjait, vájjon sejtette volna-e a kollektív közigazgatás, hogy ezeknek a felhasználásával pontosabb térképeket lehet készíteni és sok kereskedelmi hajót megkímélni a hajótöréstől? A pihenésnek, sőt a henyességnek is, amit anynyira gyűlölnék a kézi munkásban a munkaadók, káraik mellett megvan a társadalmi hasznosságuk és szükségességük is. Ha mindenki az ekéje, vagy az üllője mellett görnyedne, hol lennének az úgynevezett tétlenek, az álmodók, akiket Sokratesnek, Archimedesnek, Laplacenak, vagy Danié-nak, Shakespearnek, Lamartine-nek neveznek.”¹⁾

¹⁾ Fouillé: Le travail mental et le collectivisme matérialiste. Revue des deux Mondes, 1900 május 1. 121. és 122. 1.

Fouilleét hallgatva, azt kell hinnünk, hogy a szocialista közösséget annyira elfoglalja a káposztaültetés, hogy nagyon keveset gondolhat rózsaultetésre. Minden energiát az anyagi termelés foglalna el. Mindenkinek megvolna a szükséges, de senkinek se volna fölöslege. Már pedig a művészeket a gazdagok fölöslege éteti; a munkanélküli jövedelmek szerzik meg a költő szabadidejét, tehát a kapitalista tulajdon elnyomása egyjelentőségű a jövő művészetének elfojtásával, a hivatalos művészet silányságai javára.

Hogy erre az ellenvetésre megfeleljünk, előbb egy alapvető félreértést kell elhárítanunk.

Minden szocialista, még a materialisták is, egyetértenek Fouilleé-val abban, hogy „az önkényes kollektivizmus, amelyik gazdaságilag és közigazgatási úton akarná szervezni a szellemi munkát, úgy ahogy a testi munkát szervezte, minden kezdeményezés, minden társadalmi haladás forrását elfojtotta, a gazdasági haladást sem véve ki.” De sajnálattal látjuk, hogy nem érthetünk Fouilleéval egyet abban, hogy ez a bolond gondolat megfordult valaha csak egy szocialista theoretikus fejében.

Nyugodjanak meg a *Revue des deux Mondes* olvasói: a jövő Viktor Hugoi-i nem lesznek műhelybe zárva; a XX. század Shakespeare-jeinek meg lesz engedve, hogy matrózközönség előtt játszanak kis zug-színházak színpadán – ha nem lesz jobb módjuk a megélhetésre. Minden arra mutat, hogy a szocialista államban a csillagászokat, költőket, matematikusokat és filozófusokat nem fogják becsukni, mint Galileit, száműzni mint Dantét, lemészárolni mint Archimedest, megmérgezni, mint Sokratest. És, – hogy a komolyabb kifogásra komolyabban feleljünk, – bizony nem volt szükség ilyen értékes filozófusnak a gondolatára, hogy a legkorlátoltabb kollektivisták megértse, hogy a művészetnek és filozófiának mindenekelőtt

szabadságra van szüksége. A kérdés csak az, hogy a költők, filozófusok, szóval mindazoknak, akik elméleti és önérdék nélküli munkára szentelik magukat, nem lesz-e a szocialista közösségben több szabad ideje, mint a mai viszonyok közt.

Azt bizonyára elismeri mindenki, hogy ha valamilyen környezet kedvezőtlen a művészet és a filozófiai gondolkozás kifejlődésére, akkor az anyagi érdekektől teljesen betöltött polgári társadalom az. S ha a művészet mégis virágozik a múlt romjain, a jelen bizonytalan, töredékekkel ellepett talaján, amiket már a hajnal fénye fűrészt, amelyekről a jövődőt olvashatjuk le, ez csak azért van, mert kihajtása ép oly ellenállhatatlan, mint a csírák kisarjadzása vén falak odvában, kövezetek hasadékában, a leghálátlanabb föld sovány talajában. De fékezhetetlen életereje mellett is szükségképpen megérzi a művészi termelés – és a filozófiai termelés szintúgy – a szerencsétlen létkörülményeket, amelyek közé szorították.

Az emberek nagy többségének, sőt elmondhatjuk, hogy a bourzsoá gondolkozás vezető elméinek szemében a művészet nem több játéknál, szórakozásnál, fényűzési cikknél. „Az jellemzi, – mondja Spencer – hogy nincs az életfolyamatokhoz kötve; hogy nem nyújt semmi közvetlen hasznot; a hangok vagy színek élvezése, vagy akár a különösebb illatoké, csak egy szerv gyakorlásából minden látható haszon nélkül, játékból keletkeztek; van benne valami szemléletes és henyé; a fényűzés élvezete.” És természetes, hogy az olyan társadalmi állapotban, ahol az emberek legnagyobb része a napi kenyér megszerzésére kénytelen fordítani összes munkáját, ez a fényűzés a törpe kisebbség előjogává válik.

XIV. Lajos idejében ez a kisebbség az udvar világa volt. Ezután az arisztokrata szalonok „tisztességes” emberei voltak. Ma pedig csaknem kizárólag a polgárság, vagy inkább

a polgárságnak az a végtelen kis része, amely nem foglalkozik a proletárság kizsákmányolásával.

Ha nem vesszük tekintetbe azt a nagyon kevés szellemi élvezetet, amit a kollektivitás ma közrendelkezésre bocsát és amit azonkívül a kézi munkások nagy része nem is képes élvezni, hogy egyedül a bourzsoázia, a gazdag vagy jómódú osztály rendelkezik elég idővel és pénzzel, hogy a könyvtárakat és színházakat látogathassa és főleg, hogy megvehesse magának azokat a könyveket, képeket, szobrokat és más csere-értékeket, amikben a szépség letéteményezve van. És ezen szellemi és anyagi egyedáruság folytán csak neki van hatalma arra, hogy a művészeknek, legalább azoknak, akiknek más megélhetési eszközük nincsen, diktálja ízlését akár közvetve, akár az állam közvetítésével.

Ez magyarázza a megnyugvók középszerűségét és a fellázadtak kétségbeesését; minden olyan művészek, akik, akár magánviszonyai, akár kemény nélkülözések révén, viszonylagos függetlenséget szerez magának, közös vonása a bourzsoázia és a bourzsoa ideálok iránti ellenszenvé.

Egyesek épen ebből az idegenkedésből merítik azt a felháborodást, ami később nagy munkákat irat meg; ilyen a *Comédie Humaine*-t író Balzac, vagy Flaubert midőn megvetését vágja 48 győzőinek szemébe, vagy Zola, amint a *Germinal*-t írja.

Mások, akiket a jelen undorít, a kivételes poéták elefántcsont-tornyába menekülnek és Mallarmé gyanánt a latin dekadenciát éneklük meg, felmásznak „minden keresztre, ahonnan hátat fordíthatnak az életnek”, vagy a múlt felé fordulva, a kereszténység nagy századaitól akarják megszerezni azt az inspirációt, amit nem találnak meg a jelenben.

Végül azok, akiknek a száma mindig növekvőben van s a

kik az ébredő népek lelkében keresnek támaszt, Wagner példájára a művészet és a revolúció győzelmét hirdetik. De bármilyen legyen ezeknek a munkáknak a szépsége, sőt fensége, mégis csak előfutárok. Hogy egy művészet, egy nagy és hatalmas művészet virágozzék, az emberiségnek meg kell ismernie a harc után a békét, a pihenést a munka után, a szellemek és szívek közösségét azon ellentétek után, amik a kettőt ma elválasztják.

Átmeneti, kritikus, forradalmi korok, mint a mienk, csak nyugtalan és tökéletlen műveket termelhetnek. Ami tegnap volt, ma már rég nincs. Ami lesz, az még nincs. A tevékenység meghazudtolja az álmod. Akik az új társadalom alapját vetik meg, azoknak nincs idejük másra gondolni és a művész, aki a régi világ emberéhez fordul, legtöbbször nem talál visszhangra. De ha majd a felszabadult proletárság tényleg emberi életét él, ha majd a munkásoknak elég műveltségük lesz arra, hogy a művészet szenzációinak hozzáférhetőek legyenek, ha majd végzett 'munkájuk után mindnek meg lesz a szabad ideje, amelynek társadalmi szükségességét Fouillée jogosan hangsúlyozza, akkor az esztétikai élvezet nem lesz többé fényűzés, hanem minden ember közös szükséglete; akkor és csakis akkor születnek meg a nagy művek „a megértésre bizton számítható teremtő egyén és a megértő, mozgékony kollektivitás” közti termékeny együttműködésből.

Mert mi a művészet, mondja George Sand elragadóan, a szívek és a szellemek nélkül, amikbe beleöntjük? Nap, ami nem bocsát ki sugarakat és nem ad életet senkinek.

De mi lesz, ha fényére egész népek felnyitják szemüket és legszerényebb munkájukba is beoltják sugarainak fényét.

Azt vetik ellene, hogy az esztétikai fejlődés anyagi feltételei fognak hiányozni abban a társadalmi állapotban, ahol a művészek nem találhatják meg polgári vagy hercegi pártfogóikat, akiknek a fényűzése tartja fenn őket.

Az ellenvetés ellenállhatatlanul komikus, a polgári társadalom imádjainak szájából; hiszen ez a társadalom a szellemi munka *alma mater-e*. Emlékezzünk csak vissza, hogy ezek a munkások milyen eszközökhöz folyamodtak, hogy megszerezzék azt a darab kenyeret, amin éltek, azt a préselt szőlőt, amit Berlioz evett a IV. Henrik szobránál. Schiller történettanár volt. Balzac nagy nehezen kapott néhány ezer frankot a Comédie humaine tízezer oldaláért. Mielőtt Wagner II. Lajossal találkozott, a *Favorite*-hoz írt kíséretet „pour deux cornets à piston.” Beethoven élete végén így ír egy tanítványának, Ries-nek: „Ezt a szonátát igen kínos körülmények közt komponáltam, mert igen szomorú az, ha a kenyér megszerzéseért kell írunk. De most már ennél tartok.” Es a nagy művészek közül azok, akik nem éltek a legszörnyűbb nyomorban, azok életüket vagy a művészetüktől teljesen idegen foglalkozással tartották fenn, vagy segélyekkel, a közönségnek mindig későn jövő kegyéből.

Nyilvánvaló, hogy a kollektív rendszer mindhárom szempontból felette áll a mainak.

Akiknek művészetükön kívül egyéb foglalkozásuk lenne, több szabad idővel rendelkeznének.

Akik ma polgári, vagy királyi maecenásnak dolgoznak, azok csoportok, egyesületek számára fognak dolgozni, mint Rembrandt és Frans Hals; ezen egyesületek kollektív fényűzése diadalmasan szorítaná háttérbe a privát fényűzés silányságait és hiúságát. Végül azok, akik a hivatalos érintkezést megvetik, egyenesen a közönséghez fordulnának s annál köny-

nyebben megélhetnének ecsetjükből, mivelhogy e közönség nemcsak több, hanem végtelenül felvilágosultabb is a mainál. Hiába vetik ellene, hogy a nagyközönség rossz ítélő, mert többre tartja a csillogó középszerűséget az igazi eredetiségnél. Mert a tapasztalat épen azt mutatja, hogy az új művészet elveinek legmakacsabb megtámadása nem a nép, hanem az előjogos kotteriákból jött. Stolzingi Wallter Nürnberg jó embereihez fordul, mikor a mesterdalnokok visszautasítják. Corneille-t a Rambouillet visszautasítja, s így a *Poliéncte* népszerűbb színpadokon arat sikert. Az igazán nagy, egy nép lelkét tükröző műveket először maga a nép érti meg, vagy legalább az a része, mely nincs alávetve a sötétség hatalmának.

Annál biztosabban így lesz ez, ha a kollektív lelket összetevő egységek tudatosakká válnak, ha az emberi család minden tagja szélesebb alapon találja meg azt az erkölcsi együttartást, azt a termékeny szolidaritást, ami az ókori „*cité*”-ben és a középkori községben uralkodott. És úgy, mint ez a két nagy korszak, amely dicső megálló a történelem örökös levésében, úgy fogja a szocializmus is munkáját egy új aesthetika elterjesztésével megkoszorúzni.

Sokszor mondták, hogy a művészet a társadalomnak talán ferdítő és mégis mindig hű képe. Ma a haldokló bourzsoázia bátortalanságát és a szenvedések közepett fejlődő proletárság zavarát, aggodalmait és reményeit tükrözi. Holnap pedig boldog nemzedékek nyugalalmát és vidámságát fogja mutatni, amelyek a nyomor mocsarából kikerülve, erővel megteremtették a munka fenhatalmát és az együttartás uralmát.

* *

*

Victor Hugó egyik legszebb versében a Mont Olymp sörényes, fekete szatírját látjuk belépni az istenek büszke

gyülekezetébe. Kacagva fogadják. Ő kihívó énekkel felel. Mercur fuvoláját adja neki; az elbűvölt Apolló lyráját nyújtja át. A forradalmi dal az ég boltozata felé tör és az énekes, végtelen nagy teret vesz fel, a fekete alak; a világ lázad fel, hogy ledöntse Jupiter trónját!

A szocializmus nem a Századok legendájának szatírja-e? Előbb gyenge, szurtos, szőrös. Megvétel, amint megjelen. Félni kezdenek tőle, amint nő. De az egyre nő; íme, elvette Mercur fuvoláját; magához ragadta Apolló lantját; megszerzi a művészet prestigeét, a tudomány fegyvereit; azok elé lép, akik halhatatlanoknak vélik magukat és lábával lépve a trónra, ereje teljében ő kiálthatja:

„Helyet mindennek; Pán vagyok. Térdre, Jupiter!”

**A MŰVÉSZET JELENE
ÉS JÖVŐJE**

I.

A MŰVÉSZET A POLGÁRI TÁRSADALOMBAN

A néhány embernek szóló művészet ép oly kevésbé kell nekem, mint a néhány embernek való nevelés, vagy a néhány embernek való szabadság.

Nem, semhogy lássam, mint éli a művészet szegényes és ösztövére életét néhány kiváltságos ember között, akik megvetik az alattuk levőket a tudatlanságért, amelyért ők felelősek, a durvaságért, amely ellen ők nem harcoltak – semhogy ezt lássam, inkább kívánom, hogy a világ söpörjön el egy időre minden művészetet a föld színéről.

W. Morris.

Nem vagyunk oly igazságtalanok, hogy azt vitassuk, hogy a kapitalista uralom alatt a műtermék csak oly csereeszköz, áru, mint más valami s hogy termelőjének főcélja a lehető legnagyobb haszon. Ellenkezőleg; az igazi művészt éppen az üzleti szellem hiánya teszi művészzé. Ha nincs más kereseti forrása, mint ecsetje, tolla, vagy vésője, kétség-

kívül kénytelen lesz arcképeket mázolni, újságcikkeket írni, csecsebecséket faragni, hogy egy kis pénzt szerezzen, de féltékenyen óvja élete egy részét, jobb részét, hogy önzetlen műveknek szentelje.

Mindazonáltal akárminő fáradtsággal vagy áldozattal iparkodik is a művész milieu-je befolyása s az uralkodóosztálytól való minden anyagi és erkölcsi függés alól szabadulni: arra van kárhoztatva, hogy tudatosan, vagy öntudatlanul magára vegye a jármát. Az uralkodóosztály látja el a megélhetés javaival, azáltal, hogy megveszi műveit, hogy foglalkoztatja, vagy – az esetben, ha maga is a bourzsoáziához tartozik – azáltal, hogy kapitalista jövedelmeket biztosít neki. Sőt, Grosse szerint „magában véve minden műtermék csak fragmentum. Hogy teljessé váljék, szüksége van a közönség eszméire; csak így születik meg mindaz, amit a művész meg akart teremteni. Már pedig oly társadalomban, amelyben a vagyon s következőképp a szabad idő csekélyszámú kisebbség kiváltsága, a néző, a hallgató, az olvasó, az esztéta rendesen s végzet-szerűleg ehhez a kisebbséghez tartozik. Ez a bourzsoá-kisebbség csaknem az egyedüli közönség, amelyhez a művész fordulhat.

Valóban, korántsem elég egy pár művészeti szakosztályt vagy népegyetemet alapítani, hogy módosítsuk a dolgoknak ezt a rendjét, amely a jelenlegi társadalom struktúrájának egyenes következése. Helyeseljük, ha Whitechapel-ben képkiallítást rendeznek, ha egy külvárosi színházban *Andromaque*-ot, vagy a *Tartuffe*-öt adják, vagy a brüsszeli *Maison du Peuple* hangversenyt szervez, de kérjük, mi nagy haszna van oly kezdeményezésnek, amely legtöbbször néhány nagy város egy pár negyedére szigetelődik el?

Először is a parasztság, amely a népességnek majdnem

mindenütt túlnyomó többségét teszi, ezekből teljesen ki van zárva. Ellenem vethetnék, hogy Maurice Pottecher Bussangban megteremtett egy népszínházát, amely darabjait szabad ég alatt, a Vogézek lábánál adja elő; hogy Toscana s kivált Svájc falvaiban a parasztlakosság többszázados hagyományt folytatva játssza népies színműveket.¹⁾ Ámde egy fecske nem csinál tavaszt; nem csinál kettőt, sőt három sem. A falusi népesség egészében véve valóságos szellemi sivatagban él s a városi életből csak a piacot és vásárt, a tingli-tanglit és bazárokat ismeri. Olvasmánya, ha ugyan tud olvasni, a kátéra, ócska verskötetre, vagy a helyi lap együgyű prózájára szorítkozik. Muzsika nem hat füléhez, hanem ha a falusi zenekar lármás és vásott hangjai, vagy a fonográfok útján, amelyek a párisi „Café-concerts” leghülyébb műsorát mindenüvé elterjesztik. Képek, szobrok közül nem lát mást, mint házalók által rátukmált érzelgős színnyomatokat, szenteket és feszületeket, amelyek templomait ékítik. S ha látszólag kárpótlást nyer abban, hogy közelebb él a természethez, mint a városi: nem látja a dolgok szépségét, mert csak hasznosságuk szemszögéből nézi őket. Mindenki hallhatott ilyes szavakat, aminek én a Dauphiné egy parasztjától hallottam: „Hogy jöhet az úr szomorú hegyeinkbe, amikor olyan szép országban lakik, amelyik egészen sík és tele van szántófölddel.¹⁾”

Mondhatni-e, hogy a városi munkásnépesség, szemben

¹⁾ Romain Rolland: *Le Théâtre du peuple* (84. o.); *Les Cahiers de la Quinzaine*, az 5. sorozat 4. füzeté. Paris, 1903.

²⁾ Guyau: *Les problèmes de l'esthétique contemporaine*. 24. o.: »Egy amerikai Angliát sokkal szebbnek találta hazájánál, mert ott mérföldek lehet megtenni, anélkül, hogy sövényen szolgáló fán kívül egyéb fát is látna az ember. Grant Allen említést tesz egy hyères-i parasztról. Dicsérték a házát, hogy milyen szép kilátást nyújt a tengerre s ő hátrafordulva káposztásföldje felé így kiáltott föl: „Csakugyan nagszerű kilátás van innen.”

a falusival, már több hasznot húz a művészet nyilvánulásai-
ból, amelyek ugyan érzékei körébe esnek, de sajnos, a leg-
gyakrabban szelleme körén kívül maradnak?

A népegyetemen a művészeti kurzus megnyitásakor ren-
desen sok munkást látunk. Ámde egy kis idő múlva a közön-
ség gyérül vagy átalakul. Az érdeskezőek ritkulnak. Helyükbe
lépnek tanítók, hivatalnokok, kispolgárok, oly hallgatók és
nézők, akiknek bizonyára nagy hasznára válik az esztétikai
nevelés, de már pusztá jelenlétük, arra bírván a tanfolyam
szervezőit, hogy finomítsák programjukat: hozzájárul ahhoz,
hogy a kézimunkások kiküszöböltessenek. így pl. világossá
tette ezt előttem a brüsszeli népháza művészeti osztálya, a
melynek előadásait több mint tíz év óta tartom szemmel. Még
ebben a proletár helyiségben is, amelyet csaknem kizárólag
munkások látogatnak, a művészeti osztály közönsége minden
más osztályétól elüt. Találunk ugyan benne kézimunkásokat
is, a brüsszeli finom iparok tanult munkásait, de éppen nem
többségben s ámbár az a tendencia, hogy a programon
csakis nagyon egyszerű, a munkástömegnek könnyen hozzá-
férhető tárgyak szerepeljenek, be kell vallani, hogy inkább
hallgatják vasárnap este a díszteremben előadott népszerű
darabokat.

Ne higyük azonban, hogy tíz évi erőfeszítés, amely arra
irányult, hogy a munkásosztály esztétikai értéktáblája módosul-
jon, sikertelen maradt. A művészeti osztály azáltal, hogy
egy kisebbszámú munkáshallgatóságra közvetlen befolyást
gyakorolt, megtisztította az ünnepélyek programjait is, ame-
lyek kivüle rendeztetnek. A színi egyesületek s kisebb mérvben
a dalegyletek is, lassankint s a régi repertoirehez való sajná-
latos visszatérések ellenére is, dicséretes módon fáradoznak
azon, hogy közönségünk jobban szeresse a klasszikusokat,

Beethovent, Wagnert, vagy a modern drámákat, Hauptmann *Weber*-jét, vagy Zola *Assomoir*-jét, semmint a „café-concerts” dalait vagy Féval és D'Ennery melodrámaít.

De még ha fel is tesszük, hogy ez a két-háromezer emberből álló közönség meg van hódítva, mi ez az elenyésző – élite a szegények tömegével szemben, akik sohasem – vagy csak alig – látogattak iskolát, akiket krónikus túlterheltségük a szellemi fejlődés minden lehetőségétől megfoszt, akik napi vagy heti munkájuk végeztével nem gondolhatnak egyébire, minthogy éhségüket elverjék, tagjaikat egy kicsit kinyújtás, egy perc mámort szerezzenek a pálinkával, vagy hogy a kín és szenvedés új nemzedékét prokreálják.

Ne áltassuk magunkat szerencsés kivételekkel, legyen bátorságunk fölismerni és mérlegelni a baj terjedelmét: hogy a modern civilizációba helyezett munkások többsége teljesen idegen marad mindenfajta műélvezettől.

Ennek oka általában nem a pénzkérdés. A legtöbb múzeum nyilvános. Fölös számmal vannak olcsó művészeti kiadványaink; a fényképek, a képes levelezőlapok a legszegényebbeknek is lehetővé teszik, hogy lakását sokszor kitűnő reprodukciókkal ékesítse. A koncertekben és a színházakban, mint pl. az *Odéon* vagy a *Comédie Française*-ben vannak 50 centime-os, 1 franc-os helyek; igen sok munkás ennyit, sőt többet is elkölt minden vasárnap italára.

A baj az, hogy hiányzik az elemi oktatás, vagy a szabad idő, amely azt helyettesítse. S hogy ez megváltozzék, arra volna szükség, hogy a néptömegek ne nyomassanak agyon a nyomortól és a szüntelen munkától.

Amíg ez bekövetkezik, a művészek csak a gazdag osztályhoz, vagy jobban mondva, a gazdag osztálynak is csak egy minimális töredékéhez fordulhatnak, mert a mint a proletárok

tömegeit a kenyér meghódítása veszi igénybe, a legtöbb bourzoát kizárólag az arany meghódítása foglalja le.

Ennélfogva a népességnek csak igen kis része érdeklődik a művészet dolgai iránt, vagy szenvedni ezt az érdeklődést. Csak a bourzoázia s az arisztokrácia maradványai, amelyek címereit amaz újraaranyozza, rendelkezik pénzzel és idővel, amelyek a macenátus régi formáinak helyettesítésére szükségesek. Csak ő vesz képeket és könyveket. Belőle élnek a színházak. Az ő társaságai fedezik a hangverseny-orchesterek krónikus deficitjét. Miniszterei vagy városi tanácsosai közvetítésével ő szubvencionálja a szobrászokat és építészeket. S csak természetes, hogy ízlését igyekszik rátukmálni a művészet munkásaira, akik tőle függenek.

Egy pillantás mai társadalmunk művészeinek jövedelemforrásaira és létföltételeire, meggyőz arról, hogy nem menekülhetnek ettől a függéstől másképp, mintha a nyomorúsággal egyezséget kötnek, vagy ha idejük javát méltatlan munkára áldozzák.

Tudom, hogy némelyek ezt mellékes szempontnak tekintik, a mely bizonyára érdekli a művészt, de teljesen közömbös a művészetre.

Nemrég egy brüsszeli újság által a belga írók helyzetéről rendezett ankétén egy fiatal író, Léon Lagrave, hevesen; kikelt azok ellen, a kik azt javasolták, hogy az irodalom állami vagy magánszubvenciókkal támogattassék.

„Aki irodalomról beszél” – írta az *Idée libre* 1902 szept 15-iki számában – „nem beszél kenyérről, s aki kenyérről beszél, az nem beszél irodalomról. Az irodalom eszméje s a kenyér eszméje különböző kategóriába tartoznak. A *primo vivere, deinde philosophari* elve abszurdum, ha irodalomról van szó.

— S ha az író éhenhal?

— Hadd haljon éhen! Ennek semmi köze sincs az irodalomhoz s ez sohasem gátolta meg a mesterművek születését. Majdnem azt mondanám: ellenkezőleg”.

Csak csodálni lehet ezt a nemtörődést a világ dolgaival, kivált, ha a szellemnek ez a lázadása a hús ellen oly ember által nyilatkozik meg, aki tapasztalásból ismeri a kenyérgéretet nehézségeit.

Egyébként tény, nagyon is tény, hogy sok művész, aki mesterművet alkotott, ugyanakkor csaknem éhenhalt. Ez nagyon természetes magyarázatát leli a genie sajátosságában, hogy első fellépése beleütközik azok misoneizmusába, akiket minden-sért, ami eredeti. Ámde, ha igaz is, hogy mesterművek alkotása sohasem óvott meg az éhenhalástól, hiba azt mondani, hogy az éhenhalás sohasem gátolta meg a mesterművek alkotását, s még öregebb hiba ezt hozzátenni: sőt ellenkezőleg.

Romain Rolland *Vies d'artistes* c. művében idézi Berlioz emlékiratainak egy helyét, amely megragadó példát ad arra, hogy a nyomor mennyire gátolhatja egy-egy műremek megszületését. Berlioznak egyszer, amikor felesége betegsége igen sok költséget rótt rá, éjszaka eszébe ötlött egy szimfónia eszméje. Fejében megvolt az első rész, egy allegro. Már nekifogott leírásához, amikor ilyen gondolatai támadtak: „Ha ebbe a darabba belekezek, megírom az egész szimfóniát. Nagy lesz. Belekerül három-négy hónapomba. Ez alatt nem írok tárcákat. Tehát nem is keresek semmit. Azután, ha elkészültem, nem tudok majd ellenállani a kísértésnek, hogy ki ne nyomassam (belekerül 1000-1200 franc-omba), s hogy elő ne adassam. Rendezek egy hangversenyt, amelynek jövedelme alig futja a költségek felét. Nem lesz majd semmim; nem láthatom el a szegény beteget, nem fedezhetem a magam kia-

dásait, s nem fizethetem ki legközelebb tengerre szálló fiam tápdíját . . . Ezekre a gondolatokra megborzongtam, eldobtam a tollam, ezt. mondván magamnak: Bah! holnapra elfelejtem a szimfóniát! Éjjel tisztán hallottam az allegrot; úgy tetszett nekem, mintha leírtam volna. Lázás izgalom fogott el, eldúldoltam a témát, már-már fölkeltem ... de az est gondolatai megint visszatartottak, szembeszálltam a kísértéssel, görcsösen kapaszkodtam a reménybe, hogy elfelejtem az egészet. Végre elaludtam s másnap, amikor fölébredtem, csakugyan örökre eltűnt minden emléke;”

Ez egy ismert eset, de hány, nem kevésbé fájdalmas eset sorakozik mellé, amely mindenha rejtve marad.

Egyébként bajos abban a megvetésben, amelyet némely művész anyagi érdekei iránt mutat, egyebet, mint szenvedést látni. Ők is, csak úgy, mint bárki más, kénytelenek kenyérüket keresni, s ennél fogva alá vannak vetve ők is, mint bárki más a gazdasági szükségszerűségeknek.¹⁾

Bárminő már most jövedelemforrásaik változatossága az egyes esetekben, vissza lehet vezetni a következő négy megélhetési módok egyikére vagy kombinációjukra: a művésznek van 1. személyes vagyona. 2. sinekurája, 3. mestersége, amely művészetétől többé-kevésbé idegen, vagy 4. eladja műveit magánosoknak, közvetítőknak, az államnak és városnak.

Az esetek különbözősége szerint társadalmi helyzete is nagyon különböző lehet, de minden esetben közvetlenül vagy közvetve függ a bourzsoáziától, ha csak nem veti magát alá kínos megpróbáltatásoknak és kemény nélkülözésnek.

¹⁾ L. pl. Beethoven levelezését. 1807-ben folyamodik a császárt színház igazgatóságához 2400 frt állandó fizetésért, amelyhez évenként egy jutalomjáték jövedelme járuljon, mert panaszkodik, hogy mindmáig nem tudott oly helyzetbe jutni, amelyben kívánsága szerint egészen a művészetnek élhetne, tehetségeit tökéletes fokra emelné stb.

Először is tegyük föl a legkedvezőbb esetet, azt, hogy a művész öröklí a szabadság egyedüli biztosítékát, amely a kapitalista uralom alatt egyáltalában található: van vagyona; művészetének szentelheti magát, anélkül, hogy a holnap gondja zavarná. Lehet-e ebből azt következtetni, hogy valóban független a bourzsoáziától? Ezt állítani annyi volna, mint elfelejtkezni arról, hogy legtöbbször polgári vagyona, polgári nevelése, polgári viszonyai osztályának ízlését, szellemi irányát és előítéleteit neveli belé, úgy hogy képtelenné válik az események és dolgok érdeknélküli kontemplációjára, amelyet Schopenhauer a művészet lényegének tekint.

Elismerjük, hogy vannak kivételek, s talán a legkomolyabb érv, amelyet a munka, hogy legalább a közvetlenül termelő munkanélküli tulajdon mellett föl lehet hozni, az, hogy szabad időt enged a tudósoknak és művészeknek, hogy megengedte Goethének a *Faust*, Tolsztojnak a *Karenina Anna*, és a *Háború és Béke* megírását, Puvis de Chavannes-nak a *Pro patria ludus-mk* vagy a *Szt. Genovéa életé*-nek megfestését.

De egy Goethére, egy Tolsztojra, egy Puvisre hány semmittevő esik, aki élösködését azzal leplezi, hogy a szellemi munkás mezét ölti magára.

Egy *olyan* társadalomban, aminő a mienk, amelyben a művészeknek rendesen küzködniök kell az életért, az öröklött vagyon néha ugyan elősegítheti valamely tehetség vagy lángész kifejezését, de sokkal inkább nagyra növeli a meddő dilettantizmust. Másrészt pedig, minthogy nem szerethet szabad időt egyeseknek anélkül, hogy másokat ne kényszerítene kétszeres munkára, szükségszerű következménye, hogy szentesíti a bourzsoázia esztétikai monopóliumát, s fönntartja a művészetnek fényűzési jellegét, ami szabad kifejlődésének fő akadályá.

Térjünk most második föltevésünkre: az állam vagy más

közhatóság közvetve, mintha ez valami titkolandó volna, megteszi azt, amit a jövőben mindenesetre közvetlenül és nyíltan meg fog tenni, t. i. szabad időt ad a művésznak, alkalmazván őt valamely színleges vagy kevés teendővel járó hivatalra, muzeumokba, könyvtárakban, iskolákban. Ezt az eljárást magasztalta Renan is, *L'avenir de la Science* című könyvében s a tudományos sinekúrak érdekében felhozott argumentumait a motívumok egyenlősége révén alkalmazni lehet a művészeti sinekúrákra is:

„Csak barbárokat vagy rövidlátó embereket ejthetnek meg felszínes ellenvetések, amelyeket a tudományos hivatalok sokasága eilen első pillantásra föl lehet hozni. Nyilvánvaló, hogy egy könyvtárt, amelynek 10-12 alkalmazottja van, el lehet látni 2-3 emberrel is (s tényleg csak 2-3 ember az, aki ott dolgozik is). Némelyek ebből azt következtetik, hogy el kell törölni a többit. Kétségkívül, ha csak az volna a szándék, hogy az anyagi munka végeztessék el. Különös dolog: a tudományt, a világnak ezt az igazán legliberálisabb dolgát, egyedül Oroszország patronizálja bőkezűen”.¹⁾ (Az persze kérdés, vajjon a tudománynak a cárizmus által történt patronizálása a tudománynak csakugyan hasznára volt-e, mint a hogyan Renan 1848-ban talán gondolta.)

S kérdés, vajjon a sinekúrak, amelyek megadják a művésznak az anyagi függetlenséget, ép oly mértékben biztosítják-e neki a szellemi függetlenséget?

Nem vonjuk kétségbe, hogy ezek a hivatalok néha csakugyan hasznosak, örülünk neki pl., hogy Brüsszel megtisztelte önmagát azzal, hogy Georges Eckhoudnak²⁾ a festészeti aka-

¹⁾ *L'Avénir ia science »Pensées de 1848. 251-256. o. Mélanges religieux et historiques* 156. s köv.

³⁾ A leghíresebb belga naturalista regényíró (*Kees Dorick* stb.). Ford.

démián irodalmi tanszéket alapított, s tetszésünk kísérte a belga kormány azon cselekedetét, hogy Constantin Meunier-t a louvain-i akadémia igazgatójává nevezte ki. Mindazonáltal ne feledjük, hogy az állam, amely a művészeknek sinekurákat osztogat, a bourzsoá állam; s hogy ennek következtében, kevés dicséretes kivétellel, e hivatalait nem adományozza, újítóknak, hanem inkább nyugdíjképen oly művészeknek, akiknek iránya nem sérti, vagy *már* nem sérti az uralkodó osztály ízlését és érzelmeit.

Mindaddig, amíg a bourzsoázia megőrzi a hatalom és szabad idő monopóliumát, a hivatalos művészet nem lesz, nem is lehet más, mint a bourzsoázia művészete.

Azt kérhetné valaki tőlem, hogy ily körülmények közt, hogy vállalkozhat közhatóság oly művészforradalmárok támogatására, mint Georges Eckhoud és Constantin Meunier? Ez egyszerűen azt bizonyítja, hogy a társadalmi fejlődés bizonyos korszakaiban az uralkodóosztályok legfinomultabb elemeiben lábrakap, egy, különben elég platonikus irányzat afelé, hogy szentimentális rokonszenvet mutassanak még azok iránt is, akik romlásukat jelzik vagy előkészítik. Így tett a nemesség 3. XVIII. század végén és így tesz a polgárság a XX. század elején.

Ám az is igaz, hogy a művészek, akik nem akarnak a bourzsoáziától függni, nem remélhetik e függéstől való mentességük fentartását, ha a bourzsoa-uralom alatt hivatalt vállalnak.

Ennélfogva többségük, akiknek nincs személyes vagyónuk, s akik nem tudnak műveik vételáraiból megélni, kénytelenek – s ez harmadik hipotézisünk – kenyerüket oly munkával keresni, amelynek vagy egyáltalában nincs köze vagy – s ez gyakran még rosszabb – *alig* van köze a

művészethez. Így pl. köztudomású, hogy Dickens gyorsíró, Alfred de Vigny katona, majd civita-vecchiai konzul, Stéphane Mallarmé közép iskolai angol tanár volt. Schiller, katonai felcser fia, először maga is gránátoskatonák felcsere lett, körülbelül 40 frank havi fizetéssel, később a történelem tanára Jénában, végül betegen a szászweimári nagyherceg 3000 frank-nyi nyugdíját húzta. Berlioz, egy orvos fia, összeveszvéen atyjával művészhajlama miatt, boldog volt amikor a *Théâtre des Nouveautés* karában havi 50 frank fizetéssel állást kapott. Guyau *Problèmes de l'esthétique contemporaine* c. művében elénk festi, amint ebédjét, egy darab kenyeret mazsolával, elkölti IV. Henrik szobra alatt. Balzac a *Comédie humaine* írása közben a legkülönbözőbb mesterségekkel kereste kenyerét: „Huszonegyedik évétől a huszonötödikig padlásszobában élt, s tragédiák s regények írásával foglalkozott, amelyeket maga is rosszaknak talált. Családjá folyton szidta, igen kevés pénzt adott neki – Balzac maga alig keresett – minduntalan fenyegette, hogy valamely ipari mesterségre adja. S mi alatt képtelennek nyilvánították, majd elemésztette a dicsőség szomja és tehetsége tudata. Hogy függetlenítse magát, spekuláns, előbb könyvkiadó, majd nyomdász, betűöntő lett. Semmi sem ment; a bukás szélén állott. Négy évi szorongás után fölszámolt, nyakán maradt egy csomó adósság, s regényeket írt, hogy kifizesse őket. Borzasztó teher volt ez, amelyet egész életén át hurcolt.” (Taine.)

E példákat a végtelenig lehetne szaporítani s különös fölsorolása volna a bizarr kibúvóknak, csuda-mesterségeknek, amelyekhez némely művész mindennapi falatjáért folyamodni kénytelen, mint pl. az a, ma híres párisi festő, aki nappal festett, éjjel meg árnyékszék-őr volt. Ezek kivételes esetek, de ki tudná felsorolni az olyanokat, akik kenyérért leckékre fut-

kosnak, írkokoskodnak, újságoknak kéziratokat szállítanak, amelyek csak igen távolról rokonai az irodalomnak.

Bármily idegölők vagy kellemetlenek is ezek, a műi vesztettől idegen foglalkozások, legalább megvan az az előnyük, hogy a művész mellettük megőrzi függetlenségét, s eszünkbe juthat, hogy a gondok, s az anyagi megélhetés nehézségei nem gátolták meg Berliozt a *Damnation de Faust* és Balzacot a *Comédie humaine* megírásában.

Valóban hiba volna azt állítani, hogy a könnyű élet, minden vállalt munka hiánya, szükséges, vagy csak kedvező is, az esztétikai produkcióra. Talán igaza van Romain Rollandnak, amikor azt mondja, hogy a kényszer nem árt a szellemnek, hogy a túlnagy szabadság a gondolatot apathiára és közömbösségre viszi. Csakhogy ez nem elég alap arra a következtetésre, hogy a művészet nem szenved a szükségszerűség nyomása alatt, amely annyi művészt arra kényszerít, hogy csak pihenőjüktől vagy kenyérkereső munkájuktól ellopott óráikat szentelhetik neki.

„Az irodalom – monda egyszer Camille Lemonnier – „halálos elszántságot követel, ha nincs hivatalod, mesterséged, vagy lapod. De viszont nem csinálod jól, amit csinálsz, csak ha minden idődet és erődet neki szenteled. Valami mindig elárulja a műkedvelőt olyan úr művében, aki a vásárnapra vár, hogy festhessen vagy írhasson”.

Hisz az író csak megvárhatja a vásárnapot, de a képzőművészetek terén vannak anyagi munkák, testi erőfeszítések, amelyek meggátolják a művészt más munkákban. így pl. díszítési, illusztrálási munkákat kell végeznie, amelyeknek művészeti értéke egyenlő a semmivel, mindazonáltal nem esnek művészeti szakmájától oly távol, hogy azt ne befolyásolnák hátrányosan.

Ekképen átmenetek révén eljutunk utolsó hipotézisünk-

hez: a művész csak művészetének él, vagy legalább iparkodik élni. Műveit csereértékekké változtatja. Megpróbálja eladni akár maga, akár közvetítők révén. Íme, kettő közül kell választania. Vagy hízelkedik amaz egyedüli osztály ízlésének és szeszélyeinek, amely műveit vásárolja; jól vigyáz, hogy a gazdag bourzsoázia konvencionális esztétikáját ne sértse; ideálját azéhoz méri. Vagy pedig kitudja magát vonni e silányodás alól s mindenáron törekszik egyéniségét megőrizni, kegyetlen megpróbáltatásoknak teszi ki magát, amelyek még kegyetlenebbek lennének, ha az állam – ez a mumus – nem enyhítené őket az által, hogy megveszi a festők képeit, megbízásokat ad a szobrászoknak és metszőknek, jutalmakban részesíti az írókat.

Ám ezek a jutalmak, megbízások, vásárlások általában csak már ismert művészek javára szolgálnak. Semmiben sem segítenek a pálya kezdetén állók sokszor minden képzelet felülmúló nyomorúságán. Így például a brüsszeli *Académie libre*, amelyet Edmond Picard alapított, s amely minden évben pár száz frank-ot oszt ki fiatal még ismeretlen művészek közt, két vagy három évvel ezelőtt egy vidéki városban fölfedezett egy fiatal zeneköltőt, tagadhatatlan tehetségűt, aki éhségtől hajtva, sokszor a házak elé rakott szemetesládákból szedegette ki a káposztatorzsákat és a többi ételhulladékot. Emlékezünk Zola Maupassant-tól írt életrajzának ama helyére is, a mikor az *Assomoir* és *Germinal* írója Parisba költözése első éveiben olajba mártott kenyérből táplálkozik; hogy pecsenyéhez jusson, lépre csalja a verebeket, s az arabust játszván, lepedőbe burkolózva járkál padlásszobájában, mert az inge mosodában van.

Talán túlzott esetek ezek? Talán általánosításuk igen hibás ideát adna a művészek valódi helyzetéről, habár pusztán műveikből élnek? Egyes tények helyett lássunk hát egy teljes

sorozatot, például azt, amelyet Romain Rolland a François Millet-ről írt tanulmányában ad:

„E kor legkiválóbb francia festőinek s kivált tájképfestőinek élete szomorú martirológia. Csekély kivétellel, (pl. Corot és Jean Dupré), mindnyájan kegyetlen szükséget, nyomort, éhséget, betegséget, mindennemű bajt szenvedtek. A nagy Théodore Rousseau élte javát borzasztó szegénységben és elhagyatottságban morzsolta le s teljes paralízisban halt meg, egy örült nő oldalán. Troyon mint örült halt meg. Marihat mint örült halt meg. Decamps egész életében agyonkínózta magát, barátok nélkül élt s tragikus módon halt meg. Paul Huet a szó szoros értelmében éhenhalt, miután a nélkülözések tönkretették egészségét. Millet? Szenvedett, mint a többiek, a szegénység, magány, közöny kínjaitól... 1857-ben a *Glaneuses* évében, szegénysége már-már öngyilkosságra kényszeríti, ha lelke hirtelen nem kél tusára ezzel a gondolattal. 1859-ben, az *Angelus* évében, a tél derekán ezt írja: „Már csak két-három napra van fánk s nem tudom, honnan szerezzek azután. Feleségem a jövő hónapban lebetegszik s én minden nélkül leszek”.¹⁾

igaz, hogy azóta az *Angelus-t* Chauchard úr megvette 800,000 frankért, ugyanő megvásárolta a *Bergère-t* is egy millióért; a *Glaneuses* 300,000 frankon került a Louvre-ba: ámde ezeknek a mesés áraknak csak a közvetítők látták hasznát. A művész, aki képeit nevelésért adta el, ép oly kevésbé élvezte többlet-értéküket, mint amily kevésbé részesül a kuli a transzváli gyémántbányatársaságok osztalékaiban.²⁾ Abban az egyedüli korszakában, amikor biztos.

¹⁾ R. Rolland: *Millet* (London, Ducworth) 16., 17. o.

²⁾ Az 1857-ben kiállított *Glaneuses-i* 2000 frankért adta el. Az *Angelus-t* egy amerikai rendelte 1500 frankért, de Millet kénytelen volt

volt a kenyere (1860-1863). Millet boldog volt, hogy havi 1000 frankot kap egy műkereskedőtől oly kikötéssel, hogy három évig azé minden, amit fest, vagy rajzol.

S Millet története a legtöbb jelenkori művész története. Még ha a kezdet nehézségein diadalmaskodnak is, ha évek küzdelmei után ki is csikarják a közönség csodálatát: a nyomortól csak úgy szabadulnak, ha rászánják fejüket arra, hogy munkaerejüket vállalkozó kapitalistáknak adják el.

A művészet világában csak úgy, mint az ipar terén, a független termelő nyomról-nyomra helyt ad a bérmunkás-termelőnek.

Az írók függenek a kiadóktól, az újság- és folyóirat-tulajdonosoktól, színházigazgatóktól. A szobrászok többnyire kénytelenek magukat márványfaragóknak s más iparosoknak lekötöni, készítenek kandallókat, órákat, asztallapokat, gyertya-tartókat, villamoslámpákat s mindennemű csecsebecsét.

A festők kizsákmányoltatásának rajza ugyanilyen, meggyőző. U. n. műtársulatok szállítják az állványt, a vásznat, a festéket a nyomorúság ifjú művészenek s vele egy tucat apró képet („fagot”) festetnek, amelyet a vidéken, Angliában, Amerikában adnak el. E fagot-kért a művészt nagyság szerint fizetik 1-50 frankjával. Egy kissé magasabb fokon állanak a műkereskedők, akik az atelier-kben 100, 200, 300 frankért veszik meg a nyomorgó művész képeit. Azután magas áron próbálják eladni; ha ez nem megy, átadják az említett „műtársulat”-oknak, akiknél e képek már fénypontokként szerepelnek. A létra felső fokán találjuk a nagykereskedőket, akik

odaadni Papeleu-nek 1000 frankért. Gavet már 12,000 frankért adta el Durand Ruelnek; ez 38000-ért Wilsonnak, aki 1881-ben 160,000 frankért adja tovább; a new-yorki *Art Association* 553,000 frankért váltja magához; ettől megveszi Gamier 1890-ben s eladja Chauchard-nak 800,000 frankért.

tekintélyes hasznót dugván zsebre, néha a tehetséges művész megélhetését is biztosítják. De hányszor valóságos rabszolgaszerződés árán. Így pl. egyik ismert festőt a műkereskedő havonként két festményre kötelezett, egy másikat meg akkép akart kiszákmányolni, hogy – tengeri képekkel nyervén el a közönség kegyét – arra kényszerítette, hogy folyton ilyeneket fessen, mert más tárgyú képek elhelyezését sokkal nehezebbnek találta.

Mindig kínos, sokszor demoralizáló függés a közvetítőkkel szemben; a közvetlen vásárlásnak csaknem lehetetlensége; a megélhetés érdekében a legkülönbözőbb segédforrások kényszere; a szünet nélküli harc – még a legkegyeltebbek részéről is – a bourzsoa társadalom rossz s felszínes esztétikai nevelés által alig javított Ízlésének befolyása ellen: íme, ez a művészek közös sorsa a mai társadalomban.

Való, hogy nem mindnyájan ismerik vagy ismerték a nyomorúságot. Nem mindnyájan szenvednek vagy szenvedtek egyenlően méltóságukban és érdekeikben, de legjobb körülmények közt is uralkodik a függőség egy formája, amely alól senki sem menekül: ez a milieutól való függőség, az a közvetlen vagy közvetett hatás, amelyet a környezet a művész lelkére végzettszerűleg gyakorol.

Harmonikus civilizáció mellett, aminő a régi görögöké volt, mindenben vetélkedve fokozta a szép érzetét. Ki merészelné ugyanezt mondani egy olyan átmeneti és össze nem függő civilizációról, aminő a mienk?

Kétségkívül fölhozzák majd ez ellen, hogy mindennek ellenére a most lezárult század igen nagy művészeket szült. Az építészet ugyan a múltak utánzásából él, a szobrászok ugyan ritkák voltak, de a festők s kivált az írók s még inkább a zeneköltők semmiben sem állanak az előző századok művészei mögött.

Ez egyszerűen annak a bizonyossága, hogy még kedvezőtlen föltételek mellett is akadnak emberek, akik megőrzik a szép érzetét s meg tudják érzékíteni erkölcsileg és társadalmilag csúf környezetben is. Növényeket találunk még a danák homokjában, vén falak hasadékaiban, az utcakövek közeiben: is. Műtermékeket találunk még az oly társadalmakban is, ahol a profit-éhség uralkodik minden más szenvedélyen s ahol a kitagadottak nagy tömege ki van zárva minden kultúrából.

De ez az érv nem rontja le azt, hogy a nyereségért vak> termelés s a tulajdonnak ebből folyó formái elcsúfítják, elkorcsosítják a természetet, az embert s ennél fogva, kikerülhetetlen következképp, a természet és ember esztétikai ábrázolását is.

A földbirtokosok kapzsisága letarolja az erdőket. Az iparfejlődése nem kíméli a legszebb tájékokat sem. Kivájják a sziklákat, hogy kövezetet csináljanak belőle. A folyókat ronda kloakákká változtatják. A csúf szállók tönkreteszik a Riviera-t és az Alpeseket. A bourzsoa rossz ízlése sokszorozza a szörnyépítkezéseket. A gépek, amelyek révén az emberek egykor szabadidőhöz fognak futni, a kapitalista kezében csak a termékek és munkások silányításának eszközei. Amíg ezektől megvonják a művelésükre szükséges időt, azokat megfosztják attól a szerény szépségtől, amelyet valamikor a kézműves ügyessége a legcsekélyebb dolognak is megadott.

A technika elfajulásának s a természet elkorcsosításának. szükségszerű következményeit megragadó szavakban festi William Morris¹:

„Míg egykor a mesteremberek minden művének megvolt akár tudatos, akár öntudatlan esztétikai jellege, munkáik:

¹ *La société nouvelle*. 1896. I. 19.

ma két kategóriába oszthatók: művésztelen és művészi munkákra. Ám semmi sem lehet közömbös, amit emberkéz alkotott: vagy szép lélekemelő lesz, vagy lealacsonyító. Ennélfogva a művésztelen tárgyak veszélyesek; sértik a lelket pusztá létükkel s ma számuk olyan túlnyomó, hogy igazán keresnünk kell a műtermékeket, míg a művésztelen dolgok életünk rendes kísérői. Ez annyira igaz, hogy az intellektuális művészetek művelői nem is tudnák az ilyen életet élni, ha nem volna bennük oly erős az irányzat, hogy a maguk geniejébe, magasfokú műveltségükbe zárkózzanak s ekkép boldogan éljenek a társadalmon kívül, amelyet megvetnek. Mintegy ellenséges tartományban élnek. Minden lépésük belebotlik valamely tárgyba, amely kényesebb érzéküket, finomultabb szemüket sérti. Ki kell venni részüket az általános rosszullétből s ez örömmel töltelgem”.

íme, nemcsak a szegények és tudatlanok szenvednek szegénységük és tudatlanságuk miatt. Még azok is, akik mentesek a nyomortól, nem mentesek a mások nyomorának lefokozó következményeitől. Lehetetlen, hogy a művészet teljesen kifejlődjék oly társadalmi állapot mellett, amelyben az emberek roppant többsége nem részesül semmilyen kultúrában. Ép oly hiábavaló volna remélni, hogy teljes rózsa nőjjön giz-gaz közepette. Minden egyéni kultúra nagy mértékben függ az általános kultúrától. A kézimunkás proletárok szolgaságban tartása okvetlenül együtt jár a szellemi proletárok szolgaságával. Így hát nem csoda, ha a legtöbb művész közös vonása, hogy mélyen idegenkedik a bourzsoa uralomtól, bármily elütök egyéb törekvéseik és irányzataik.

Valóban, egy részük a múlt felé fordul, az aranykort háta mögött keresi, s hiú erőfeszítést tesz, hogy egy holt hitből merítse műveit. Mások megundorodva környezetüktől, össze-

gubbaszkodnak, hátat fordítanak az életnek s az általuk ismert világ dekadenciáját az egész világ dekadenciájának veszik. Ismét mások, – napról-napra szaporodik a számuk – a jövőbe néznek, rokonszenveznek a proletariátus szenvedéseivel és lázadásaival és Richard Wagnerrel, – az 1849. Richard Wagnerével – a művészet és forradalom szükségszerű szövetségét hirdetik.¹⁾

Hogy azonban ez a szövetség ne legyen üres álom, hogy benső és termékeny lehessen, szükséges, hogy a munkások tömege maga is megértse a művészeket, akik velők menni igyekeznek. A kapcsolatnak tetteleg is létre kell jönnie – nemcsak szavakban – azok között, akik fizikailag vagy erkölcsi-leg szenvednek a kapitalizmus uralma alatt.

Ám helyesen jegyzi meg Camille Mauclair,²⁾ hogy a bourzsoa egyik ügyessége abban áll, hogy gyanakodást és bizalmatlanságot vet azok közé, akiknek érdeke volna az ellene való szövetkezés. A néppel elhíteti, hogy a művészet szükségképen arisztokratikus, hogy a szellemi munkások, a művészek megvetik őt tudatlansága miatt, hogy a dolgok kényszerűségénél fogva ama osztály támaszai, amely létföltételeit megadja. Vi-

¹⁾ Wagner, *Művészet és forradalom*: „Az igazi művészet civilizált barbárságából csak nagy társadalmi mozgalmunk vállán emelkedhet valódi méltóságára. Közös a céljuk, s egyikük sem érheti el ezt a célt, ha nem működnek egybehangozóan. Ez a cél a szép és erősebb, vajha a *forradalom* megadná neki az *erőt, művészetet, szépséget*.”

²⁾ *L'oeuvre sociale de l'art moderne*. (Revue socialiste 1901.1.675.) Cikkirő azt állítja, hogy „a marxizmus és az utilitárius szocializmus nagy tévedése volt, hogy bourzsoa-módra gondolkozott a művészekről és ideológusokról, „így a szocializmust méltatlanul szellemi nehézség, otrombaság és közönségesség hírébe keverte”. Erre azt lehetne felelni, hogy Mauclairnek viszont az a nagy tévedése, hogy bourzsoa-módra gondolkozott a marxizmusról, vagy jobban mondva az, hogy a tan azon bourzsoa-elkorsosításai és hamis értelmezései után ítélkezett, amelyek némely epigoníól erednek.

szont a művészeknek azt súgja fülébe, hogy a szocializmusnak egyéb gondja sincs annál, hogy gyomrát megtömje; hogy Egy kollektivista társadalomban a művészei és tudomány kérelhetetlenül áldozatul esik a gazdasági termelésnek, s ha már ma is nehezen élnek művészetükből, ez a nehézség lehetetlenségé válik azon a napon, amelyen a társadalmi tulajdon lép a kapitalista tulajdon helyébe.

A következőkben megkísértjük majd kimutatni, hogy épen ellenkezőleg a művészet nem szükségkép fényűzés, s hogy a szociálistikus uralom alatt a művészek minden tekintetben jobb helyzetnek örvendhetnek majd, mint aminőben ma vannak.

„Népművészetet kívántok?
Kezdjétek azon, hogy legyen nép,
melynek szelleme eléggé szabad,
hogy a művészetet élvezhesse;
legyen nép, amelynek van szabad
ideje, amelyet nem morzsol szét
a nyomorúság, a szakadatlan
munka; legyen nép, amelyet nem
butítanak el babonákkal, \ jobb
és balpárt fanatizmusaival; le-
gyen nép, amely a maga ura és
győztes abban a harcban, amelyet
ma vívnak.”

Romain Rolland.

Mindazok, akiknek a művész neve nem csupán a mesterség egyszerű megjelölése, akik másért is élnek, nemcsak azért, hogy kenyerüket couplet-k vagy kölcsönkönyvtári regények írásával keressék, fájdalmas tudatára ébredtek, mennyire függnek közvetlenül, vagy közvetve a kapitalista rendszerből folyó gazdasági körülményektől.

Azon ünnepélyen, amelyet a brüsszeli munkáspárt művészeti szakosztálya ötvenedik műve megjelenése alkalmából

Camille Lemonnier-nek rendezett, ez az író a következőket mondotta az őt üdvözlő kézímunkásoknak:

„Joggal állíthatni, hogy az írók s különösen a mai intellektuális társadalomban, a tiétekével azonos proletariátust alkotnak. A tőke és az eszme közötti viszály, amely csak egy formája a tőke és a munka között uralkodó konfliktusnak, keményen nehezedik erre az osztályra; szenved az alatt, hogy nem egyéb patrónusa kezében, mint egy önmagát megőrlő erő és az ő patrónusa a kiadó, a könyvkereskedő, s a hírlapoknak nevezett szörnyeteg pénzügyi vállalatok adminisztrációja ... Ha egy szép napon kenyeremet megvonná egy titokzatos baj, amely kiváltsága az agyvelejüket túlságosan kihasználó művészeknek, nem tehetnék egyebet, minthogy megragadjam Belizár koldusbotját, s úton-útfélen kéregessem össze mindennapi falatjaimat. A művészet, könyveim, negyven év szorgalmas munkája nem voltak elegendők, hogy a holnap viszontagságai ellen biztosítsanak.”

Hány más író, s általában véve, hány más művész, aki ma a hírnév verőfényét élvezzi, tehetne hasonló vallomást?

A bizonytalanságba közvetítőktől való függés, a munkaerő lelkiismeretlen kizsákmányoltatása tekintetében a művészosztály panaszai a kapitalista uralom ellen hasonlítanak a proletariátus panaszaira, s ez a hasonlóság csak nő azzal arányosan, ahogyan a kapitalizmus terjed a sajtóban, a színházban, a könyvkiadó – és műkereskedő – üzletben.

Más szempontokból azonban mennyi a lényeges különbség közöttük. Itt van elsősorban az alapvető eltérés; míg a gazdasági termelés kiváltképen a fegyelem, az összeegyeztetett munka, a kollektive szervezett munka birodalma, az esztétikai termelés, épen ellenkezőleg, az egyéni munkás legteljesebb, legkorlátlanabb szabadságát kívánja meg.

S javarészt ez magyarázza azt a rokonszenvet, amelyet sok művész, – különösen a forradalmi hajlamúak közül való – az anarchizmus iránt táplál. Tulajdon munkájuk szükségleteit érezvén, átviszik a gazdaság terére azokat a fogalmaikat, amelyek csakis a szellemi termelés világában érvényesek és burzsoá kritikusoknak felülve, a kollektivizmust képzelik el, mint amely az egyének jogait és szabadságát teljesen elkobozza.

Megvagyunk azonban győződve, hogy aggodalmaik eloszlának, ha tiszta ideájuk lenne afelől, minő lesz a szellemi munkások s különösen a művészek helyzete abban a társadalomban, amelyben a termelés főeszközei kollektív tulajdonban lesznek, ahelyett, hogy osztályuralom alapjául szolgálnának.

Induljunk ki ebből a föltevésből. Vegyük föl, hogy a manapság tőkések vagy részvénytársaságok kezében lévő munkaeszközök békés vagy forradalmi úton szocializáltak és munkások által közhasznukra tartatnak üzemben. Mi lesz a művészekkel, az intellektuálisokkal az ilyen társadalmi állapotban, amikor mindenkinek dolgoznia kell kenyéréért, kivéven a beteget, rokkantakat vagy aggastyánokat?

Láttuk, hogy manapság vagy munkanélküli jövedelemből, vagy színekurákból, vagy a művészettől távol álló mesterségből, vagy a magánosoknak, közhatóságoknak eladott műtermékeiből élnek.

Természetes, hogy egy teljesen kollektív társadalomban nem volna sem munkanélküli jövedelem, mivel hogy nem lennének többé egyéni tőkék, amelyek kamatokat és osztalékokat termelnének; következésképen, nem volnának művészek sem, akik elkerülhetnék a kenyérkeresetet hála az érettük a bér munkások, bérlőik és adósaik stb. által teljesített munkának.

Bizonyos, hogy a tőkés jövedelmek megszüntetése mindenkit bizonyos összegű oly munka teljesítésére kötelezne,

amelyet a közönségre közvetlenül hasznosnak ítélnének, – erre törvényes vagy hatósági rendeleti kényszer egyáltalában nem volna okvetlenül szükséges, mert az igazi, s minden valószínűség szerint egyedüli szankciója az volna a dolognak, hogy az egyének, akik nem akarnának részt venni a közös munkában, nem részesülvén többé élőködésüket tápláló járadékban, koldusaink és csavargóink módjára, száraz kenyérré fogatnának.

Csakhogy magától értetődik, hogy közös munkában való részvétel, amelyet társadalmilag hasznosnak ítélnék, nem szükségképpen *kézi* munka. Ha lehetséges is, hogy a jövőben betöltődik az a szakadék, amely ma a testi munka és az agymunka között fenáll¹⁾: semmi, egyáltalában semmi nem gátolja, hogy olyan kollektivista vagy kommunista szervezetet képzeljünk el, amelyben a munkások egy része kizárólag szellemi, tudományos vagy művészeti munkákra lenne alkalmazva.

A kollektivitás ez esetben a társadalmi munka összes termékéből előzetesen félretenné mindazt, ami szükséges volna, hogy fölmentessenek minden más munka alól azok a tudósok vagy művészek, akiket egészen laboratóriumaiknak vagy műtermeiknek akarna szentelni.

Másrészt, ha mindenkinek részt kell vennie, bármily mó-

¹⁾ L. Renan: *L'avenis de la science*, 398. o.: „Abban az államban, amelyről álmodozom, a kézi munka a szellemi munkától való üdülés lenne. Ha ellenem vetik, hogy nincs szakma, amelyben elég volna napjában négy-öt órasi munka, én meg azt felelem, hogy egy okosan szervezett társadalomban, amelyből az idővesztés és a terméketlen fölöslegek kilennének küszöbölve, amelyben mindenki hatékonyan dolgozna, s ahol kivált gépeket használnának, nem hogy a munkástól megszabaduljanak, hanem, hogy karját támogassák és munkaidejét megrövidítsék, az ilyen társadalomban – mondom – minden illetéktelenségem mellett is, meg vagyok róla győződve, hogy nagyon csekélyszámú munkaóra kielégítené a társadalom és az egyéni szükségleteit; a többi idő a szellemnek jutna.

don, a társadalmi munkában, ha nem lenne, úgy mint ma, egy osztály, amely henyél és egy sokkal nagyobb osztály, amely kiszolgálja amazt, ha ezenkívül a termelés kollektivista szervezése tekintélyesen kifejlesztené a gépüzemet, bizonyos, hogy a munka tartama az egyesekre nézve tekintélyes mértékben leszállítható lenne.

Akkor azután még azok a művészek is, akiket polgártársaik csodálata nem mentene föl valamely mesterség, egyéb foglalkozás gyakorlásától, gyakorolhatnák ezt a mesterséget vagy egyéb foglalkozást anélkül, hogy ez meggátolná őket művészi hivatásuk követésében.

Ami manapság oly nehéz, – ha nem lehetetlen – a túlhosszú műhely – vagy hivatali munkaidőtől elernyedte embereknek, akkor majd vagy *kísérője*, vagy rendes *kiegészítője* lenne professzionális tevékenységüknek. Így pl. a dekoratív művészetekkel foglalkozók egyben lehetnének kézművesek és tervező művészek. Másoknak, akik műhelyekben vagy gyárakban oly munkákkal lennének elfoglalva, amelyek kevésbé fizikai erőlködést, mint szellemi éberséget követelnek, maradna idejük arra, hogy egyéb munkákkal foglalkozzanak. Szóval ami ma kivételnek látszik, s az emberiség esztétikai közkinccsét alig gyarapítja, akkor szaporán megvalósulhatna, hogy a mesterember költővé, festővé, zenészszé, szobrászszá lenne – jobban mondva *ismét* azzá lenne, mint a *mesterdalnokok* idejében.

Hogy a kézi munka és agymunka, az alkalmazott művészet és a szépművészet, a gondolat és testi tevékenység” ezen kibékítése nem hiú ábránd, ezt már ma is igyekszik önőpéldájával megmutatni sok nemes szellem.

Az *Anna Karenina* szerzője a muzsik zubbonyában műveli a földet, szánt, vet, arat vagy cipőt készít: akkortájt,

amidőn még városban lakott, háza kapuján lehetett látni egy cégtáblát is ezzel a fölirattal: „*Tolstoj* Leo, csizmadia”.

William *Morris*, bámulatos egyöntetűséggel, lángeszű író, izzószavú agitátor és csodálatosan ügyes nyomdász volt. Londoni lakására, a Hammersmith-külvárosban, barátai emléktáblát helyeztek el ezzel a fölirattal: „Itt élt William Morris, a költő, munkás, szocialista”; amit szülővárosa hatóságai, akik a maguk részéről szintén megakarták tisztelni emlékét, így fordítottak: „költő, művész, idealista!”

A *Helmscott House*-tól pár lépésnyire még ma is folytatja Morris művét egyik tanítványa, T. J. *Cobden Sanderson* és könyvnyomtató és kötőműhelyeiben maga is igyekszik megvalósítani azt az eszményt, hogy egyszerre művész és munkás legyen.

Mindazonáltal, bármily rokonszenvet keltenek is az ilyes kísérletek, valódi horderejükről nem ejtethnek tévedésbe. Hogy a Morris- vagy Sanderson-fajtájú nyomdászok vagy könyvkötők keletkezessenek, létrehozván – rendkívül kevés példányban – valóságos műremekeket, amelyek csak igen drágán kaphatók, szükség van a millonáriusok klientélájára, amelyet viszont csak a kapitalista koncentráció tesz lehetővé.

Igaz az is, hogy az egyszerűség és jó ízlés csodái, amelyet ezek a művek valóra váltanak, függetlenül tulajdon szépségüktől azzal a közvetett haszonnal járnak, hogy példájuk révén megtisztul a köznapibb termelés; és kétségtelen, hogy a Morrisoknak, Sandersonoknak és társaiknak kell tulajdonítani, hogy az angol könyvek külseje a nyomtatást és kötést tekintve sokkal szebb, mint a kontinens közhasználatú könyveinek túlnyomó részéé.

Az ilyen művészi műhelyek haszna, amelyek termékei valahogyan mintául, ösztönzőül szolgálnak a többi műhelyek

számára, elvitázhatatlan; ámde nézetünk szerint nem a közép-kori termelésre való ezen szembeszökő visszatérésektől, hanem, épen ellenkezőleg, a mindinkább tökéletesített géprendszer szocializációjától kell várni a munka fölszabadítását és a szellem birodalmának mindenki számára leendő megnyitását. Egy szó, mint száz: nem hiszünk valami erősen a Hans Sachsok, Veit Stoss-ok, Peter Vischer-ek föltámadásában. Nem mutathatjuk ki persze, hogy W. Morris téved, amikor megjövendőli, „hogy a géprendszer bonyolultsága olyan társadalomban, amely nem fog a munka szaporítására törekedni, hanem arra fog törekedni, hogy az életet kellemessé tegye, arra vezet majd, hogy az élet egyszerűsítsék s következésképp a mechanizmus megszoríttassék”,¹⁾ – de sokkal valószínűbbnek tartjuk, hogy a jövő nagy gyárainak munkásai naponta csak néhány órán át lévén elfoglalva s oly munkával, amely egyre bonyolultabb technikai eljárások megértését igényli, egy időben ráérnek tudományal vagy művészettel is foglalkozni.²⁾

¹⁾ Morris „Comment nous vivons et comment nous pourrions vivre. (*Revue Socialiste*, 1901. II. 718. o.)

²⁾ Érdeklődéssel olvashatni e részt G. Sorel: *Introduction à l'économie moderne* (Paris, Jacques) c. művében azt a fejezetet, amelyben megmutatja, hogy a nagyiparnak egyre több szüksége van tanult, figyelmes, gondos munkásra, hogy lehető legjobb kihasználják a folyton átalakuló gépeket. „Körülbelül száz évvel ezelőtt a születő nagyiparnak nem volt még *point d'honneur*-je; a munka manufaktúras megosztása az embert automatává süllyeszté; de a mechanika haladása mindezt megváltoztatta s az új gépek csak ott fizetődnek ki teljes mértékben, ahol a munkások nem szűnnek meg a gépnek lehetőleg minden csinjára-binjára rájönni. Az amerikaiak fölénye az angolok fölényén e percben részben abból ered, hogy az angolok nagy rosszakaratot tanúsítanak minden újdonság iránt s nem igyekeznek legyőzni a mutatkozó nehézségeket. Az angol azt szereti, ha a gép első fogására beválik. - A legtökéletesebb műhelyek jó üzeme manapság a munkás tevékeny és értelmes közreműködésén alapul. A munkás nem tekinti magát gépnek, amely előre megszabott taglejtéseket végez, hanem termelőnek, akit a gyártmány teljes sikerülése érdekel.”

S ha ez vagy az az agymunkás, aki képtelen egy ástót kézbe fogni, szerszámot forgatni, fizikai munkával foglalkozni, – amely legalább a merev ülő életmód kellemetlenségeitől szabadítaná meg – azt az ellenvetést tenné, hogy a kézi munka és az agymunka összeférhetetlen, Renan következő, a *L'avenis de la science* („A tudomány jövője”) c. könyvéből vett idézettel felelünk nekik: „A kézimunka ma azért butít, mert teljesen elnyeli az egyént és mindenévé, lényegévé válik. Az ilyen nyomorult ember meghatározása („Sermo explicans essentiam rei”) valóban ez: *csizmadia, aszталos*. Ez a szó megmondja természetét, lényegét, ő *csak* ez; emberigép, amely bútort, cipőt csinál. Próbáljuk csak meg Spinozát ilyen módon üvegsziszolónak, Mózes Mendelssohnt szatocssegédnek definiálni! A mesterségbeli egyéniség csak akkor törli el az erkölcsi és intellektuális egyéniséget, ha ez az utóbbi nagyon jelentéktelen. Vegyünk föl egy okos és nemesszívű embert, aki néhány órán át oly mesterséget űz, amely egyébként semmiképpen sem zárja el előle a magasabb szellemi életet; az ilyen helyzet ezerszer kedvezőbb lesz a filozofikus fejlődésre, mint azok háromnegyedrészéé, akik u. n. szabadfoglalkozásokat űznek”.¹⁾

De ez nemcsak a bölcsészetre nézve igaz, hanem a művészetre is az, azzal a megszorítással mégis, hogy a plasztikus művészetek a kéz oly ügyességét és egyben az erők oly megfeszítését követelik, ami nehezen egyeztethető össze más mesterség gyakorlásával. Ennélfogva egészen indokolt volna, ha a szobrászok és festők úgy tennének, ahogyan

¹⁾ *L'avenis de la science* (Paris, Calmann-Lévy). 396. o. – Egyébként tiltakozni kell Renan azon hozzájárta ellen, hogy „A mesterség, amely nem kivan semmiféle gondolkozást vagy figyelmet, annak, aki gyakorolja, szabadságot ad, hogy a tiszta szellemvilágban éljen”. - L. e. részt meg Sorel id. m.

közniük sokan már ma is tesznek, hogy t. i. részt vennének az ipari munkában dekoratív vagy ornamentális munkával, mintái, rajzolásával, hogy megadják a bútoroknak, ruháknak, háztartási eszközöknek, a legköznapibb és legegyszerűbb tárgyakkal azt a szépséget, amely egykor kitüntette őket s amely ma legnagyobb részét hiányzik belőlük.

Szóval, minden följosít arra a föltevésre, hogy a kollektivista társadalomban az, hogy mindenki résztvesz a munkában s hogy ennél fogva a szükséges munka tartama leszállítható, lehetővé tenné, hogy a munkások ugyanakkor intellektuális munkákkal is foglalkozzanak s ekképen kedvezne sok művészetre hivatott tehetség kibontakozásának.

Nem áltatjuk magunkat, hogy ez az egyedüli fejelet kielégíti azokat, akik úgy gondolkoznak, hogy a művészet egész embereket követel, hogy a művészt, legalább élete egy részében, föl kell menteni minden, művészetétől távolesó munkától.

Nos, tagadhatatlan, hogy a munkanélküli jövedelem eltörlése, vagy – ha fokozatos átalakulást veszünk föl – megszorítása azzal a következménnyel jár, hogy a művészeket megfosztja bourzsoázia-klientélajuktól; pedig ez a közhatósági klientálással együtt az egyedüli, vagy csaknem az egyedüli klientéla, amelyre manapság számíthatnak.

Csakhogy szükségképen azt kell-e ebből következtetni, hogy a kollektivista társadalomban ez a klientéla nem helyettesítődik, még pedig előnyösen?

Ez szem elől veszése volna annak, hogy a nyilvános, közművészet egyre szélesebb működési tért nyitna; hogy ezenfelül, szabad egyesületek alakulhatnának és kétségen kívül fog-nak is alakulni, a végre, hogy jutalmazza munkáikat és megmentsék minden más munkától; hogy végül a kultúra általa-

nosítása a ma lehetségesnél sokkal könnyebben juttatná őket a létfenntartási eszközökhöz, minthogy az illető egyenesen az olvasók, hallgatók, nézők sokkal, de sokkal nagyobb csoportjaihoz fordulhatna.

Vegyük szemügyre egymásután ezt a három hypothezist, s először is a közművészet kifejtését s a kollektivitásnak az esztétikai termelés előmozdítására irányuló tevékenységét.

Már e szavakra hallani véljük a heves tiltakozást: ugyan mi a közművészet, ha nem a hivatalos, az akadémikus, a megkövült, a burzsoá guszttustól megrontott, a bürokrata kegyencrendszerből megmetelyezett művészet?

„Borralalókat, kegydíjakat kívántok a kormánytól” – monda nemrég Henri van de Putte az irodalmi ösztöndíjakat kérő belga íróknak – „ez nem járja; és aztán kidugja majd zsebre? Nézzétek festőinket, mennyi mázolmány lóg múzeumba! Mennyi vaskalapos jár ordókkal ékesítve! Kedve volna az embernek azt állítani, hogy a szépművészetek minisztériumában egy vak áll a festményvásárlás élén', egy süket adja a megbízásokat a kantatékra. Bizonyos, hogy egy hülyét adnak melléjük irodalmi előadóul!”

Szerintünk azonban ép oly helytelen volna ezt a kirohanást szószerint venni, mint tagadni azt az igazságot, amely részben benne foglalatik.

Kétségenkívül lehetne könyvet írni a balfogásokról, az ízlés eltvelyedéseiről, az igazolhatatlan vásárlásokról, a még igazolhatatlanabb mellőzésekről, amiket minden országban a szépművészeti osztály főnökeinek, s talán még inkább a művészeti tanároknak, akadémikusoknak sa „hivatalos művészet” egyéb képviselőinek szokás betudni.

Így pl. mindenki emlékezhetik még a Caillebotte – hagyatéka híres esetére. A hagyatéka felajánlotta a Louvre-nak egy,

antik műtárgyakból és képekből álló nevezetes gyűjteményt, de azzal a határozott kikötéssel, hogy az állam ugyanakkor fogadja el és helyezze el a Luxembourg-múzeumban az impresszionisták gyűjteményét, amely ma ott látható. A Louvre igazgatósága, amely ragaszkodott az antik gyűjteményhez, elfogadta a két hagyatékot, de a dolog nem ment simán, mert az akadémikusok, az École des Beaux-Arts tanárainak egy csoportja egy szálig való lemondással fenyegette a minisztert:

„Nem taníthatjuk többé” – írták az újságokba – azt a művészetet, amelynek minden törvényét ismerni véljük, attól a perctől fogva, amikor az állam múzeumainkba bebocsátja s amikor ott tanítványaink láthatják azokat a műveket, amelyek minden tanításunknak egyenes tagadásai.”¹⁾

A miniszter mindazonáltal sarkára állott. A Caille-botte gyűjteményt elhelyezték – ugyan elég rosszul – a Luxembourg termeiben és az akadémikus urak nem mondtak le!

Hasonló, – bár kevésbé közismert, de ép oly furcsa eset történt meg, amidőn Whistler bámulói és barátai felvették a Luxembourgba a művész anyjának képét, ezt a remekművet, amelyet manapság mindenki a múzeum egyik drágagyöngyének tekint.

A hasonló tények, sajnos, fölös számúak, s nem is akad mindig miniszter, aki helyt áll az akadémikusokkal szemben.

De vajjon kiállítaná, hogy a magánosok, a burzsoák mint a művészek privát-klientélája átlag véve alkalmasabbak az ítéletre, mint a szépművészeti közigazgatás által képviselt állam?

Avagy talán az impresszionistákat, mint Monet-t, Sisley-t vagy Degas-t, s előttük Manet-t, Combet-t, Millet-t, Delacroix-t

¹⁾ Mauclair: *The /reach impressionnists* (1860-1900) (London, Duckworth) 152. s köv. 1.

vagy Turner-t – akitől egy párisi műbarát két egyformán értékes képet bir, amelyek egyikét 1500 frankért, másikát néhány évvel később 150.000 frankért vette – vajjon tehát őket kezdetben jobban becsülte-e a közönség, mint a hivatalos művészet képviselői?

Másrészt, mi lenne a legtöbb művész s kivált szobrász sorsa, ha nem számíthatnának a városokra, s általában a művásárló közhatóságokra?

Tagadhatatlan, hogy rossz ízlésből, szánalomból, politikai vagy személyes szívességből vesznek olyan emberektől, adnak megbízásokat olyan embereknek, akiknek sokkal nagyobb hasznát látná a kollektivitás, ha cipőt varrnának vagy téglát vetnének, de egészben véve, ha egy adott országban, mint pl. Belgiumban, elővesszük a képtárak által vásárolt, a közterek, emlékek díszítésére adott szobrászati megbízások, s az íróknak engedélyezett díjak lajstromát, el kell ismernünk, hogy kevés értékes művész mellőztetik.

A katolikus kormány minden vonakodása ellenére megadták Lambeaux-nak az eszközöket *Passions humaines*-je féldomborművének kivitelére, bár igaz, hogy azt egy külső városrészbe számúzték.

Néma és makacs ellentállás után megvették Constantin Meunier *Monument pour la glorification du travail-jének* egyes részeit, bár igaz, hogy a múzeum egyik termének szánták, ahelyett, hogy köztéren állították volna föl: azt mondják, hogy II. Lipót király attól tartott, hogy ez az emlék a szocialista tüntetések légyottjául fog szolgálni!

Még jellemzőbb, hogy ugyanaz a burzsoá állam, amely George Eckhoud-ot és Camille Lemonnier-t a nyugatflandriai esküdtek elé viszi erkölcsellenes cselekménnyel vádolva őket *Escal Viyos* és *L'homme en amour* c. műveik miatt, egy má-

sik jury által az ötéves irodalmi nagy díjjal koszorúztatja a Bruges-ben fölmenteit két író.

Ezek az össze nem illő dolgok eléggé megmutatják, hogy az állam nem egy erkölcsi személy, amely ugyanazt az akaratot, ugyanazt az irányítást juttatná a kormányzat minden terén érvényre, hanem oly erkölcsi személyek gyűjteménye, akiknek egy része még görcsösen ragaszkodik a múlt alakzataihoz, míg másik része már a jövő társadalmi formákat jelzi.

Valóban, tegyük föl, hogy a mai burzsoá állam átengedte helyét a szocialista uralomnak, hogy a tőketulajdon átalakulása kollektivistá tulajdonná, minden polgárnak biztosítja a tanultságot és a szabad időt, amely elengedhetetlen, ha nem akarjuk, hogy a kultúra egy elenyésző kisebbség szabadalma legyen: nem látjuk-e, hogy a közművészet, ahelyett, hogy — mint túlságosan gyakran megesik — a vagyonos osztályok bugris szellemét tükröznék vissza, néha újra azzá válik, ami a legvirágzóbb korokban volt, t. i. egy egész nép eszményének legmagasabb kifejezésévé?

Ma persze szabály szidni a nyilvános művészetet a hivatalos művészet neve alatt.

Csakhogy a hivatalos művészet nemcsak a berlini Thiergarten *Sieges Allee*-jából ismertebb *Puppen Allee* (bábusor) neve alatt, vagy a London tereit „díszítő” lovasszobrokból, vagy azokból a furcsa új-görög emlékekből áll, amelyek München esős ege alatt feketednek.

Épúgy hivatalos művészet Rude *Marseillaise*-t Puvis de Chavannes *Vie de Sainte Geneviève*-le a Pantheonban, vagy a *Les Bourgeois de Calais*.

Az is hivatalos művészet volt, amikor Michel Angelo vagy Rafael megbízásra, a pápa vagy egy fejedelem által képviselt állam számlájára dolgoztak s a világot megajándé-

kozták a *Disputa*-val, az *Athéni iskold*-val, a sixtusi kápolna freskóival vagy a Médici-kápolna szobraival.

S hivatalos művészethez tartoztak a Parthenon, az egyiptomi fáraók templomai, szobrai, falfestményei is. Szóval minden a művészek zsenialitásától függ elsősorban, másrészt pedig többé-kevésbé az általános kultúra fejlettségéből. Persze remekművek keletkezésére nem elég, hogy az állam s a közhatalóságok vásároljanak és megbízásokat adjanak. De ki vitatná, hogy remekművek megszűnnek születne mihelyest a művészek klientéija már nem néhány burzsoá, hanem egy egész nép?

Mindazonáltal jól tudjuk az ellenvetést: a polgároknak több fejük van, ami választásaikat eklektikussá teszi, ellenben az államnak csak egy feje van, következőkép a szocialista uralom alatt a művészek, nem lévén többé munkanélküli jövedelmük, majdnem kizárólag az egyetlen maecenás. rangjára emelkedett mindenható államtól függének s ez a függés annál veszedelmesebb volna a művészet szabadságára,, mert a mindenek ellenére valamelyes műveltségre mégis felvergődött burzsoázia helyett a nap hősei minden finomság; nélkül szűkölködő proletárok lennének.

Jegyezzük meg erre először is, hogy nem lehet észszerűleg remélni a proletariátus végleges diadalát anélkül, hogy ez ne érte legyen el előbb a szellemi fejlettség bizonyos fokát ne vált legyen fogékonyvá társadalmának közérdeke iránt.

Azután ne feledjük, hogy a decentralizáció rendszere mellett, amelyet – minden valószínűség szerint – a szocializmus követni fog, a közművészetet nemcsak a szépművészeti központi igazgatás fogja istápolni, hanem helyi igazgatási testületek is.

Már manapság is sok megbízást adnak és sok vételt

ütnek nyélbe az államtól függetlenül, a községek, a nagy városok, a tartományok és egyéb autonóm közintézmények s ez semmissé teszi az egyetlen Maecenásra vonatkozó ellenvetést.

Mindamellettnem tagadjuk, hogy veszélyessé válhatik a művészekre nézve, ha csak a köztársaságok klientáléjára számíthatnak, mert bármely uralom alatt a hivatalos köröknek mindenha inkább az a hajlandóságuk, hogy a már elismert tekintélyeknek hódoljanak, semmint még ismeretlen tehetségeket fedezzenek föl.

Ám, mint már mondtuk, vastag tévedés volna azt hinni, hogy a szocialista társadalomban a művészek csak az államra számíthatnak, vagy az államhoz tartozó intézményekre: mint ma és még sokkal inkább, mint ma – mert a kultúra kiterjesztetnék a népesség minden rétegére – alakulnának szabad egyesületek akár avégre, hogy speciális hajlamokat mutató fiatal emberek tanulmányait vagy utazásait megkönnyítsék, akár műtermékek megrendelése vagy megvétele végett. Hisz már ma is mutatkoznak ennek kezdetei.

Hogy ne említsük a közalíráásokat, amelyek abból a célból szerveztettek, hogy a Louvre vagy a brüsszeli *Musée du cinquantenaire* számára régi képeket vásároljanak: legújabbán láttuk, mint adakoztak magánosok arra a célra, hogy a városnak ajándékozzák Rodin *Penseur*-jét.

Belgiumban és Hollandiában már-már maguk a munkások is fordulnak a művészekhez, hogy halottaiknak emléket állítsanak, vagy hogy népházaikat díszítsék.

Így pl. Roland Holst festő most díszíti az amszterdami gyémántmunkások szakszervezetének házát. Paul Dubois szobrász a borinage-i szocialista munkásszövetség számára elkészítette Alfred Defuisseuxnek, a belga szocialista mozgalom

egyik kezdeményezőjének szobrát, amelyet Framezies község egyik közterén állítottak föl. Végül még jellemzőbb, hogy a genti *Voornit*-nek megvan a maga festője és szobrásza, mint II. Gyula pápának vagy a Medicieknek: Van Biesbroek, akinek köszönhető a belga munkáspárt két megalapítójának, Van Bereren-nek és Jean Volders-nek szobra, e híres genti szövetkezet saját házában van a műterme s öt idő szerint fizetik, mint a pékeket és süteménykihordókat; csaknem kizárólag a Voornit-nek dolgozik; legutóbb a szocialista szövetkezésnek szobrát készítette el az 1905-iki liégei kiállítás számára.

De nemcsak Van Biesbroek dolgozik a Voornit-nek; az *Ons Huis*-ban, a Marché' du Vendredi-n lévő nagy Népházában a kávéház falfestményeit ismét más művészek készítették, nem pusztán a művészet vagy szocializmus iránti szerelemből – mert erre is van eset – hanem a szövetkezet igazgatóságának egyenes megrendelésére.

Szerény kezdetek ezek s mégis figyelemreméltók, mert új gondolkodás ébredését jelzik a munkásosztályban. Gondoljunk azonban oly társadalmi állapotra, amelyben a jobban fizetett, jobban kiművelt munkások sokkal bővebb segélyforrásokkal rendelkezhetnének s nem volnának már, mint ma, egyszerűen élőgépek: nyilvánvaló, hogy társulások keletkeznének az iskolák, a gyűléstermek, a műhelytermek szépítésére s hogy a művészek e társulatokban oly klientálát találnának, amely előnyösen helyettesítené a bourzsoák, a képkereskedők és más kapitalista közvetítők vevőkörét. Új formákban újjászületve látnók a dolgok egykori állapotát, a midőn a művészek nemcsak fejedelmeknek, főuraknak dolgoztak, hanem szerzetesrendek, céhek, városok, káptalanok, kórházak stb. számára is.

Így pl. tudjuk, hogy Roger van der Weyden *Utolsó*

ítélet-ét a beaure-i kórház számára, Memling *Szt. Orsolya*-ját a bruges-i Szt. János-kórház számára, Quentin Metsys *Szt. Anna legendája*-t a louvain-i Szt. Anna-rend számára, Rembrandt *Anatómiai lecke*-jét a sebészek céhe, *Staalmeester*-jeit a posztókereskedők céhe, az *Éjjeli őr*-et pedig egy íjjásztársaság számára festette, amelynek mind a 16 tagja 100-100 forintot fizetett a mesternek.

Íme, nemcsak hivatalos megrendelésekre és segélyekre építhetne a jövő művésze. Teljes képtelenség a miénktől különböző oly társadalmat, amelyben nem lesz többé munka szabadidő és szabadidő munka nélkül, akképen elgondolni, hogy az esztétikai élvezetekben ne venne tevékeny részt a társadalom legtöbb tagja; ha nem is minden tagja, mert kétségtelen, hogy mindenha akadnak emberek, akik csekély érzékkel bírnak a művészetek iránt.

Ilyen körülmények közt – hogy csak gazdasági szempontból vizsgáljuk a dolgot – világos, hogy a művészek akkor sokkal könnyebben élhetnek majd munkájukból, mint ma tehetik. Mert a szabad egyesületeken kívül még közvetlenül a közönséghez is fordulhatnak.

H. G. Wells *Anticipations* c. elmés és genialis művében panaszkodik, hogy Angliában kiadóra és szerzőre egyként csakis a nők, gyermekek és nyugalomba vonult kereskedők szellemi színvójához alkalmazkodó regények járnak anyagi haszonnal.

Csaknem ugyanezt lehet mondani más országokról is. De hogy is lehetne ez másképp, amikor a kapitalista társadalomban – egy igen csekélyszámú szellemi elite kivételével – nincs szabad idejük csak a gyermekeknek – ha ugyan nem vitték őket túlkorán gyárakba, – a nőknek – ha ugyan nem tartoznak a munkásosztályhoz – sa tétlen tőkésnek, viszszavonult iparosoknak és kereskedőknek.

Tegyük föl ellenkezőleg – s ez történne a szocialista uralom alatt – hogy minden polgár elegendő kiművelésben részesülne, hogy a feladatok egyenletesebb elosztása, a géprendszer erejének teljes kihasználása révén mindnyájan abba a helyzetbe jutnának, hogy napjában néhány órát szentelhetnének szellemi életük szebbé, gazdagabbá tételére: vájjon nem nyilvánvaló-e, hogy egyrészt összeállnának oly műremekeket vásárolni, amelynek egyetlen példánya túlságosan drága volna az egyesek számára és másrészt a könyvek, metszetek, öntvények, a mindennemű reprodukciók sokkal több vevőre találnának mint ma.

Ez elegendő bizonyítéka annak, hogy teljesen függetlenül minden humanitárius törekvéstől, a művésznek egyenes, közvetlen, személyes érdekük, hogy a proletariátussal vállvetve küzdjenek s együtt vívják ki szabadságukat a tőkeuralma alól.

A művészet akkor lesz, s csak akkor lesz valóban szabad, ha minden munkás szabad lesz.

III.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK.

„Várákozván, a sötét órák alatt, amelyeket még el kell töltenünk, vájjon bárgyún ölünkbe tegyük-e kezünket, mint a nagy urak, akik túlságosan aljasnak tekintik a munkát, hogy ahhoz hozzáfogjanak? Nem, sőt inkább dolgozzunk, mint jó munkások, készítsük elő egy rossz lámpa pislogó fényénél a holnap munkáját: ez a holnap, amikor az önzés le lesz győzve, amikor nem lesz sem harc, sem öldöklés, a mikor meg lesz alapítva a művészet, a dicső, a népművészet, a népnek való művészet, a gyönyörök forrása úgy a teremtő, mint a műélvező számára.

William Morris.

Úgy hisszük, megmutattuk, mennyire alaptalan a művészeknek vagy a művészet iránt érdeklődőknek az az aggodalma, hogy a munkanélküli jövedelmek korlátozása vagy megszüntetése megsemmisíthetné a művészeti tevékenységet, s

egyáltalában mindazt a tevékenységet, amelynek nem anyagi szükségletek kielégítése a célja.

A szocialista államban, épúgy mint a kapitalizmus alatt, a művész élhet vagy egy ipar, mesterség gyakorlásából, amely művészetével kapcsolatos, vagy attól távol áll, vagy – feltéve, hogy a jövőben a kézimunkában való részvétel nem válik általánossá – minden más munkától mentesítve magát, művészetileg dolgozván egyesek vagy kollektivitások számára.

Csakhogy a szocialista rendszerben az lenne a változás, hogy az élősdiék kiküszöbölése, a gépüzem tökéletesítése, minden tevékenységnek társadalmi célra való kihasználása megmentené a munkát szolgai és butító jellegétől, amelynek mezében ma az emberek többsége látja. Akkor azután semmi sem gátolná, hogy a munkások, a kézművesek, épúgy mint a szabad foglalkozásúak egyszersmind művészek is legyenek; vagyis inkább megszűnne a különbség „szabad” és „nem szabad” foglalkozások közt, ami csak szükségképi következménye az osztályok elkülönülésének.

Másrészt igaz, hogy a gazdag műbarátok – rendszeren kevésbé rokonszenves – faja eltűrnék, de viszont a műtermékek megszűnnének fényűzési tárgyak lenni – aminők ma – amelyeket csak kevés számú művész kevés számú burzsoá számára készít, mert akkor a legszerényebb munkás is részt venne valamelyest abban az általános igyekezetben, hogy ne készítsenek rútdolgokat, a műbarátok köre pedig kiterjeszhető a polgárok nagy tömegére.

Képzelnék csak el, hogy akkor mennyire elősegítenék a művészek fejlődése, egy oly társadalmi állapot mellett, amelyben mindenki bizonyos jólétnek örvendene, mindenki oly általános műveltségben részesülne, hogy nem kellene meghúzódnia egyetlen részmunka szűk korlátai között, amikor senkit

sem abszorbeálna el egy kimerítő munka annyira, hogy napi munkája után ne lenne ereje egy-egy könyvet olvasni, muzeumot látogatni, hangversenyt hallgatni.

Némely nép, ritka időközökre többé-kevésbé teljesen ismerte a munka és szabadidő e szerencsés és termékeny egyensúlyát: így pl. a görögök, a quattrocento olaszai vagy a japánok, mielőtt a kapitalizmus korszakába léptek. De ezek a harmonikus civilizációk csak kivételek voltak az általános barbárság alól és nem alapulhattak máson, mint a rabszolgaságon, (Görögország) – az alávetett városok, faluk és gyarmatok rendszeres kizsákmányolásán (Firenze, Velence) vagy az élet végtelen egyszerűségén, amely a tudomány és ipari technika gyenge kifejlődésének szükségszerű következménye volt (Japán.)

Ehhez nem is hasonlítható szilárd és széles alapon fog hozzáengedni minden munkást a szellemi élethez a kapitalizmus által felhalmozott és koncentrált munkaeszközök szocializálása.

Akkor, de csak akkor, a művészet nem lesz többé kivételes díszítmény, valami cicomás „berakás”, hanem a társadalmi lét minden nyilvánulásában szükséges szempont.

Nem fogják többé – mint ma teszik – oly gyűlöletesen megkülönböztetni a művészi dolgokat, melyek a kiváltságosak számára valók s a művészietleneket, a népnek valókat.

Az író ezentúl milliókhoz fordulhat, ahelyett, hogy néhány száz vagy ezer ember számára írna, akik művét megérthetik vagy legalább megvehetik, mivelhogy mindenki ráér olvasni és hozzá is jut az olvasmányhoz, hála a közkönyvtárak szaporodásának, a munkások díjazása növekvésének és a sokkal nagyobb forgalom következtében leszállott könyváraknak.

A színész és zenevirtuóz, ahelyett, hogy néhány burzsoá

számára dolgozna, akik igen gyakran alacsony vagy köznapi ízlésüket rátukmálják a színigazgatókra s a hangversenyrendezőkre, újra megtalálják majd az antik ünnepségek és játékok rengeteg tömegét, hála az egész nép igazi részvételének az ünnepeken, amelyeknek csak alaktalan kezdeteit látjuk a mai népies előadásokban.

A műépítő, ahelyett, hogy kenyerét azzal keresné, hogy bérkaszányákat, vagy II. Vilmos vagy I. Lajos ízlése szerinti középületeket alkotna, nem fog építhetni többé házat, iskolát, műhelyet, nyilvános emléket anélkül, hogy ne lenne felelős a város szépítéséért.

Végül a szobrász vagy festő, ahelyett, hogy vásárra dolgozna, házi csecsebecsét vagy csendéletet készítene, legtöbbször anélkül, hogy tudná, hová juttatja művöket a kótyavetyélés véletlene, közvetlenül arra fog dolgozni, hogy egy meghatározott ház vagy középület harmóniáját teljessé tegye.

De, ismételjük, a művészi tevékenységnek ez az átalakulása nem függ a művész, a festő, a szobrász, az építész, az író egyéni akaratától. Csakis *úgy* lehetséges igazában, ha minden ember részt vesz az intellektuális életben és hogy ez az egyetemes részvétel viszont előzménykép követeli a gazdasági viszonyok gyökeres átalakulását.

Hiú ábránd volna remélni, hogy a művészet egyéb is lehet, mint fényűzési tevékenység és kiváltságosak élvezeti eszköze mindaddig, amíg fennáll a kapitalizmust jellemző különbség az uralkodó osztályok között, amelyek nem ismernek más munkát, ha ugyan dolgoznak, mint a szellemi munkát és az u. n. munkásosztályok között, amelyek nem ismernek más pihenést, ha ugyan van pihenőjük, mint a fizikai erejük helyreállítására elkerülhetetlenül szükségest.

Azt jelenti-e ez, hogy ma még semmit sem lehet megkísérlem, hogy a harcoló szocializmusnak, ha nem akarja erejét szétforgácsolnia, szükségkép el kell hanyagolnia a művészet kérdéseit, el kell napolnia a művészeknek helyzetük javítását sürgető és a szellemi élet után sóvárgó munkásoknak követeléseit a „társadalmi forradalom” lezajlásáig?

Mi másképp vélekedünk.

Ha a kézi munkások proletariátusáról van szó, azt mondjuk néki: teljes felszabadulásod csakis a szocializmus diadalától várható, de ez ne tartson vissza senkit attól, hogy már ma részleges javításokat hajtson végre.

Miért ne beszélhetnénk ugyanígy, ha a népnek a művészeti életben való részvételéről vagy pedig a szellemi proletárok, azaz a művészek többsége életfeltételeinek javításáról van szó.

Bizonyos, hogy függetlenítésük minden burzsoá és a vagyonos osztályok közvetlen vagy közvetett befolyásától csakis oly társadalmi állapotban remélhető, amelyben a vagyonos osztály beleolvad a munkások tömegébe; de addig is nincs ok, amely a szellemi munkásokat visszatartsa attól, hogy már a kapitalista társadalom kereteiben ne igyekezzenek jobb létet és kiváltképen több szabadságot kivívni.

Ezt különben közülök már sokan kezdik fölfogni. Elég e részt utalni arra, hogy minden országban iparkodnak szervezkedni, hogy erkölcsi és anyagi érdekeiket akár a közvetítők kizsákmányolása, akár az akadémiák reájuk nehezedő uralma ellen védelmezzék.

Így pl. Franciaországban, ahol nemrég még az Institut korlátlanul uralkodott, néhány év óta függetlenítési mozgalom jelentkezik. Ennek történetét adta elő 1905-ben a *Collège libre des sciences sociales* kurzusán André Mellerio.

Követelik az École de Rome-nak vagy legalább a régi

rendszer ama szabályainak eltörlését, amelyek mértéken felül meghosszabbítják az ösztöndíjasoknak a Villa Médici-ben való köteles időzését és amelyek meggátolják, hogy kedvük és hajlamuk szerint választhassák tanulmányi kiküldetéseik helyét.¹⁾

Tiltakoznak az *École des Beaux Arts* növendékeinek azon kötelessége ellen, hogy a hivatalosan előirt műtermeket látogassák, ahelyett, hogy kedvük szerint válogathatnák mestereiket. Az akadémikus és egyeduralkodó *Salon des artistes françaises*-ze szemben megnyílt a *Société nationale des Beaux-Arts*, a *Salon des indépendants*, a *Salon des femmes peintres* s a sok kis külön kiállítás, amelyek úgyszólván nap-nap mellett fölhívják a közönség és kritikusok figyelmét. Szerveznek szövetségeket. Követelnek törvényhozási reformokat, mint pl. azt, hogy a művész osztalékot kapjon műveinek minden következő, s nagyobb áron történt eladása alkalmával. Iparkodnak szövetkezeteket alapítani – mint pl. a *L'Indépendance artistique*-oï – amely szervezné a közvetítők nélküli eladást.

Másrészt és ezzel párhuzamosan egyre jobban igyekeznek a kézi munkásoknak a kiállításokat, múzeumokat és színházakat hozzáférhetőbbé tenni.

Az állam segíyezi a *L'Art pour tous* nevű népmívelési csoportot, amelynek célja a minden alakú szép iránti ízlést fejleszteni. Ezt az egyesületet 1901-ben egy író és egy mechanikai munkás alapították.

Némely vidéki város, mint pl. Lille vagy Brest ingyen osztat ki rendőrei útján színházi-jegyeket.

Parisban a „théâtres du peuple”-ön kívül, amelyeket

¹⁾ 1902-ben a párisi Académie keményen rendreutasított két római ösztöndíjast; az egyiket azért, mivel egy népházat mert tervezni, a másikat azért, mivel egy modern ipari nagy város szabályozó tervét mert beküldeni, ahelyett, hogy egy régi műemléket vagy renaissance-épületet másoltak volna.

magánosok alapítottak némely munkás negyedben a szubven-
ciós színházak is rendeznek koronkint leszállított árú előadá-
sokat.

Csakhogy itt is felüti fejét az az örök baj, hogy az ilyen
előadásokra rendszeren nem azok jutnak el, akiknek szánva
vannak.¹⁾

S ha a munkások az előadásoktól távolmaradnak, ennek
még azonkívül, hogy a programm sincs mindig szerencsésen
megválasztva, nem csak az árak aránylagos magassága az
oka, hanem: a szabad idő hiánya, a műveltség elégtelensége,
annak fizikai lehetetlensége, hogy még szellemi munkát is
végezzenek nagy testi munkájuk után stb. Ennélfogva vissza-
térünk erre az alapvető szempontra: *a népies színelőadások,
a múzeumok esti látogatása elválaszthatatlan a munkabérek
és munkaidő kérdésétől.*

Ezért az az ezer meg ezer ember, akik, sokszor minden
műveltség nélkül szűkölködve, a bérminimumért vagy a nyolc
órai munkaidőért harcolnak a szakszervezetekben vagy a po-
litikai munkáspártban, többet tesz a művészet ügyéért, a mű-
vészek felszabadításáért, mint minden burzsoá műbarát, esztéta,
vagy Maecenas.

Nekik köszönhető s mindazoknak, akik a szocializmus-
nak diadaláért a gazdasági rendszerben harcolnak, hogy a
proletariátus gazdasági felszabadulásából egy új művészet vá-
lik lehetővé, amely ihletét magának a munka világának mély-
ségeiből veszi.

Íme, arra a következtetésre jutunk, hogy csak oly tár-
sadalomban, ahol a tulajdon és szabad idő mindenkié lesz,

¹⁾ Vanderverde itt hosszabb párisi példákkal illusztrálja, hogy
különösen a takarékoskodó kispolgárság szokta a proletariátusnak szánt
kedvezményeket elhalászni.

szűnik meg remény lenni és válik valósággá a „mindenkinek való művészet, jobban mondva a szocialista művészet. Jól tudjuk azonban, hogy a szocialista gondolat már eleddig is megtestesült több, csodálatraméltó remekműben.

Érdekes volna tanulmányozni a műveket, amelyeket a szocializmus közvetlenül inspirált Félicien Dávid korától fogva, aki a ménil montanti saint-simonisták dalait komponálta, vagy Leconte de Lisle-től kezdve, aki első verseit a fourieristák falanszterének szentelte a jelenkorig, Steinler, Walter Crane rajzaiig, Émile Verhaeren vagy William Morris költeményeiig.

Am az is igaz, hogy a legtöbb mű, amelyet kissé elhamarkodva szocialista műveknek hívnak, inkább a forrongó intellektuálisok kissé elmosódó humanitárius érzelmeit, semmint a munkásosztály benső eszméit és érzelmeit fejezi ki. Lehet, hogy a nép ihlette meg őket, de rendszeren, „nem valók a népnek.

Az igazi népművészet – nem a múlt pompás hagyatékai, amelyek a művészeknek számtalan témát adnak, ahogyan a mezei virágokból a kertészek teljes virágokat tenyészthetnek – hanem a jelenkor népművészete, amelyet a munkások közvetlenül, önkéntesen élveznek, anélkül, hogy be kellene őket vezetni – ami úgyis mindig kissé elhamarkodva és mesterkéltén történik – ilyen népművészet pl. J. D. Clément vagy de Pottier sok éneke, a május elsején megjelenő, vagy egyéb szocialista képeslapok első oldalának szentimentális képei.

S ami ezeken a munkásosztálytól kedvelt műveken meglep, az az, hogy a forradalmi eszmék kifejezésére csak oly görcsösen ragaszkodnak a múlt formáihoz; nincs konvencionálisabb, kölcsönöztebb, mint a szocialista ideál legtöbb szép-irodalmi vagy szobrászati ábrázolása.

De hát hiba volna ezen csodálkozni vagy búsulni, mert

akkor az illető abban a tévhitben leledzenék, hogy valaha máskép is volt.

A forradalmi átalakulások korszakaiban a tett árt az álomnak; az esztétikai formák túlélnek a társadalmi állapotokat amelyek világra hozták; új művészet csak akkor születhetik ha már egy új társadalom megszületett.

Ha a szocializmus sokat merít a klasszikus művészetből, megelégedvén azzal, hogy a vörös, vagy frigiái sapkát ráteszi antik istennők vagy győzelmi génuszok fejére, egészben véve nem tesz mást, mint a primitív kereszténység.

Így pl. a katakombák művészete az akkori pogány művészet, s attól csak a jelvényekben, attribútumokban különbözik. Szűz Máriát Múza, a „jó pásztor”-t Merkur vagy Endymion képébe ábrázolják.¹⁾

S csak sokkal később, amikor a roppant társadalmi átalakulás, amely a hűbériségben csúcsosodott ki, teljessé vált, fejeződött ki a keresztény népek kollektív ideálja önálló művészetben, s ekkor szülte a XIII. század építészeti és szobrászati remekeit.

Épígy, szükséges, hogy új társadalmi rend szerveződjék, hogy a munkások gazdasági felszabadítása revolucionizálja a jogot, az erkölcsöt, a bölcsészetet, hogy egy új művészetnek ideálja testesüljön meg, amely valóban népies művészet, a mindenki ügye, a mindennapi szellemi kenyér, ahelyett, hogy, mint ma, egy kisebbség művészete, kevés ember fényűzési tárgya, egy kiváltságos társadalmi kaszt kizárólagos tulajdona lenne.

¹⁾ Érdekes példákat idéz erre A. Peraté a A. Michel szerkesztésében megjelent *Histoire de l'art, depuis les premiers temps chrétiens j'usqu' à nos jours c. műben.*

A KIEGÉSZÍTŐ OLVASMÁNYOK JEGYZÉKE

BEVEZETÉS

- W. SOMBART. – *Sozialismus und soziale Bewegung im neunzehnten Jahrhundert*. (Jena, Fischer, 1897.) – Magyar fordításban megjelenik a Társadalomtudományi könyvtárban. Sombart Werner: *Szocializmus és szociális mozgalom*. (1907. Grill Károly könyvkiadó vállalata.)
- ENGELS ET MARX. – Das communistische Manifest. (Berlin, V. d. Vorwärts, 1891.). – Magyar fordításban: Marx és Engels válogatott munkái. I. kötet. A kommunista kiáltvány. (Budapest, Politzer 1905.)
- SCHÄEFFLE. – Bau und Leben des sozialen Körpers. III. kötet. Hetedik rész: Ausblick in die volkswirtschaftliche Zukunft. 457. oldal és tovább (Tübinga 1881.)
- ENGELS. – *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*. – Magyar fordításban: Engels Frigyes: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. (Budapest, Népszava.)

ELSŐ RÉSZ

- K. BUECHER. – *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. (Tübingen 1898.) Franciára nincs fordítva; kivonata Favre-tól a *Revue d'Économie politique*-ben 1894. (első kiadás.)
- ASHLEY. – *Histoire et doctrines économiques de l'Angleterre*. Trad. Bondonis. 1. fejezet. *Le manoir et la communauté de village*. (Paris, Giard et Brière, 1900.)

HAUSER. – *Ouvriers du temps passé.* (XV. és XVI. század. Paris, Alcan, 1898.)

MARX. – *Das Kapital.* I. kötet. Franciára ford.: *Le capital; és különösen a XIII., XIV., XV., XXXI., XXXII. fejezetek.* (Paris, 1873.)

I. FEJEZET.

1. §.

KAUTSKY. – *Die Agrarfrage.* (Stuttgart, 1899.). – Franciára ford.: *La question agraire.* (Paris. Giard et Brière, 1900.)

VANDERVELDE ET DESTRÉE. – *Le socialisme en Belgique.* – (Paris Giard et Brière, 1833.)

VANDERVELDE. – *La propriété fonc ère en Belgique.* (Paris. Schleicher, 1900.)

2. §.

DU MAROUSSEM. – *L' alimentation à Paris.* (Pékműhelyek és konyhahipar; hús-ipar; a tej-majorosok.). Office du travail. 1893. (Paris, nemzeti nyomda.) – *Le vêtement à Paris.* (A férfiak ruházata, az asszonyok ruházata.) Office du travail. (Paris, 1896.)

SGHWIEDLAND. – *Essai tur la fabrique collective.* (Revue d' Économie politique, 1893. 877-ik oldal és tovább.)

3. §.

FOURIER. – *L' Harmónia universalle et la Phalanstère;* a szerző válogatott munkáinak módszeres kivonata és egyes válogatott részei. 2 kötet. (Paris, librairie Phalanst. 1849.). L. különösen *Théorie de l' unité universelle* kivonatait 188-ik oldal és tovább.

VICTOR MATAJAS. – *Les grands magasins et le petit commerce.* (*Revue d' Économie politique* 451. oldal és tovább.) (Paris, 1891.)

CHARLES GIDE. – *La coopération.* Conférences de propagande et spécialement. X. fejt. A kereskedők és kooperátorok harca és a kereskedelmi fejlődés. (Paris, Larose, 1900.)

4. §.

VON SCHULZE-GALVERNITZ. – *Der Grossbetrieb.* Leipzig. Duncker u. Humblot 1892.) Franciára ford. Guéroult: *La grande industrie.* (Paris, Guillaumin, 1896.)

II. FEJEZET.

1. §.

LASSALLE. – *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder Capital und Arbeit.* (Berlin, 1864.) – V. különösen az I. fejezet.

2. §.

DE ROUSIERS. – *Les industries monopolisées aux États-Unio.* (Paris,

1898.) – Ezt kiegészíti a Revue des Revues-ben (1900. május) megjelent tanulmány.

III. FEJEZET.

BERNSTEIN. – *Die Voraussetzungen des Sozialismus.* (Stuttgart, 1899.)
Franciára ford.: *Socialisme théorique et Socialdemocratie pratique.*
(Paris, 1900.)

KAUTSKY. – *Bernstein und das sozialdemokratische Programm.* (Stuttgart, 1899.) – Franciára ford.: *Le Marxisme et son critique Bernstein.* (Paris, 1900.)

MÁSODIK RÉSZ.

I. FEJEZET.

RODBERTUS. – Zur Erkenntniss unserer staatswirtschaftlichen Zustände. (Neu-Brandenburg, 1842.) Francia fordítás nincs; igen jó kivonatot hoz róla Vanderreydt tollából az *Annales de V Institut des sciences sociales de Bruxelles.* 1896. október.

MARX. – *Lohn, Preis und Profit.* Vortrag, gehalten im Generalrath der „Internationale“ am 26. juni 1865. (*Neu Zeit*, 1898-1899. 27., 28., 29., 30., 31-ik szám.) – Ez az előadás, amelynek francia fordítása Giárd és Brière-nél jelent meg (1900), a Marx haszon-elméletének igen jó összefoglalása.

ANDLER. – *Les origines du Socialisme d'Étet en Allemegne Livre III.* (Paris, Alcan, 1897.)

II. FEJEZET.

DE PAEPE. – *Les services publice, précédé de deux essais sur le collectivisme.* Az Internationale brüsseli osztályának jelentése a földbirtokról, amit az a Nemzetközi Munkásszövetség Brüsszelben 1868. szeptemberben tartott III-ik kongresszusa elé terjesztett. (Paris, librairie de la Revue socialiste, 1889. II. kötet).

III. FEJEZET.

JAURES. – *L'organisation socialiste* (különösen a II. és III. fejezet: A szociális állam és hivatalnokai. A szociális állam és a minta-állam.) – *Revue Socialiste*, 1895., 123., 124., 126., 128-ik számok; a 137-ik szám.

IV. FEJEZET.

MENGER. – *Das Recht auf den vollen Arbeits ertrag in geschichtlicher Darstellung.* (Stuttgart, 1886.) Franciára ford. *Le droit an produit intégral du travail.* (Paris, 1900.)

KROPOTKINE. – *La Conquête du pain.* (Paris. Stock, 1892.)

V. FEJEZET.

SCHÄEFFLE. – *Die Quintessenz des Sozialismus* (Gotha, 1877). – Franciára ford: *La Quintessence du socialisme.* (Ford., Melon.)

HUGENTOBLER. – *Extinction du peapèrisme.* (Résumé de la doctrine de Colins). (Paris, 1871.)

LOUIS BLANC. – *L'organisation du travail.* (Brüssel, 1852.)

VI. FEJEZET.

FERRI. – *Socialisme et Science positive.* Franciára ford. (Paris, Giard et Brière, 1896.)

GRANT ALLEN. – *L'inégalité naturelle.* (*Humanité nouvelle.* Julius 1898.)

BELOT. – *Justice et Socialisme* (*Revue Philosophique*, 1892. 1.)

RIENZI. – *Socialisme et liberté.* (Paris, Giard et Brière 1898.)

JAURÈS. – *Le socialisme et la liberté.* (*Revue de Paris.* 1898. december 1.)

MORRIS. – *L'Art du Peuple.* (Société nouvelle. Julius-Augusztus 1894.)

WAGNER. – *L'Art et la Révolution.* (Bibliothèque des temps nouveaux, Paris 1900.)

GUYON. – *Les problèmes de l'esthétique contemporéme.* (Paris, Alcan 1891.)

JAURÈS. – *Le socialisme et l'art.* (*Revue Socialiste*, 1900. május.)

TARTALOM

A kollektívizmus és az ipar evolúciója	Ia ^P
Bevezetés	I.
Első rész. A kapitalista koncentráció.....	1
1. A zárt családi gazdaság.....	3
2. A cseregazdaság	3
<i>/ fejezet. Az egyéni (személyes) tulajdon hanyatlása.....</i>	10
1. §. A parasztbirtokosok.....	11
2. §. A mesteremberek.....	20
3. §. A kiskereskedők	27
4. §. Összefoglalás és következtetések	33
<i>// fejezet. A kapitalista tulajdon haladása.....</i>	38
1. §. A részvénytársaságok	39
2. §. A kapitalista egyedúruságok.....	46
I. A kartellek	46
II. A trösztök	49
<i>/// fejezet. Ellenvetések.....</i>	57
1. §. A munkásosztály megtakarításai	60
2. §. A tőkék demokratizációja.....	61
3. §. A kisvállalatok számának növekedése.....	65
A) Kereskedelmi vállalatok	66
B) Mezőgazdasági üzemek.....	67
C) Ipari vállalatok.....	69
4. §. Összefoglalás. Következtetések	71
Második rész. A termelés és csereeszközeinek szocializációja.....	75
<i>/ fejezet. A haszon három tényezője .....</i>	79
1. §. A biztosítási díj.....	80
2. §. A nélkülözési díj.....	82
3. §. Az igazgatás díja.....	85
4. §. Értéktöbblet és haszon	88
<i>// fejezet. A közös birtoklás haszna .....</i>	92
1. §. A közvállalatok haszna.....	94

	Lap
2. §. Az alkalmazottak helyzete	96
3. §. A nyersanyag vásárlás	98
4. §. A termények és szolgáltatások ára	100
5. §. A termékek minősége	104
6. §. A jövő nemzedék érdeke	107
7. §. Összefoglalás és következtetések	109
<i>III. fejezet. Az adminisztráció</i>	144
1. §. A közhatalom a proletárság kezébe kerül	113
2. §. A kormányzó állam és az iparos állam	115
3. §. A szociális vállalatok decentralizációja	120
4. §. A jövő állama	123
<i>IV. fejezet. A szétosztás iormái</i>	125
1. §. A munkatermek teljes értékére való jog	129
2. §. A létezésre való jog	132
3. §. Összefoglalás; következtetések	135
<i>V. fejezet. A megvalósítás eszközei</i>	139
1. §. A kártalanítás nélküli kisajátítás	139
2. §. A kártalanítással való kisajátítás	142
3. §. Kisajátítás élethossziglani kártalanítással	144
A) A termelő szövetkezetek	147
B) A beavatkozás rendszere	150
C) Az ipar teljes szocializálása	154
4. §. Összefoglalás és következtetések	156
<i>VI. fejezet. Ellenvetések</i>	159
1. §. A szocializmus és az egyéni vállalkozás	161
2. §. A szocializmus és a szabadság	169
3. §. A szocializmus és a művészet	177
A művészet jelene és jövője	
I. A művészet a polgári társadalomban	189
II. A művészet a kollektív társadalomban	213
III. Összefoglalás és következtetések	233
A kiegészítő olvasmányok jegyzéke	245